

Jernej Videtič

OPIJ KOT DEJAVNIK V MEDNARODNIH ODNOSIH

Uvod

Z vidika razvoja mednarodnih odnosov in mednarodnih trenj, ki jih je nekoč povzročala trgovina z mamili v Aziji, je najbolj zanimivo obdobje odpiranja Kitajske zunanjemu svetu pod vplivom trgovine z opijem, učinek katere je povzročil politične in družbene spremembe v tej daljnovzhodni državi. V besedilu se bomo osredotočili na vprašanje opija kot dejavnika pri oblikovanju mednarodnih odnosov v jugovzhodni Aziji, pri čemer bo osrednja pozornost namenjena odnosom imperialističnih sil do Kitajske.

S pogledom na to obdobje kitajske zgodovine lahko ugotavljamo vzporednice z aktualnimi mednarodnimi dogajanjem. Posledice trgovine z opijem in izrabe opija v politične in vojaške namene na Kitajskem namreč potrjujejo, da je trgovina z mamili dejavnik v mednarodnih odnosih, prenosljiv tudi v današnje civilizacijske okvire.

Značilnosti evropske ekspanzije

Petnajsto stoletje je bilo za Evropo prelomno. Z osvajanjem novih prostranstev, pri čemer se je za najbolj prodorno izkazala prekomorska trgovina pod zaščito vojaške sile, so se izoblikovali imperiji evroatlantskih držav; nastala so nova tržišča za manufakturno blago in neizčrpen vir surovin in kmetijskih proizvodov. Spodbudo širjenju evropske civilizacije je dajal tehnološki napredek, ki je trgovskemu osvajanju omogočal lažje in učinkovitejše izkoriščanje novih ozemelj. V ozadju so bile države. Prek svoje centralizirane strukture so vodile usklajeno vojaško in trgovsko politiko, pri čemer oddaljenost ni bila ovira: nova ozemlja so znale obvladovati in nadzorovati. Osnovni motiv njihovega delovanja je bilo povečevanje moči in bogatenje. Evropske sile so se namreč odločile monopolizirati te prekomorske vire zaslužka, ker so bile prepričane, da "je maksimiranje moči in bogastva države z osvajalskim pridobivanjem ozemelj naravno dopolnilo aktivnemu vladnemu vodenju ekonomije" (Kegley in Wittkopf 1995, 16).¹

Evropa je do odkritja prekomorske poti z Azijo trgovala po kopnem - po svileni poti. Pomorska smer trgovanja je povzročila zgodovinske premike tržišča moči na evropskih tleh. Sredozemski bazen, v katerem so gospodarile Benetke, je izgubil težo in pomen ter se skrčil v regionalne okvire. Njegovo ekonomsko dinamiko so prevzela mesta ob Atlantiku.

Oceanska plovba in trgovanje z novoodkritimi ozemlji sta se ves čas krepila, tekmovanje med kolonialnimi silami se je zaostrovalo.

Westfalski mirovni kongres (1648) je potrdil povezanost postulatov ozemljske nedotakljivosti, ki tvorijo koncept državne suverenosti in vzpostavljajo pravno enakost med državami (neodvisnost pri vodenju državne politike, pogodbeno urejanje odnosov med državami na podlagi vzajemnosti, pravica do izbire lastne politične ureditve in izvajanje oblasti nad lastnim prebivalstvom), ne vzpostavljajo pa zaupanja med državami, ki vsaka zase teži k večji gospodarski in vojaški moči. Westfalski mirovni kongres zato ni mogel preprečiti državam, da ne bi uveljavljale svojih teženj po širjenju. Posledica tega je bila vzpostavitev režima tekmovanja na podlagi ravnotežja moči. Ker pa so bile meje v Evropi že bolj ali manj zarisane, se je konkurenčni boj za prevlado in nadzor nad ozemljem širil navzven, čez celinske okvire. Evropski državni sistem je v smislu teh silnic pridobival obrise globalnega sistema.

Z utrechtskim mirom (1713) je svetovnim morjem zavladala Velika Britanija, pri čemer je industrijska revolucija povezala imperij, trgovina z opijem pa ustvarila dohodek za vzdrževanje "vogelnega kamna britanskega imperija" - Indijo (Koutouzis 1997, 23). Po besedah Južniča (1980, 76) se je kolonialno trganje Kitajske lahko začelo, ker je kolonialna moč Velike Britanije izvirala predvsem iz Indije.

Evropski dominaciji so se prve uprle severnoameriške kolonije, ki so razglasile samostojnost leta 1776. V naslednjem stoletju so si samostojnost izborile še španske posesti v Latinski Ameriki. Novo razmerje sil in skrajšani domet vplivanja Evrope v svetovnih okvirih so pripeljali do zatona klasičnega imperializma, ki je svoj vzgon črpal iz filozofije merkantilizma. Na njegovo mesto se je zavihtela filozofija svobodne trgovine po načelu *laissez faire*. Kolonije so se takrat sicer še razprostirale na širokem ozemeljskem pasu, vendar imperializem ni določujoče oblikoval odnosov med evropskimi kolonialnimi silami. Do novega imperialističnega vala je bilo potrebno počakati do leta 1870. Kolonizirana so bila nova ozemlja. Afrika je bila v celoti razkosana med Veliko Britanijo, Belgijo, Francijo, Nemčijo, Italijo, Portugalsko in Španijo. Na Daljnem vzhodu so se temu uprle samo Kitajska, Japonska in Siam². Japonska je sama postala imperialna sila, ker si je podredila Korejo in Formozo (Tajvan). Kitajska pa se je morala na obalnih območjih odpovedati delom svojega ozemlja in jih predati v eksteritorialno upravljanje tujim silam.

Imperializem poznega 19. stoletja je v prvi vrsti stremel k pripojitvi zunanjih območij v kapitalistično svetovno ekonomijo, pri čemer je lokalno prebivalstvo (po letu 1870 govorimo o okupacijskih območjih) moralo pod prisilo manjšega števila evropskih priseljencev proizvajati za potrebe svetovnega gospodarstva. K drugemu imperialističnemu širjenju

je pripomoglo predvsem tekmovanje med Veliko Britanijo in Nemčijo - mlado, hitro razvijajočo se industrializirano državo v osrčju Evrope - ter Združenimi državami Amerike, ki so imele velike ekonomske in človeške potencialne, in so si utrjevale pozicije na zahodni polobli.

Po špansko-ameriški vojni so si Združene države Amerike pripojile Španiji odvzete Filipine, se tako trdno zasidrale v Kitajskem morju in se približale kitajskemu trgu. Ta nenaden vstop Združenih držav Amerike na območje Daljnega vzhoda je vnesel nov element v že tako zapletene odnose med imperialističnimi silami, ko si je vsaka posebej poskušala izboriti čim večji delež v trgovanju s Kitajsko in je Britanija po svojem vplivu prednjačila (predvsem na račun trgovine z opijem).

Soočenje Kitajske z zahodno civilizacijo

Portugalci so prvi navezali stabilno ladijsko povezavo s Kitajsko. Pri tem so si za središčno točko trgovanja izbrali Indijo. Ustvarili so pomorsko pot s trgovskimi naselbinami, ki so se razprostirale vzdolž afriške obale prek Indije do Kitajske. Portugalsko poenotenje in restrukturiranje trgovskih poti do Kitajske je globoko zarežalo v prostor, ki so ga obvladovali arabski in kitajski trgovci. Vendar so Portugalce kmalu izrinili nizozemski trgovci, pri čemer je imela glavno vlogo nizozemska Vzhodnoindijska družba (Verengde Oost-Indische Compagnie), ustanovljena leta 1602. Družba je imela visoko stopnjo avtonomnosti, z atributi državnosti (pravico do kovanja denarja, do lastne vojske, do izvajanja sodne oblasti na svojih ozemljih), kar ji je zagotavljalo dobre možnosti za naglo trgovsko širjenje. Sledili so francoski in britanski trgovci, ki jih je v vode med Indijo in Kitajsko privabil nenaden dvig cen opija kot posledica cesarskega dekreta iz leta 1729 o prepovedi uvoza opija na kitajsko ozemlje. Britanci so v tem obdobju porazili francoske sile v Indiji (prisilili so jih, da so se zatekli na obalne postojanke), zavladali nad pomembnim delom Indije in monopolizirali proizvodnjo opija. Zasluge za takšen razplet je imela britanska Vzhodnoindijska družba³, ki ji je London leta 1758 priznal monopolne pravice nad trgovanjem v Bengaliji in Biharju (do angleške zasedbe pod oblastjo nizozemskih trgovcev). Na Kitajskem je Vzhodnoindijska družba nabavljala predvsem čaj in svilo v zameno za indijsko bombažno blago ali pa z gotovino. Takšna menjava Angležem ni omogočala nakupa večjih količin kitajskega blaga. Rešitev so našli v prodaji opija, ki so ga bili Kitajci pripravljeni plačati v srebru. (Koutouzis 1997, 25).

Z vidika Kitajske je trgovina z Evropo po morju pospešila napredovanje pomorske Kitajske⁴, ki je odigrala odločilno vlogo pri vključevanju celinske Kitajske v mednarodno trgovino. Na začetku trgovanja s Kitajsko so evropski trgovci za prevoz tovora uporabljali kitajske junke. Ti kitajski trgovci so ustvarili trajno vez z zahodnim svetom, ki je

ostala trdna do danes. Dinamičnost zahodnega trgovanja se je kmalu soočila s kitajsko negibno družbo in državno birokracijo,⁵ kjer je po besedah Fairbanksa (1994, 186) v 19. stoletju "prevladovalo vzdušje neproduktivnosti, tako v ciljih kot v navadah, ki so zavirali vsakršno modernizacijo". Konfucianizem - tako Fairbanks - ni cenil profita, vladarji so nenehno iskali poti za učinkovitejše izvajanje nadzora nad ljudmi in ozemljem, bili so neodzivni na pozive k vzpostavitvi zakonodaje, ki bi ščitila investicije, uradniki so zavirali trgovsko iniciativo, zmanjševala se je produktivnost, na podeželju so ženskam deformirali stopala, jih telesno pohabili in jim onemogočili normalno telesno gibanje. V takšnem vzdušju se Kitajska ni mogla uspešno upreti vplivu zahodne razvojne prodornosti in kulture.⁶

Kljub poskusom, da bi z administrativnimi ukrepi zaustavili tuje vplive, sta populacijska rast in zunanja trgovina silili Kitajsko v večjo odprtost. Da je bila kitajska država potisnjena ob zid, ker ni znala učinkovito odgovoriti na zahodne izzive, so potrdili različni upor, ki so si sledili v 19. stoletju, in porazi, ki jih je Kitajska doživljala v kratkotrajnih vojnah z imperialističnimi silami. Žal kitajska oblast ni imela moči niti previdnosti, da bi svojo državo vodila v napredek, kot sta to storili Japonska in Rusija. Fairbanks (1994, 187) zato pravilno ugotavlja, da so v 19. stoletju izstopali trije vzorci, ki so imeli pomemben vpliv na kasnejše dogodke na Kitajskem, in sicer "domači upor, vdor tujih sil in poskusi vladajoče elite, da oba dogodka nadzira in hkrati zadrži oblast".

Nenehno vračanje kitajskih oblastnikov na izhodišče, ko je smisel in namen njihovega delovanja "ohranjanje življenjskega sloga predzgodovinskega človeka", kot to dobro utemeljuje Patočka (1997, 39), je zabrisalo občutek dojemanja časa in trenutka, kar se je moralo prej ali slej silovito pokazati v družbenih dogajanjih. Potreben je bil vdor nečesa, kar bi povzročilo spremembe v zaprtem družbenem sistemu, zarezalo v cikel vračanja in ohranjanja starih nazorov in soočilo oblast s težavami, ki so rešljive le s temeljitim preobratom v političnem in družbenem razmišljanju. Ta dejavnik je nastopil ob soočenju kitajskih oblasti z učinki trgovine z opijem.

Nastanek azijskega trga z opijem

Prekooceanska trgovina je zajemala vse vrste blaga, največji donos pa je prinašala menjava alkohola in orožja za sužnje, sužnje za tobak, ki se je kmalu raširila še na opij. Tobak (Španci so ga uvažali s Filipinov, Portugalci pa iz Brazilije) in pipa, dva povezana proizvoda, sta hitro osvojila azijsko tržišče - udomačila se je kultura kajenja, ki pa je dobila nov odtenek: kajenje tobaka s primešano raztopino opija. Prvi so to mešanico izdelali domorodci z Jave v službi nizozemskih morjeplovcev, ki so mešanico opija in tobaka prodajali Kitajcem kot zdravilo proti

malariji. Nizozemci se niso dolgo obotavljali, prevzeli so trgovino in postali glavni oskrbovalci kitajskih odjemalcev na otokih.

Načrt o monopolizaciji trgovine z opijem s Kitajsko so prvi izdelali Portugalci (uspelo jim je vzpostaviti stabilno ladijsko povezavo med Evropo in Azijo). Potrditev tega je pismo admirala Alphonsa de Albuquerquea portugalskemu kralju Manuelu I., v katerem visoki častnik opisuje pomen kitajskega trga za prodajo opija. V pismu svojemu kralju predlaga vzpostavitev monopolnega trgovanja s Kitajsko prek Indije, kjer je gojenje maka v vzponu. Načrt so dejansko uresničili Nizozemci, ki so centralizirali skladiščenje opija v Bengaliju, od koder so razpredli svoje trgovske mreže do obal Malija in Molukov. Od leta 1677 so imeli Nizozemci monopol nad prodajo opija na otoku Java, Kitajce so oskrbovali na Formozi, v Fujianu in Guangdongu (Koutouzis 1997, 22-23).

Zaradi razširjenosti kajenja opija in vse večje zasvojenosti prebivalstva je kitajska oblast z dekretom (1729) prepovedala prodajo opija in zagrozila z zaplenbo ladij.⁷ Prepoved je povzročila rast cen opija. Velika donosnost je privabila Britance, ki so si pod vodstvom Vzhodnoindijske družbe podredili indijske province, v katerih se je proizvajal opij. Za guvernerja Bengalije je bil leta 1772 imenovan Warren Hastings, bivši uslužbenec Vzhodnoindijske družbe, ki je iz monopola nad trgovino z opijem (vzpostavljen leta 1775) ustvaril glavni vir financiranja kolonije.⁸

Edina luka, odprta za Evropejce po letu 1759, je bila Guangzhou (Kanton). Organizirana je bila po kitajskih smernicah: vlada je pooblastila skupino kitajskih trgovskih družin, da kot poverjeniki nadzorujejo tuje trgovce. Za vsako evropsko ladjo je odgovornost prevzelo eno kitajsko podjetje v vlogi trgovskega zaščitnika. Trgovski zaščitniki so bili združeni v ceh, imenovan Kohong, ki je bil podrejen cesarskemu nadzorniku za področje pomorske carine v pokrajini Guangdong. Cesarski nadzornik, ponavadi po narodnosti Mandžujec in iz uprave za notranjo cesarsko palačo v Pekingju, je bil tujcem znan po imenu hoppo. Tako Kohong kot hoppo sta imela nalogo obdavčevati uvoz tujskega blaga ter izvoz čaja in svile. Do leta 1834, ko je britanska Vzhodnoindijska družba izgubila kraljeve monopolne pravice pri trgovanju s Kitajsko, je ta družba delovala skladno z ureditvijo kantonškega sistema, po tem letu pa je morala prenehati poslovati po tem sistemu. Pri trgovanju s Kitajsko sta namreč nastali dve pomembni novosti: (1) uvedeno je bilo načelo svobodne trgovine, s čimer so se poleg Vzhodnoindijske družbe pojavila druga, konkurenčna podjetja in (2) imenovan je bil uradni britanski zastopnik, ki ni hotel komunicirati s trgovci Hong, ampak samo z uradniki Čing na podlagi diplomatske enakosti (Fairbanks 1994, 195-199).

Kitajska je bila postavljena v hud položaj, kajti če bi sprejela diplomatsko enakost, bi se odrekla cesarskemu prvenstvu nad drugimi vladarji, posledice takšne odločitve pa bi lahko pripeljale do padca

njenega prestiža v očeh podložnikov. Če bi sprejela pogoje, ki jih je narekovala prosta trgovina, bi se soočila s povečano ponudbo in potrošnjo opija. V nevarnosti je bila trdnost družbenih vezi, bohotila se je korupcija. Kmetje so začeli pridelovati mak na vedno večjih površinah in opuščali druge rastline. Najbolj pa je vznemiril osrednjo pekinško oblast odliv srebra za nakup opija. Pekinška administracija je namreč opazila, da se srebro draži. S srebrom pa je prebivalstvo plačevalo davščine. Podražitev srebra je ogrozila državni dohodek in vplivala na vsakdanje življenje ljudi. Kitajske oblasti takrat še niso razmišljale o Kitajski, vpeti v svetovno trgovino. Peking se je odločil narediti red v trgovini z opijem. Kasneje se je izkazalo, da je odločitev potegnila Kitajsko v vrtinec družbenih sprememb z notranjimi pretresi, ki so povzročili padec avtoritete centralnih sil in državljansko vojno ter stoletno izgubo suverenih pravic nad deli ozemlja, ki so si jih prisvojile imperialistične sile.

Opijska vojna

Peking je leta 1838 napotil v provinco Guangzhou (Kanton) poverjenika Lina, z nalogo, da s silo pretrga trgovino z opijem. Lin je zaplenil angleške zaboje, napolnjene z opijem, ter jih simbolično uničil z zlitjem njihove vsebine v morje. Britanski trgovec William Jardine, ki je po moči in vplivu nasledil Vzhodnoindijsko družbo, se je za zaščito svojih komercialnih interesov obrnil na britansko vlado. Odpotoval je v London, kjer sta z lordom Palmerstonom pripravila strategijo vojaškega pomorskega posredovanja na Kitajskem. Pri tem ni šlo toliko za zaščito trgovine z opijem, ki se je širila kljub prepovedim, ampak zaščito splošnih komercialnih in zunanjepolitičnih interesov Velike Britanije.⁹ Uničenje opijskega blaga je bil dober povod za posredovanje britanskih vojaških sil, ki so z lahkoto opravile s kitajskimi junkami. vzdolž jugovzhodne kitajske obale sta se obe strani spopadli dvanajstkrat (opijska vojna je trajala od 1839 do 1842), pri čemer so britanske topovnjače (pod vodstvom parnika z lopatnim kolesom) vsakič izbojevale zmago. Oblast Čing je bila prisiljena popustiti in avgusta 1842 podpisati sporazum v mestu Nanjing.

To dejanje je bilo pomembno z vidika razmerja moči. Kitajska je sicer priznala zahodno prakso urejanja meddržavnih odnosov na podlagi pravne enakosti suverenih sil, vendar se je s pogodbo podredila britanskim interesom in privolila v omejitve svojih suverenih pravic.¹⁰ Južnič (1980, 25) ugotavlja, da so kolonialne sile sklepale "neenakopravne mednarodne pogodbe" z državami, kjer "niso mogle vzpostaviti neposredne politične uprave ali nadzorstva". Po sporazumu iz Nanjinga je Kitajska morala priznati načelo ekstrateritorialnosti (tujo konzularno jurisdikcijo nad tujimi državljani), povrniti storjeno škodo, privoliti v zmerne tarife in v neposreden stik tujcev s kitajsko uradno osebo pri carinjenju, sprejeti klavzulo največjih ugodnosti in dovoliti trgovino brez omejitev.

Mirovni pogoji, ki jih je sprejela Kitajska, so prinesli dodatne posledice. Po pogodbi z Britanijo 1842-43 je podobne pogodbe sklenila še z Združenimi državami Amerike in Francijo leta 1844 ter z vsemi zahodnimi silami in Rusijo leta 1858. Kitajska je tako proti svoji volji z nastankom obalnih enklav (proti koncu jih je imela 80) dovolila nemoten prodor zahodnih komercialnih vrednot in kulture v notranjost svojega ozemlja. Takšna sprememba sil je za dinastijo Čing pomenila izgubo avtoritete, ki se je izrazila z upori nezadovoljnih skupin in z notranjimi vojnami.¹¹

Čeprav je po sporazumu iz Nanjinga Kitajska predala v trajno last neobljuden otok Hong Kong in odprla pet luk za trgovanje, pogodbenih določb ni v celoti izpolnjevala. Popolna uveljavitev pogodbenih obveznosti se je uresničila šele s skupnim vojaškim posredovanjem francoskih in britanskih sil (t. i. druga opijska vojna, 1856-1858), ki se je končala s podpisom pogodbe v Tianjinu leta 1858, vendar je kitajska oblast dokončno začela izvajati obveznosti šele s francosko-britanskim zavzetjem Pekinga leta 1860.

Francosko-britanske združene vojaške sile v kitajskih oblasteh niso imele enakovrednega nasprotnika, saj je bilo cesarstvo oslajeno od bojov s tajpinskiimi uporniki (1851-1864).¹² Pogodba iz Tianjina je uzakonila uvoz opija na Kitajsko za medicinske namene, kar je bila v bistvu prikrita privolitev v trgovanje z opijem. Osrednja oblast je imela z obalnimi ekstrateritorialnimi območji vse manj vpliva na menjavo s tujino, ker se je večina transakcij odvijala v teh "svobodnih conah". Zahodnjaki so počasi prevzemali tehnološko, gospodarsko in finančno moč v svoje roke, v povezavi z lokalnimi oblastniki. Edini vidnejši dosežek cesarja v pogajanjih z Britanci so bile višje tarife za uvoženi opij, s čimer se je pospešila pridelava domačega opija. Vendar je dohodek iz davka na opij ostal v rokah provincialnih oblasti, kar je pospeševalo vse večjo samostojnost sredobežnih sil.

Ker so Britanci dosegli svoj cilj, večjo odprtost kitajskega trga, si niso želeli razpada Kitajske. Tako so po letu 1860 podprli oslajeni režim Čing in njegovo ponovno restavracijo. Stvari so se zasukale po letu 1870, ko se je začelo drugo imperialistično obdobje, v času vse večjega rivalstva med industrializiranimi silami, ko se je vsaka posebej potegovala za svoj prostor na Kitajskem. Leta 1902 je britansko-kitajski kondominij kitajske obale prešel v britansko-japonsko zavezništvo. Da ni prišlo do delitve kitajskega ozemlja med imperialističnimi silami, ne gre pripisati samo njihovi medsebojni zavisti, ampak tudi vplivu Združenih držav Amerike, ki so se "s politiko odprtih vrat zoperstavile formalni aneksiji kitajskega ozemlja" (McKay et al. 1995, 893).¹³

Japonska in trgovina z opijem

Japonska je porazila Kitajsko v vojni v letih 1894-1895. Sporazum iz Šimonosekija (1895) je Japonski prinesel kolonialno posest, otok Tajvan,

s katerim si je država vzhajajočega sonca zagotovila statusni simbol imperialistične sile. To podobo si je še izbrusila v vojni z Rusijo (1904-1905), ko je evropska sila v oboroženem spopadu z azijsko nasprotnico prvič klonila. Japonski status države s strateškim položajem v Aziji je potrdila še Velika Britanija, ko si je Japonsko izbrala za svojo zaveznico (sporazumi iz leta 1902, 1905 in 1911).

Japonska se kot imperialistična sila ni mogla izogniti trgovini z opijem. Prvič se je s tem družbenim zlom soočila na Tajvanu, kjer si je kot kolonialna vlada morala zastaviti vprašanje, kako postopati s kadilci opija in kaj narediti, da te razvade ne bodo privzeli Japonci, predvsem vojaki. Na podlagi teh razmišljanj je japonski prvi minister Ito Hirobumi 3. maja 1895 izdal navodilo direktorju Urada za civilne zadeve pri tajvanski kolonialni vladi, Mizuno Junu, naj prouči problem zasvojenosti z opijem in na podlagi ugotovitev študije poda ustrezne predloge. Sprejeta je bila odločitev, da bodo izdelali politiko postopnega odpravljanja opijskega zla. V ta namen je bil vzpostavljen vladni monopol nad uvozom surovega opija ter proizvodnjo in prodajo kadilske paste. Odgovornost za nadzor trgovine z opijem in njegove predelave sta prevzela policija in urad za monopol. Policija je skrbela za registracijo zasvojencev, za izdajo licenc in za inšpekcijo skladišč grosistov in trgovcev na drobno. Urad za monopol je nadzoroval uvoz surovega opija, proizvodnjo kadilske paste in njeno dostavo provincialnim oblastem za distribucijo grosistom. Monopol je tajvanski vladi prinašal finančno korist, saj je dohodek od opija kril 20 odstotkov njenih proračunskih izdatkov (Jennings 1997, 20-27).

Podobne razmere so bile v Koreji, ki je bila ravno tako pod japonsko okupacijo. Nasprotno pa so bile na kvantunškem zakupljenem ozemlju japonske oblasti brezbrizne do nadzora trgovine z opijem. Med štiri-desetletno vladavino Japonske nad tem ozemljem je bilo kajenje opija zanj le dober vir dohodka. K temu, da je to ozemlje postalo žarišče trgovine z mamili, so poleg popustljivosti japonskih uradnikov pripomogle tudi dobre prometne zveze, ki so omogočale japonsko ekonomsko penetracijo v Mandžurijo. Na kvantuškem ozemlju ni bilo vladno vodenega monopola kot na Tajvanu, temveč se je monopol izvajal v obliki prenosa ekskluzivnih pravic pri uvozu in prodaji opija različnim trgovcem oziroma t. i. "kmetijam opija" (Jennings 1997, 46-47).

V obdobju obstoja marionetnega režima Mandžukuo¹⁴ (1932-1938) je vladni monopol nad opijem vznemiril tujino. Tuji opazovalci so namreč menili, da oblasti namerno pospešujejo potrošnjo opija zaradi povečevanja dohodka. Članice Svetovalnega odbora za opij v Društvu narodov so izrazili zaskrbljenost v zvezi z monopolom, ki da po njihovem mnenju prej ustvarja kot preprečuje potrošnjo mamila. Kot glavni kritiki tega sistema so se pojavili Američani z mnenjem, da trgovina z opijem v Mandžukuu vpliva tudi na povečano ponudbo opija v Evropi in Združenih državah Amerike.¹⁵

Pri sprejemanju te ameriške ocene Jennings (1997, 78) svetuje previdnost. V Mandžukuu je bil namreč opij še pred prihodom Japoncev tretji najbolj razširjen kmetijski proizvod. Do tega je prišlo še konec 19. stoletja, ko so oblasti v Madžuriji zaradi uporov, vojn in naravnih katastrof vedno bolj obdavčevale kmete in njihovo zemljo. Edina rastlina, ki je ustvarila dovolj prihodka za plačilo davkov, je bil mak. Poleg tega je obstajal dodaten davek na opij, imenovan likin, ki so ga zaračunavali v prometu od kmetovalca do trga. Obstaja pa nedvoumna razsodba Mednarodnega vojaškega sodišča za Daljni vzhod, ki potrjuje, da je Japonska namerno pospeševala trgovino z mamili, tako zaradi ustvarjanja večjih dohodkov kot zaradi demoraliziranja kitajskega naroda. Mamila je po mnenju tega sodišča Japonska zlorabila kot sredstvo, s katerim je uresničevala svoje imperialistične cilje v Aziji.¹⁶

Razmere v Mandžukuu so bile glavna točka dnevnega reda 17. seje Svetovalnega odbora za opij oktobra-novembra 1933 v Ženevi. Odbor je bil v precepu, ali naj dovoli uvoz perzijskega surovega opija po naročilu režima Mandžukuo. Če bi do te transakcije prišlo, bi moral odbor sprejeti uvozne certifikate Mandžukua in tako režim de facto priznati, s čimer bi kršil politiko njegovega nepriznanja. Po drugi strani pa bi sprejetje certifikatov odboru omogočilo točen uvid v gibanje opija v Mandžukuu. Odločitev, ki jo je sprejel odbor, tehnično ni prekršila politike nepriznanja, je pa odbor začel sprejemati uvozne certifikate, kar je bila očitna zmaga Japonske.

V tem sporu so se Združene države Amerike kazale za najvidnejšega in najodločnejšega kritika Japonske, s čimer so se pokazale za najbolj zanesljivega zaveznika Kitajske. Pri tem je treba poudariti, da je Japonska večkrat sprejela ukrepe, da bi preprečila in zatrla širjenje trgovine z mamili, vendar se v praksi niso resno izvajali.

Združene države Amerike in trgovina z opijem

Ameriška administracija je trgovino z opijem v Aziji začela podrobneje spremljati v stiku s Kitajci na Filipinih, ki so se predajali omami kajenja opija. Filipinskega otočja (poleg tega še otokov Hawai in Guam) so se Američani polastili po špansko-ameriški vojni in bili ob prevzemu oblasti soočeni s problemom zasvojenosti in trgovine z opijem. Zdravstveno-socialni vidik na teh novih ameriških posestvih ni bil edini razlog njihove večje zainteresiranosti za azijska prostranstva. Po ekonomski depresiji leta 1890 se je ameriška industrija začela zanimati za Kitajsko in tekstilna industrija je tam odkrila zanimivo tržišče za svoje bombažne izdelke. Strah, da bi Združene države Amerike ostale odrinjene od kitajske pogache, če bi bila razdeljena med evropske sile in Japonsko, je Američane privedel k sprejemu posebne izjave o načelih (1899, 1900) za zaščito enakih privilegijev med državami, ki trgujejo s Kitajsko, in v podporo

kitajske ozemeljske in upravne integritete.¹⁷ Ta politika odprtih vrat je bila temeljna usmeritev ameriške zunanje politike naslednjih štirideset let. Da bi zaščitili svoje politične in ekonomske interese, so Američani morali narediti več za okrepitev mandžurske dinastije. Večja prizadevnost za ukinitiv trgovine z opijem je bil eden izmed dejavnikov podpore Kitajski. Prvo konkretno dejanje se je nanašalo na sklic prve mednarodne proti-opijske konference v Šanghaju leta 1909. Konferenca je obravnavala vprašanje kajenja opija in socialnih ter političnih posledic drogiranja z opijem. Udeleženci konference se niso jasno opredelili do tega problema, ker ni bilo želje po sprejemanju obvezujočih sklepov, ki bi urejali trgovino v celotni vzhodni Aziji.¹⁸ Zanimiv je podatek, da so Združene države Amerike obsodile proizvodnjo opija, s čimer so posredno kritizirale politiko Velike Britanije (Walker 1994, 10).

Odgovornost za nadzor drog je bila v Združenih državah Amerike leta 1914 z zakonom o narkotikah prenesena iz zdravstva v pristojnost policijskih organov. V mednarodnih okvirih je znotraj Društva narodov deloval Svetovalni odbor za trgovino z opijem, pri katerem so ameriške oblasti po ovinkih sodelovale, udeležile so se tudi opijske konference v Ženevi 1924-25. Na tej konferenci so Američani brezkompromisno vztrajali pri stališču, da se nadzor nad trgovino z opijem izvaja pri izvoru. Ker njihovo stališče ni bilo sprejeto, so konferenco med zasedanjem februarja 1925 protestno zapustili. Nasprotovala jim je Velika Britanija s prožnejšim odnosom, zagovarjala je politiko postopnih korakov in odpravo monopolov. V ozadju razhajanj je bil japonski militarizem, ki je podžigal protiopijsko zunanjepolitično retoriko Združenih držav Amerike. Ker Združenim državam Amerike unilateralni pritiski niso prinesli uspeha, so leta 1928 spremenile taktiko in se začele približevati Svetovalnemu odboru za opij. Predvsem jih je zanimalo delo novoustanovljenega Permanentnega centralnega odbora za opij, ki je skladno s smernicami ženevske konvencije (1925) prevzel naloge zbiranja statističnih podatkov o drogah, ki so se uporabljale v znanstvene in medicinske namene, in spremljanja njihovega uvoza in izvoza. Po ustanovitvi Zveznega urada za mamila (1930) so Združene države Amerike počasi prevzemale iniciativo pri oblikovanju usmeritev Svetovalnega odbora za opij. K vidnejši vlogi Washingtona so pripomogli zapleti v odnosih med Kitajsko in Japonsko. Podatki o povečevanju proizvodnje drog v severni Kitajski, na ozemlju pod nadzorom kvantunške armade, so prisilili Svetovalni odbor za opij k sklicu konference o omejitvah proizvodnje drog. Američane so tokrat podprli Angleži, ki so Japonske oblasti na kvantunškem ozemlju obtožili, da razširjenost opija napačno prikazujejo in da je njihova odločenost zatreti trgovino z opijem le beseda na papirju. Britansko-ameriška naveza se je še utrdila na konferenci o preprečevanju kajenja opija v Bangkoku novembra 1931, kjer sta obe sili uskladili stališče o posledicah azijske krize (Walker 1994, 11-15).

Nadvse pomemben je bil glede opija odnos Velike Britanije in Združenih držav Amerike do Kvomintang¹⁹ v razmerju do Japoncev. Pod Kvomintangovo oblastjo so namreč regionalni poveljniki prisiljevali kmete h gojenju maka. Jiang Jieshi (Čankajšek), ki je vedel za vpletenost svojih poveljnikov v trgovino z opijem - na račun te trgovine je stranka financirala svoje dejavnosti - je krivdo za stanje zvito naprtil kvantunški armadi. Da so se Britanci in Američani postavili na stran Goumindanga, ni bilo presenečenje, saj so bile imperialistične ambicije Japonske že dolgo trn v peti obeh zahodnih sil. Jiang Jieshi je bil pod notranjimi in zunanjimi pritiski, kljub ameriško-britanski naklonjenosti, prisiljen sprejeti ukrepe proti trgovini z opijem. Tako Kitajska kot Japonska sta bili pod budnim nadzorom ženevskega odbora. Britanci in Američani so sicer imeli zbrane dokaze o vpletenosti kitajskih oblasti v trgovino z opijem, vendar jih niso obelodanili, tudi zato ne, ker se je julija 1937 začela kitajsko-japonska vojna.

Hitro napredovanje japonskih oboroženih sil vzdolž kitajske obale je Američane pripravilo do tega, da so Japonce obtožili uporabe opija kot orožja za doseg vojaških ciljev. Pri tem tako Angleži kot Američani niso upoštevali dokazov, ki so jih predložili njihovi diplomati, da je japonska civilna oblast na Kitajskem dosegla oprijemljive upehe pri nadzoru proizvodnje in trgovine z opiat. Ameriške oblasti so enostransko zaključile, da Japonska ne spoštuje podpisanih konvencij, s čimer so podelili odvezo neuspešni Kvomintangovi politiki opijskega nadzora (Walker 1994, 18-19).

Združene države Amerike so po drugi svetovni vojni še naprej podpirale Kvomintang, in sicer v sklopu svojih protikomunističnih ciljev. Kljub temu, da so podatki kazali na to, da heroin izvira s področij pod nadzorom Kvomintangovih sil, so ameriške oblasti za trgovino s heroinom krivile Kitajsko komunistično stranko. Walker (1994, 22) piše, "da se je vodila namerna kampanja dezinformiranja". Ameriška administracija je s svojimi obtožbami kitajskih komunistov v bistvu prikrivala protikitajske gverilske akcije Kvomintangovih sil, ki so delovale na območju Zlatega trikotnika. Vključitev politike nadzora trgovine z mamili v varnostno politiko, ki se je navezovala na zunanjo politiko, je imela za Združene države Amerike dolgoročne posledice, saj so morali na račun podpiranja protikomunističnih sil v jugovzhodni Aziji tolerirati prodajo heroina na zahodnih trgih.²⁰

Opij kot dejavnik v mednarodnih odnosih

Kajenje opija je milijone Kitajcev spravilo v odvisnost in zasvojenost. Neproduktivnost velikih množic ljudi in razkroj kohezivnih družbenih sil je kitajsko cesarstvo destabiliziralo in oslabilo. Kitajska administracija,

odgovorna za varnost in blaginjo podložnikov, ni bila sposobna organizirati učinkovitega samoobrambnega mehanizma. Kitajski birokrati zaradi podcenjevanja zahodnih barbarov in iz občutka lastne civilizacijske superiornosti niso obravnavali trgovine z opijem kot grožnjo državni ureditvi, tudi zato ne, ker je trgovina potekala prek kantonškega pristanišča in po sistemu, ki so ga sami diktirali. Dokler je britanska Vzhodnoindijska družba imela monopolne pravice do trgovanja s Kitajsko in se podrejala kitajskim pravilom, je bila trgovina z opijem še obvladljiva, kljub povečevanju števila odvisnikov. Čim pa se je Britanija leta 1834 odrekla monopolnemu sistemu in uvedla svobodno trgovanje s Kitajsko, so postali odnosi neobvladljivi. Kitajskemu povpraševanju po opiju so se zahodni trgovci količinsko odzvali. Za opij so Kitajci ponujali srebro, ki je bilo glavno menjalno sredstvo v ekonomskem sistemu Kitajske. Odliv srebra je to žlahtno kovino podražil, zmanjšal se je tudi državni dohodek. Prepoved prodaje opija in enostranska gesta kitajskih oblasti sta bili za britansko oblast povod, da je posredovala z vojsko. Izkazalo se je, da Kitajska nima oborožitve, s katero bi lahko branila svoje interese. Pod prisilo je sprejela zahodne vrednote poslovanja in norme urejanja meddržavnih odnosov. Za Kitajce je bil to znak slabosti osrednje oblasti, upad avtoritete in grožnja pred vdorom tuje kulture. Sledili so nemiri, upori in vojne, kjer so pri zatrtju sodelovale tudi tuje sile. Kitajska je postala nemočen plen, ki bi si ga v drugem imperialističnem valu kolonialne sile skoraj razdelile, če ne bi v njihovo razmerje vstopile Združene države Amerike s svojo politiko odprtih vrat - zavrnila jo je Japonska (še najbolj flagrantno z okupacijo Mandžurije in ustanovitvijo marionetne države Mandžukuo) - in z jasnim sporočilom, da je potrebno zajeziiti trgovino z opijem na Kitajskem, ki ustvarja korupcijo, zastruplja ljudstvo in spodjeda centralno avtoriteto. Združene države so prve dale pobudo za sklic protiopijske konference v Šanghaju leta 1909.²¹ Aktivnosti v boju proti opiju so se po prvi svetovni vojni preselile v Svetovalni odbor za opij pri Društvu narodov, pri katerem je Washington sodeloval, kljub svojemu nečlanstvu v tej organizaciji.²² S svojim vztrajanjem pri nadzoru opija pri izvoru so Združene države Amerike zagovarjale osamljeno stališče. Po spoznanju, da unilateralna pozicija ne prinaša uspeha, so se ponovno vključile v delo odborov, ki so pri Društvu narodov spremljali trgovino z mamili, in izkoristile drugo svetovno vojno, da so celotno dejavnost znotraj nove svetovne organizacije in sedež organov preselili v Ameriko ter jo naslednjih trideset let uspešno izkoristile za uresničevanje lastnih načrtov.

Ozračje hladne vojne in podpora protikomunističnim režimom sta washingtonsko administracijo silila k povezovanju politike nadzora trgovine z mamili z varnostno in zunanjo politiko. V teh okvirih so tudi podpirali delovanje Kvomintanga v Zlatem trikotniku, od koder so se

njegove sile upirale kitajski komunistični oblasti. Posledica te politične podpore je bila povečana ponudba heroina na zahodnih trgih.

Iz zgornjega prikaza trgovine z opijem, ki je bremenila odnose med Kitajsko in imperialističnimi silami, je mogoče opredeliti področja vplivanja opija kot dejavnika v mednarodnih odnosih:

- a) Opij kot vir financiranja
- b) Opij kot sredstvo gospodarske prisile
- c) Opij kot sredstvo vojskovanja
- d) Opij kot sredstvo zunanje politike
- a) Opij kot vir financiranja

Financiranje kolonialnih uprav

Trgovina z opijem je prinašala denar. Portugalci, Nizozemci, Francozi, Američani in Angleži, vsi so pristavili svoje mošnjičke. Monopolizacijo prekomorske trgovine so najbolj uspešno izkoriščali Angleži, ki so postopek poslovanja z opijem, ob povečanem povpraševanju na Kitajskem, industrializirali: razvili so monokulturne plantaže, poskrbeli za hiter prevoz iz notranjosti do obmorskih pristanišč, zgradili velika skladišča, poskrbeli za najhitrejši prevoz opija do kitajskih kupcev. Industrija opija je ustvarjala velike dohodke, ne le Vzhodnoindijski družbi, na račun pobranih taks in davkov se je financirala tudi britanska indijska kolonija. S trgovino z opijem si je pomagala tudi Japonska pri polnjenju proračunov svojih kolonij. V Tajvanu, Koreji in Mandžukuu so vzpostavili vladni monopol nad trgovino z opijem, prek katerega je kolonialna oblast uvažala, proizvajala in distribuirala opij grosistom, pri tem ustvarjala dobiček in pobirala davek na promet. Drugačen sistem so Japonci razvili na kvan-tunškem ozemlju, kjer so licenco za monopolno trgovanje z opijem prodali izbranim trgovcem. Na račun te trgovine so ravno tako financirali stroške kolonialnega upravljanja.

Financiranje lokalnih oblasti in političnih strank

Kitajci niso stali ob strani opijske trgovine. Že na začetku trgovanja z Evropejci prek edinega pristanišča so lahko na račun te trgovine tako osrednja oblast kot uradniki iz Pekinga izboljšali svoj gmotni položaj. V času kitajske nestabilnosti, posebej ob tajpinškem upor, je bil uveden davek, imenovan likin, s pomočjo katerega so regionalni poveljniki financirali svoje oborožene sile. Ta davek je povzročil nastanek regionalnih sil, ki so delovale samostojno, brez pekinške avtoritete. Tuji diplomati so celo opozarjali, da se politične stranke, še posebej Kuomintang, financirajo s pomočjo trgovine z opijem.

Financiranje gverilskega vojskovanja

Ameriške oblasti so komuniste obtožile trgovanja z opijem, dejansko pa so prikrivale delovanje Kuomintanga v Zlatem trikotniku, ki je s prodajo heroina na Zahodu financiral svoje oborožene operacije zoper

komunistično oblast. Različni viri potrjujejo, da so Američani tajno podpirali protikomunistično dejavnost v jugovzhodni Aziji z vednostjo, da se financira s pomočjo trgovine s heroinom.

b) Opij kot sredstvo gospodarske prisile

Vzpon zahodnih nacionalnih držav je povezan z izrabo kapitala in prisile kot sredstev, s katerimi so vladarji lahko izvajali nadzor nad ozemljem in prebivalstvom. S kapitalom so namreč lahko vodili vojne, vojne so jim prinesle dodatne vire zaslužka, na račun tega cikla se je njihova moč spiralno povečevala (Russet in Starr 1996, 127). Klasična diplomacija kapitalističnih držav je to naraščajočo moč spretno izkoriščala za "ustvarjanje in širjenje svetovnega kapitalističnega sistema, pri delitvi interesnih sfer med posameznimi kapitalističnimi in imperialističnimi državami, pri vključevanju čezmorskih dežel v kolonialne imperije evropskih držav itd." (Benko 1997, 259-260). Zakaj se Kitajska ni bila sposobna upreti evropskemu naletu? Na to vprašanje je dobro odgovoril William Hardy McNeill (v Russet in Starr 1996, 128), ki v svoji primerjalni analizi Evrope in Kitajske v zgodnejših obdobjih ugotavlja, da je "kitajska birokracija nasprotovala medsebojnemu učinkovanju trgovine in industrije s politično centralizacijo in z vojaško rabo tehnologij; takšna medsebojna učinkovanja je Evropa podpirala, zato se je končno spremenila".

Z opijem se je Britancem ponudila priložnost, da vplivajo na dogajanja na Kitajskem. Čeprav je bil gonilna sila britanskega prodora na kitajski trg zaslužek, ne moremo zanemariti dejstva, da je za tem stala monopolna Vzhodnoindijska družba, ki je delovala pod patronatom države. S trgovino z opijem je britanska diplomacija posredno vplivala na ravnanje kitajskega cesarja. Izkoristila je odvisnost kitajskih potrošnikov od opija, od njih izvabila velike količine srebra, destabilizirala kitajski monetarni sistem in iz Kitajske naredila azijskega bolnika. Svoje gospodarske interese je Britanija branila s topovi, na te pa Kitajska ni bila sposobna odgovoriti. S svojo "gospodinjsko" ureditvijo in birokratsko negibnostjo je namreč zadušila vsakršen tehnološki in organizacijski napredek, s katerim bi lahko učinkovito odgovorila na evropske izzive.

Od trenutka, ko je Kitajska začela sama proizvajati opij, s čimer so se začeli zmanjševati zaslužki zahodnih družb in se je povečevala nevarnost, da bi se kitajski opij začel v večjih količinah pojavljati na zahodnih trgih (te učinke so Američani opazili pri kitajskih priseljencih, ki so s seboj prinesli tudi svoje razvade), so zahodne nacionalne sile začele protiopijsko kampanjo in pritiskali na kitajsko oblast za zmanjšanje proizvodnje opija in trgovine z njim. To pa za Kitajsko ni bilo enostavno, saj se je v vojnah in uporih obubožana oblast močno naslanjala na financiranje iz opijskih virov. Po drugi strani pa je obstajal interes Britancev in Američanov, da kitajsko gospodarstvo okrepijo, da bi se lahko uprla japonskim ozemeljskim apetitom, in si na ta način ustvarile močno zaveznico v Aziji.

c) Opij kot sredstvo vojskovanja

Mamila pahnejo ljudi v pogubo ali v smrt, ustvarjajo stanje neboljenosti in pasivnosti. Na Kitajskem je bilo na milijone ljudi drogiranih (leta 1945 20 milijonov), vladala je množična demoraliziranost, milijone ljudi je živelo v brezdelju zasvojenosti, zakajenih od opija. Japonci so kitajskim narkomanom ponudili še cenejša proizvoda: morfij in heroin. Vzporedno z vojaškim napredovanjem so se odpirali laboratoriji za proizvodnjo opiatov.

Po kapitulaciji Japonske je vrhovno poveljstvo zavezniških sil začelo oktobra 1945 zbirati dokumentacijo, ki bi japonsko vlado obremenila trgovine z mamili na okupiranih ozemljih. Predmet te preiskave je bila povezava trgovine z opijem in drugimi mamili z japonskimi vojnimi zločini. Mednarodno vojaško sodišče za Daljni vzhod je razsodilo, da je bila trgovina z mamili del širšega konteksta agresivne vojne Japonske zoper Kitajsko (Jennings 1997, 106-107). Obsodba se je delno glasila:

“Zaporedne japonske vlade ... so sistematično vodile politiko slabitve upornega duha lokalnega prebivalstva ... neposredno in posredno s spodbujanjem povečane proizvodnje in uvoza opija in drugih mamil ter s pospeševanjem prodaje in potrošnje teh mamil med temi ljudmi. Istčasno je japonska vlada pred svetovno javnostjo zagovarjala, da bo kot stranka sodelovala pri izvrševanju pogodb, ki urejajo trgovino z opijem in drugimi mamili.”

Sodišče ni podvomilo o svojem stališču in je odkrito obtožilo japonsko vlado dejanj, s katerimi je podpirala trgovino z opijem in drugimi mamili na Kitajskem. Pri tem so ji pomagale marionetne vlade, ki so vzpostavile monopol nad trgovanjem z opiatom v zapletenih in izdelanih zakonskih okvirih, kjer je v ozadju stala japonska armada s svojimi vojaškimi cilji. Po mnenju sodišča so bili opij in druga mamila sredstvo vojskovanja za doseg enega cilja: Kitajcem vzeti voljo do upora.

d) Opij kot sredstvo zunanje politike

“Opij kot dejavnik odpiranja kitajskega trga

Temeljni problem Kitajske v času dinastije Čing je bila nepripravljenost komunicirati, kar je bistveni pogoj za delovanje diplomacije. Če bi takrat Kitajska sprejela zahodna pravila meddržavnega komuniciranja, ji verjetno ne bi bilo treba prehoditi kalvarije, ki je sledila opijski vojni. Po drugi strani pa je bilo za zahodne sile značilno, da so narode, ki so bili po njihovi oceni na nižji razvojni stopnji, obravnavali zviška in neenakopravno. Odločitev Britancev za vojno s Kitajsko je temeljila na oceni vojaške in organizacijske superiornosti, za katero se je izkazalo, da je bila pravilna. Kitajska je bila po opijski vojni prisiljena stopiti v neenakopravna pogodbena razmerja z zahodnimi silami. Ključni interes zahodnih sil je bil seveda kitajski trg (trgovina z opijem je bila nadvse donosna), ki so ga skušale ohranjati enotnega in podrejenega lastnim

ozkim interesom, tudi s sredstvi prisile.²³ Obvladovale pa so ga prek svojih pristaniških enklav. Po drugi strani pa so ravno v stikih s temi enklavami Kitajci dobili priložnost neposredno spoznati zahodno civilizacijo in navade (Šanghaj je imel popolnoma zahodnjaški videz, v urbanizmu in arhitekturi).

“Opij kot dejavnik v bilateralnih odnosih

Vstop Japonske v interesno sfero evropskih sil kot enakovredne sile in ameriški prihod v Kitajsko morje po prevzemu Filipinov od Španije sta še bolj zapletla odnose med imperialističnimi državami.²⁴ Ameriška nenadna vpletenost v odnose s Kitajsko je prek politike odprtih vrat izpostavila zlo množičnega zastrupljanja z opijem, kar pa je po mnenju Walkerja (1991, 139) “prej izpostavilo slabosti mandžurske dinastije, kot pa pripomoglo k boljšim odnosom med državama”. Seveda so za to potezo stali ameriški gospodarski interesi, nasproti pa so jim stali britanski.

V Washingtonu so leta 1905 sprejeli zakon o prepovedi uvoza in prodaje opija v nemedicinske namene, kar je kitajsko vlado ohrabrilo, da je leto kasneje objavila cesarski dekret, ki je določal ukrepe za odpravo proizvodnje in potrošnje opija v obdobju naslednjih deset let. Leta 1907 so Kitajci poskusili od Britancev dobiti zagotovila o prenehanju njihovega izvoza na kitajski trg. Britanski odgovor je bil, da bodo izvoz ustavili čim bodo dobili kitajsko zagotovilo o dokončni odpravi kitajske proizvodnje opija. Tega pa Kitajci niso bili sposobni izpolniti. Polom v bilateralnih pogajanjih je Kitajce prepričal, da jim uspeh lahko zagotovi samo še multilateralna diplomacija, kjer bi dobili podporo Združenih držav Amerike (Brouet 1991, 97).

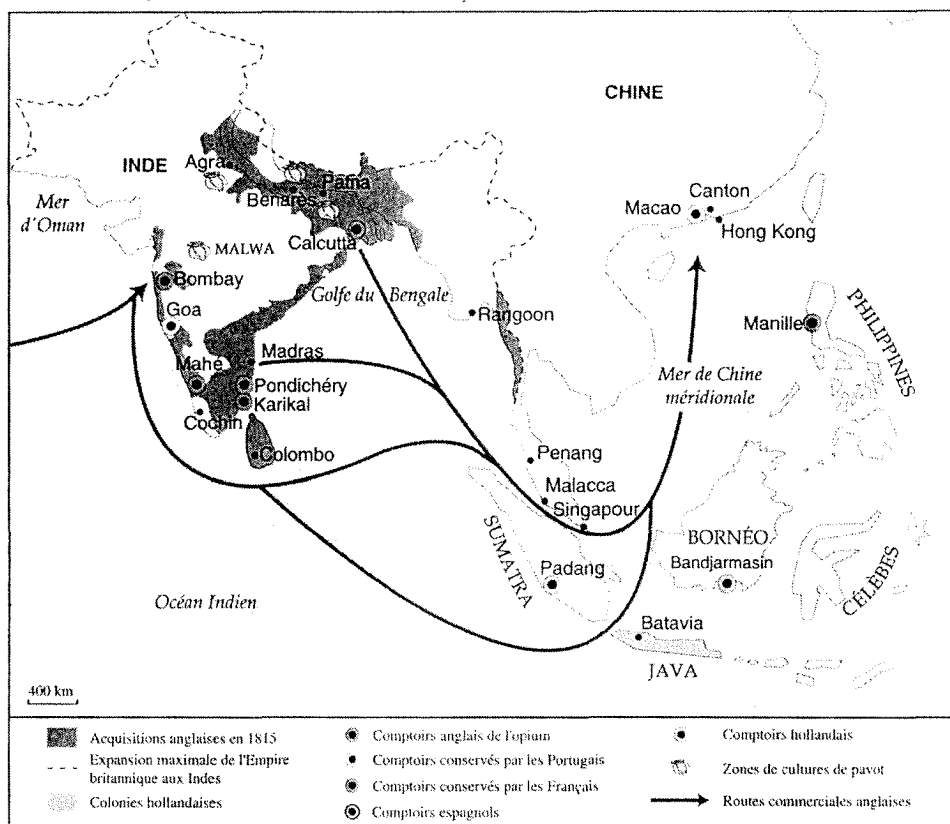
“Opij kot dejavnik v multilateralnih odnosih

S šanghajsko protiopijsko konferenco leta 1909 je “diplomacija drog” pridobila pri kakovosti. Največ zaslug za takšen premik so imele Združene države Amerike.²⁵ Na konferenci so Američani podprli kitajska prizadevanja za odpravo trgovine z opijem in okrcali britansko opijsko politiko. Ameriški politiki odprtih vrat so odkrito nasprotovali samo Japonci. Ti so leta 1915 Kitajski predložili 21 zahtev, z uresničitvijo katerih bi Kitajsko spremenili v japonski protektorat. Japonsko-ameriški spor se je po prvi svetovni vojni preselil v Svetovalni odbor za opij v Društvu narodov, kjer so Združene države Amerike²⁶ in Velika Britanija redno obsojale Japonsko zaradi njene nedejavnosti pri zatiranju trgovine z opijem na zasedenih kitajskih ozemljih. Obtožbe so bile za Japonsko enostranske in žaljive, ker so Američani in Britanci namerno spregledali razširjenost trgovine z opijem na področjih pod oblastjo Kvomintanga. Novembra 1938 je Japonska objavila, da zapušča Društvo narodov.

Zaključek

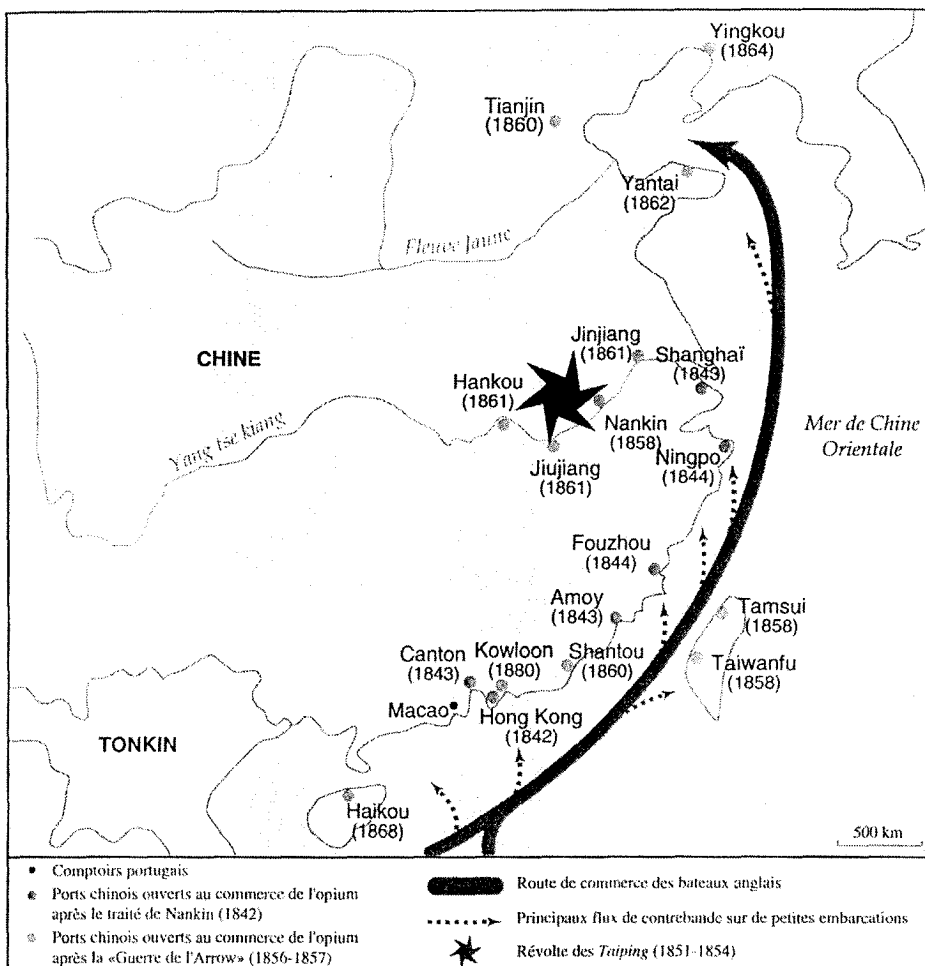
Trgovina z opijem kot "stranski proizvod kolonializma" (Brouet 1991, 93) je razkrila slabosti kitajskega državnega sistema in ustvarila nova rivalstva med kolonialnimi silami. Težišče ravnotežja med evropskimi silami v jugovzhodni Aziji se je pod težo Japonske in Združenih držav Amerike premaknilo na drugo točko. Eden od dejavnikov premika te točke je bila tudi trgovina z opijem, ki je:

- povzročila notranje spremembe na Kitajskem, ker je razkrila njene slabosti,
- ustvarila spor med Združenimi državami Amerike in Japonsko zaradi prevlade, kar je
- utrdilo zavezništvo med Veliko Britanijo in Združenimi državami Amerike,
- premaknila obravnavo trgovine z mamili v multilateralne okvire,
- okrepila zavest, da je trgovina z mamili grožnja stabilnosti in suverenosti katere koli države.

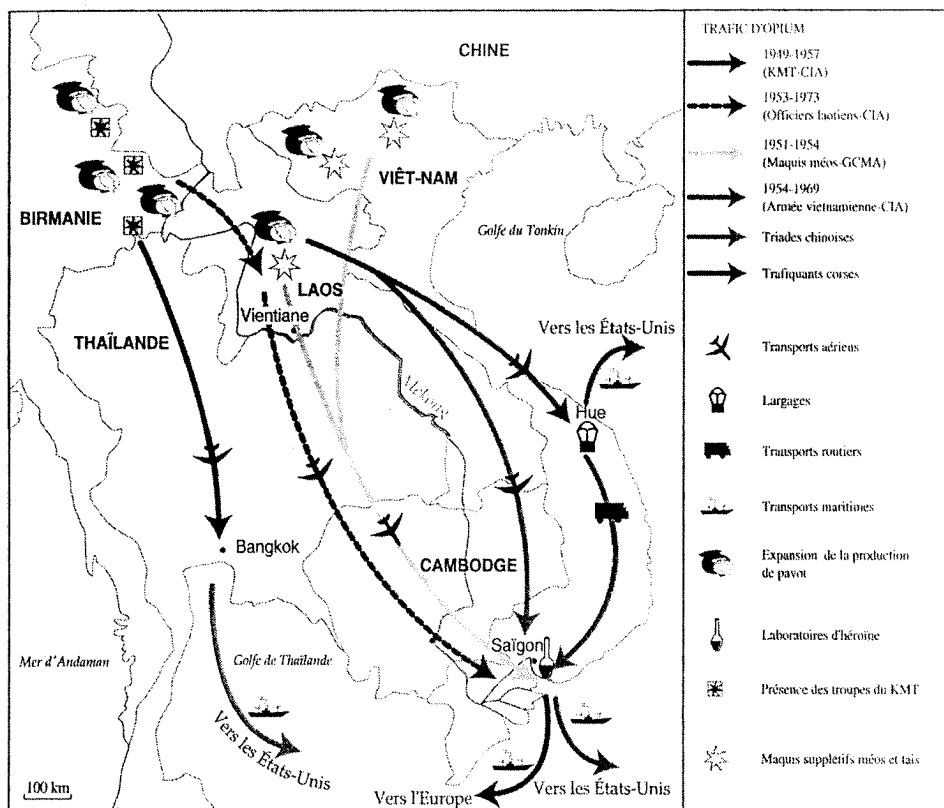

Transport indijskega opija na Kitajsko v 19. stoletju

Geopolitični zemljevidi z razmerji sil v opijski trgovini na ozemlju Kitajske in jugovzhodne Azije

Kitajska pristanišča odprejo za trgovino z opijem

Opijske poti in vojne v jugovzhodni Aziji (1949-1974)

VIRI

- Benko, Vlado (1997): Znanost o mednarodnih odnosih. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Brouet, Olivier (1991): *Drogues et relations internationales*. Bruxelles: Editions Complexe.
- Der Derian, James (1992): *Antidiplomacy: spies, terror, speed, and war*. Cambridge: Blackwell Publishers.
- Dinh, Nguyen Quoc, Patrick Daillier in Alain Pellet (1994): *Droit International Public*. Paris: Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, E.J.A.
- Jennings, John M. (1997): *The Opium Empire, Japanese Imperialism and Drug Trafficking in Asia, 1895-1945*. Westport: Praeger.
- Fairbanks, John King (1994): *China, a new history*. Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Južnič, Stane (1980): *Kolonizacija in dekolonizacija*. Ljubljana: Založba Obzorja Maribor.
- Južnič, Stane (1990) *Svet in Evropa, študijsko gradivo*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kegley, Charles W. in Eugene R. Wittkopf (1995): *World Politics, Trend and Transformation*. New York: St. Martin's Press.
- Koutouzis, Michel (1997): *Atlas Mondial des Drogues*. Paris: Presses Universitaires de France, Observatoire géopolitique des drogues.
- McKay, John, Bennett D. Hill in John Buckler (1995): *A History of Western Society*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Patočka, Jan (1997): *Krivoverski eseji o filozofiji zgodovine*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Rošker, Jana (1995): *Za zidovi varnosti in hrepenenja: koncept države v kitajski tradiciji*. Radovljica: Didakta.
- Russett, Bruce in Harvey Starr (1996): *Svetovna politika*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Walker III, William O. (1991): *Opium and Foreign Policy, The Anglo-American Search for Order in Asia, 1912-1954*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Walker III, William O. (1994): *U.S. Narcotics Foreign Policy in the Twentieth Century: An Analytical Overview*. V: Raphael F. Perl (ur.): *Drugs and Foreign Policy, A critical Review*. Boulder: Westview Press. S. 7-39.

OPOMBE

- ¹ V obdobju merkantilizma so evropski voditelji merili državno moč v razmerju s količino zlata in srebra. Z akumulacijo teh žlahtnih kovin so želeli vzdrževati čim ugodnejše trgovinsko ravnotežje.
- ² Na račun rivalstva Francije in Velike Britanije je Siam postal neodvisen (Južnič 1980, 91)
- ³ Južnič (1980, 77) britansko Vzhodnoindijsko družbo opisuje kot "utemeljiteljico in pripravljalko britanske kolonialne uprave v Indiji".
- ⁴ Fairbanks (1994, 191-195) ločuje pomorsko in celinsko Kitajsko. Kitajci, ki so živeli zunaj Kitajske, predvsem v obmorskih mestih malajskega polotoka, namreč niso plačevali dajatev Pekingu. Te oddaljene kitajske trgovske skupnosti so bile ustanovljene še pred prihodom Špancev in Portugalcev v 16. stoletju v vzhodno Azijo. Na celinski Kitajski ni bilo pogojev za nastanek trgovskih elit, primerljivih z Japonsko ali Evropo v 16. stoletju. So pa zato Kitajci zunaj meja celinske Kitajske, predvsem tisti, ki so imeli družinska podjetja v britanskih, nizozemskih in francoskih kolonijah (v Burmi, vzhodni Indiji in Indokitajski), izkoriščali ugodnosti iz evropskega prava. Podobno kot evropski trgovci so spejemali poslovni riziko in si ustvarili svoj slog življenja. Ravno ti pripadniki pomorske Kitajske so bili vez s celinsko Kitajsko. Kljub pekinški prepovedi trgovanja po morju v času dinastije Ming in Qing je z jugovzhodno Azijo trgovalo več kot sto velikih junk.
- ⁵ Rošker (1995, 61-62) meni, da je kitajske državljane neposredno okolje bolj sililo k poslušnosti s svojimi "pravili npravnosti/obrednosti" kot pa institucionalizirana državna prisila. Pod dinastijo Han pa se je ta struktura socialne oblasti začela stapljati v mrežo državnih institucij, k čemur je pripomogla "ideološka integracija legalističnega principa medsebojne kontrole in denunciacije v formalne okvire konfucijanske doktrine". Bauer (v Rošker 1995, 59) ugotavlja, da je značilnost tega sistema "sposobnost razvijati svojo moč samo navznoter, torej z zatiranjem ljudstva, medtem ko je navzven, v poskusih obvarovanja Kitajske pred zahodnimi silami, doživel poraz za porazom".
- ⁶ Patočka (1997, 39) staro Kitajsko državno tvorbo definira kot "veliko gospodinjstvo ali množice gospodinjstev, nabranih okrog osrednje celice kraljevega doma". V nadaljevanju še piše: "Takšno življenje se predvsem s svojim celotnim življenjskim funkcioniranjem zliiva s smislom tega, kar se dogaja, namreč ne presegati gospodinjstva z njegovim cikličnim kroženjem rojevanja, plodenja in omogočanja življenjskega varstva, seveda z neizogibnim komplementarnim gibanjem stalnega ohranjanja življenja z delom in proizvodnjo."
- ⁷ Dekret o prepovedi prodaje opija in še štirideset naslednjih, sprejetih do leta 1836, so prispevali k eni sami stvari: razbohotenju tihotapstva (Brouet 1991, 94).

- ⁸ Dohodki na račun trgovine z opijem so se hitro povečevali: od 1,5 milijona funtov leta 1840 do 7 milijonov funtov leta 1884. Britanska krona je s trgovino z opijem leta 1834 pokrivala 34% izdatkov za upravljanje Indije (Koutouzis 1997, 25).
- ⁹ Leta 1837 je Velika Britanija doživela gospodarsko krizo, ki je lastnike manufaktur za proizvodnjo bombažnega blaga (Manchester je bil takrat najmočnejše središče) prisilila, da so si prek trgovcev z opijem izborili vstop na kitajsko tržišče.
- ¹⁰ Pri tem je treba poudariti, da je Kitajska imela dvakrat priložnost vzpostaviti diplomatske odnose z Veliko Britanijo na podlagi vzajemnosti in enakosti. To potrjujeta dva britanska diplomatska koraka zблиževanja: (1) misija pod vodstvom lorda Georgea Macartneyja leta 1793 v Pekingu in (2) pobuda lorda Amhersta leta 1816. Kitajska je priključitev sodobnemu svetu zavrnila, ker se z barbari, do katerih je vzdrževala tributaren odnos, ni hotela pogovarjati na enaki ravni. Rezultat te politike superiornosti so bili vsiljeni ponižujoči pogoji.
- ¹¹ Fairbanks (1994, 204-205) predlaga, da obdobje od konca prve opijske vojne leta 1842 do ukinitve ekstrateritorialnosti leta 1943 (ali do prihoda komunistov na oblast leta 1949) obravnavamo kot enotno obdobje, kot čas "stoletne pogodbe", s temi značilnostmi: (1) pospešeno odpiranje Kitajske zunanjemu svetu, (2) zunanji vojaški posegi na kitajsko ozemlje, od manjših stranskih vdorov Britanije in Francije do dveh invazij Japonske (1894-95, 1931-1937-1945), (3) zahodni komercialni in verski vdori, ki so se leta 1830 začeli v provinci Guangzhou in se počasi širili do leta 1930 in (4) ponovna kitajska emancipacija, sprva pod nacionalisti in vdrugo pod komunisti.
- ¹² Ustanovitelj tajpinskega gibanja je bil Hong Xinquan. Pridigal je svojevrstno svetopisemsko različico protestantskega krščanstva. Hong je postal militantni pridigar, potem ko leta 1843 četrtič ni opravil državnega izpita v provinci Guangzhou. Od jeze se je odločil uničiti mandžursko dinastijo. Ustanovil je ikonoklastični monoteizem, ki je bil po besedah Fairbanksa (1994, 207) "dovolj trden, da je vzpostavil tajpinsko teokracijo, vendar blasfemičen do te mere, da si ni mogel pridobiti podpore tujih misijonarjev, preveč zagledan v edinega boga, da bi si dovolil sodelovanje s skrito družino, kot so bile Triade, in preveč bizaren, da bi si pridobil kitajske literate, s pomočjo katerih bi bilo mogoče vzpostaviti lastno administracijo".
- ¹³ Ameriška izjava Odprtih vrat (Open Door Policy) iz leta 1899 poudarja tole: (1) vsaka velika sila lahko zadrži prost pristop do pogodbenega pristanišča, (2) samo kitajska vlada ima pravico pobirati davke od trgovine in (3) nobena velika sila, ki obvladuje neko področje, ne bi smela biti oproščena plačila pristaniških dajatev ali stroškov prevoza po železnici.
- ¹⁴ Po okupaciji kitajske province Mandžurije leta 1931 se je Japonska odločila ustanoviti marionetno državo Mandžukuo. Takratni ameriški državni sekretar Stimson je naslovil na japonsko vlado noto z izjavo, da ameriška vlada "ne namerava priznati stanja, sporazuma ali pogodbe, ki bi bila dosežena s sredstvi v nasprotju z obveznostmi in dolžnostmi pariškega pakta (ali pakta Briand-Kellog) iz leta 1928". To stališče, znano tudi kot Stimsonova doktrina, je bilo uperjeno zoper priznanje države, nastale na podlagi nezakonitega dejanja. Kljub opozorilu je bil Mandžukuo uradno ustanovljen 1. marca 1932. Skupščina Društva narodov je takoj sprejela resolucijo, ki je potrdila in

univerzalno sprejela Stimsonovo doktrino. Kar pa ni preprečilo, da nekatere države ne bi priznale te države (Dinh 1994, 536-537).

¹⁵ Zaradi krize v Mandžuriji in vojne med Kitajsko in Japonsko so Združene države Amerike sprejele trdo stališče v podkrepitev svojega vztrajanja pri politiki odprtih vrat. Eden od ukrepov je bilo prenehanje oskrbovanja Japonske.

¹⁶ Koutouzis (1997, 56-57) celo navaja, da je "japonski generalštab v trgovini z opiat videl strateško orožje za oslabitev kitajskega odpora". Poleg tega še omenja poročilo ameriških obveščevalnih sil na Kitajskem o obstoju japonskega laboratorija za opiate v Mukdenu, "sposobnega proizvesti od 75 do 100 kilogramov morfina in heroina na dan".

¹⁷ Treba je poudariti, da kolonialne sile niso trpele vmešavanja v politiko, ki so jo vodile. Tudi Združene države Amerike so se leta 1900 pridružile evropskim državam, da bi skupaj zadušile boksersko vstajo. Tako imenovani bokserji so se uprli zahodnemu vmešavanju v kitajske zadeve, povod za upor je bila dodelitev koncesij evropskim državam (Južnič 1980, 26).

¹⁸ Konferenca v Haagu leta 1912 je obetala bolj obvezujoče sklepe, vendar je na koncu obveljal britanski načrt mednarodne ureditve trgovine z opijem in drugimi mamili, ki ni ogrožal ali kakor koli omejil britanske trgovine s Kitajsko (Hedwige de Skoda v Brouet 1991, 100).

¹⁹ Kitajski nacionalizem se je razvil in na koncu slavil v okviru marksistično-leninistične ideologije. V nemirnem desetletju 1920-1930 je nastalo široko zavezništvo nacionalističnih sil znotraj od Sovjetske zveze podprtega Kvomintanga (Nacionalna ljudska stranka), ki si je zadalo za cilj združitve Kitajske in ukinitve evropskih koncesij. Toda leta 1927 je Jiang Jieshi (Čankajšek) (1887-1975), naslednik Sun Zhonshana (Sun-Jatsena) in vodja Kvomintanga, prekinil stike z bolj radikalnimi komunisti pod vodstvom Mao Zedonga in jih skušal uničiti.

Leta 1931 je Mao (1893-1976), v begu pred Kvomintangom, ki ga je hotel ubiti, odpeljal svoje privržence na dolgo pot do oddaljene severne Kitajske in tam postavil na noge neodvisno silo. Tudi vojna proti okupacijskim japonskim silam ni zblížala Maa in Jianga. Leta 1945 se je njuna dolgotrajna razprtija razširila v državljansko vojno. Stalin je podprl Maa, Američani pa Jianga. S podporo kmetov, ki jim Mao obljubi razlastitev veleposestnikov, so komunisti, bolje organizirani in žilavi, leta 1949 prisilili nacionaliste k umiku na otok Tajvan (McKay et al. 1995, 1017-1018).

²⁰ Nekateri avtorji so menja, da so Združene države Amerike od Francozov podedovale ne samo vietnamsko vojno, ampak tudi trgovino z opijem, s pomočjo katere je francoska obveščevalna služba financirala plemena Hmong v vojni z gverilci Vietminha (Der Derian 1992, 109).

²¹ Združene države Amerike so bile prva država, ki je vključila problematiko drog v svojo zunanjo politiko (Brouet 1991, 98).

²² "295. člen versajske pogodbe je trdno povezal mirovno pogodbo in haaško konvencijo (1912). Država, ki je pristopila k mirovni pogodbi, je hkrati prevzela obveznosti iz opijske konvencije" (Brouet 1991, 101).

²³ S skupno okupacijo Pekinga so kolonialne sile nedvoumno pokazale, da ne bodo prizanašale nobenemu, ki bi nasprotoval kolonializmu (Južnič 1990, 18).

²⁴ "V Združenih državah Amerike in Japonski se je izoblikovala protiutež Evropi" (Južnič 1990, 19).

²⁵ Brouet (1991, 98) meni, da je konferenca izpostavila dva ključna vidika diplomacije 20. stoletja: "multilateralnost in javnomnenjski demokratični nadzor".

²⁶ Washington ni bil član Društva narodov, je pa ocenil kot primerno sodelovanje pri Svetovalnem odboru za opij. V prvih letih obstoja odbora so Združene države Amerike vztrajale pri stališču, da je treba opij nadzorovati pri izvoru. Ker njihove zahteve za druge članice niso bile sprejemljive, so celo prekinile stike z odborom, vendar so si kasneje premislile.

Monika Kokalj Kočever**MAMA, KAM GREMO**

Otroci v vojni hitreje odrastejo. Na dogodke ne gledajo več z otroškimi očmi, ampak so se sposobni odzivati zelo odraslo. Njihova dejanja so ponavadi poteze zrelega človeka. V danih situacijah si tudi upajo več, kot bi si sicer. Pravzaprav se težko živimo v njihovo življenje.

Prav neverjetno se nam je zdelo in kar fantastične so bile zgodbe o dogodkih med drugo svetovno vojno, ki nam jih je doma pripovedoval naš oče. Kolikokrat smo se smejali, se iz njega norčevali in nejeverno zmajevali z glavo, ko nam je razlagal, da je kot enajstleten fant telefoniral v Belgijo in da je šel leta 1945 sam s staro kobilo Muro in vozom sedem kilometrov daleč v Domžale.

Kaj vojna naredi iz otroka. Sam se zaveda, da vsi pričakujejo več od njega. In sprejme breme pričakovanj nase in v situacijah dozori.

V članku sem želela popisati zgodbe otrok, ki so jih povojni dogodki zaznamovali, jim prinesli le trpljenje in neizmerno žalost in za katere 15. maj 1945 ni pomenil zmage in osvoboditve, ampak jih je skupaj z njihovimi najbližjimi prizadel.

Na Koroško so se z domobranci umikale tudi njihove bolj ali manj številčne družine. Odšlo je tudi veliko družin, ki niso imele sorodnikov pri domobrancih, pa so bile prestrašene, saj je domobranska propaganda močno delovala in napovedovala, kaj bo, ko bo z novo partizansko oblastjo prišel tudi komunizem.

Starši so večkrat želeli poskrbeti vsaj za otroke in so jih poslali na Koroško tudi same ali so jih pridružili sosedom, prijateljem in starejšim bratom in sestram. Najnujnejše so naložili na kmečki voz. Če so imeli srečo, so dobili še konja, drugače pa so voziček vlekli kar sami. Priključili so se dolgi koloni, ki se je vila proti Koroški. Ob cesti so stali tanki, včasih se je kolona razprla, da je naredila prostor vojaškim avtomobilom, ki so vozili mimo. Kolona se je ustavila, pa zopet premaknila in zopet ustavila, cesta pa se je kar vlekla. Otroci so tekali okoli vozov, si našli nove prijatelje in skupaj stikali po odvrženih predmetih. Večkrat so našli tudi kakšno orožje, ki so ga potem ponosno kazali vrstnikom. V bistvu se niso zavedali teže dogodkov in nesrečne situacije. Bolj jih je gnala mladostna razposajenost in pričakovanje prihodnjih razpletov dogodkov, na katere so gledali z optimizmom. Od Kranja naprej so mnogi že porinili vozove s ceste, pobijali živino in se peš odpravili naprej. Prtljaga je bila vse težja in vsakdo je skušal nesti le najnujnejše. Pred predorom se je

kolona ustavila. Nekateri so nadaljevali pot skozenj, drugi pa so se podali čez prelaz. Po spopadu domobrancev s partizanskimi enotami pri Borovljah, se je kolona premaknila in pri Dravskem mostu so bili otroci priča domobranski predaji orožja.

Na Vetrinjskem polju so si družine postavile ognjišča. V bližnjem smrekovem gozdu so bila drevesa osmukana, ker so ljudje z lubjem in smrečjem pokrivali strehe in si tako pripravili zasilna bivališča. Po taborišču so hodili razni mešetarji, trgovci in odkupovali različno blago, predvsem pa ga zamenjevali za hrano. Otroci so si tudi v taborišču našli nove prijatelje. Skupaj so se igrali, lovili ribe v bližnjem potoku in preiskali vso bližnjo okolico.

Dokument z dne 31. maja 1945, ko se je pretežni del vojaških transportov, in z njimi ženske in otroci, že odpravil nazaj v Jugoslavijo, navaja, da je bilo v Vetrinju še 5865 civilistov, 316 konj, 205 voz, 6 motorjev in 4 tovorna vozila.

Bilo je veliko otrok: 190 starih do tri leta, 228 tri-do petletnih, 136 šest- do osemletnih, 314 osem- do petnajstletnih. Nosečih žensk je bilo 26, doječih mater 29, žensk z otroki je bilo skupaj 406.¹

Iz taborišča v Vetrinju so bili ljudje premeščeni v Spittal, Lienz ali Judenburg, nekateri pa so odšli tudi v Italijo.

V izvlečkih iz dnevnika je objavljen pretresljiv popis odhoda iz domovine. Vsakodnevni dogodki so opisani zelo plastično in polno je podrobnosti. Šele ob omembi rojstnega dne razberemo, da je dnevnik pisala petnajstletna deklica, ki se je prav ob družinskih praznikih počutila najbolj samo, si obupno želela staršev in drugih sorodnikov, ki bi ji pomagali in jo tolažili v samoti. Po pomoč se je zatekala k molitvi. Večkrat se je v spominih živela v domače okolje in si predstavljala, kaj počno njeni domači. Povezovalna nit je iskanje novic o bratih, od katerih je eden odšel na Koroško, in dnevnik se zaključí z novico, da brat najbrž leži v Kočevskem rogu.

☉ "Dne 5. maja, tj. v soboto popoldne je prišla k nam M. vsa obupana, češ da se bližajo Ljubljani komunisti. Vso je prešinjala misel na beg iz Ljubljane. Prihitela je k nam vprašat, če sem jaz že pripravljena za odhod. Pripravljena nisem bila, ker na beg sploh nisem mislila. Kmalu za M. je prišla k nam še ga. V., ki je bila že skoraj pripravljena za odhod. Mami je izročila ključke od stanovanja in ji dala še nekaj naročil. Nato je odšla – kam ni vedela. Sedaj sem začela tudi jaz spravljati svoje stvari v kovček. V šolo nisem šla. Skoraj vse popoldne sta bila pri meni J. in M. Z M. sem šla h K. vprašat M., če gre tudi ona iz Ljubljane. Bila je že pripravljena za odhod. Na hitro sva se poslovili, nato sem žalostna odšla. Zvedela sem, da mislita iti tudi B. in M. Stekla sem k B. in se z njo zmenila, da greva skupaj. Doma sem se hitro napravila, poslovila od mame in šla. Ker naš odhod ni bil dobro organiziran, ni bilo z njim tisti dan nič. Ob 7. uri zvečer sem prišla domov, kjer me je mama po pravici začudeno pogledala.

6. 5. V nedeljo zjutraj je bilo na koncu pri maši zelo žalostno. Vse oči so bile solzne. – Takoj zjutraj, ko sem se zbudila, sem se že kesala, zakaj nisem šla prejšnji dan z M. , J. in gospodom, kateri so že odšli iz Ljubljane. Doma in na cesti je vladalo mučno vzdušje. Komunisti so se veselili (in pekli piškote), mi pa smo bili potrti. Dopoldne me je pa vsaka misel na odhod zapustila. Okrog 10. ure je prišla k nam M. Povedala je, da gresta onidve z očetom proti Gorenjski. Rekla je, če hočem iti z njimi. Sprva nisem vedela, naj grem ali ne. Ko mi je pa še mama prigovarjala, sem se odločila za odhod. Čez pol ure sem že šla s kovčkom proti Kolodvorski ulici. Najprej sva z g. L. iskala znance. Ker jih ni bilo je g. L. poiskal neki voz, na katerega smo naložili svojo prtljago. L- ovi trije N in jaz. Bili smo v družbi dveh g. dekanov in B. Potovanje se je začelo, in sicer peš. Voz smo peljali sami. Po poti se nam je pridružilo še več ljudi. Potovali smo v vročini in². Šli smo čez Ježico. Na bloku nas še pogledali niso, na meji pa³ kot Cerkljani, da smo prišli skozi. Sonce je močno pripekalo in nam je bilo precej vroče po poti na kateri nismo od Mengša nič počivali. V Mengeš smo prišli ob 3. uri popoldne. Kar prileglo se je uvesti na klopco v senco in se najesti. Od tod sem poslala domov takoj pošto. V Mengšu so nam dali v zavetišču še čaj. V Kranju pa so nas zapeljali k vozom. Bilo nas je že ogromno. Med nas smo dobili še g. B. Pot je bila lepa in prijetna. V Kranj smo prišli precej pozno popoldne. Tu sem videla D. T. je bila takrat v Domžalah. Prenočili smo na Primskovem, in sicer ženske iz naše skupine pri eni hiši, moški pa pri drugi. Spali smo na skednju na slami.

7. 5. Že prvo noč sem pogrešala odejo. Spala nisem preveč dobro. Za zajtrk so nam dali žgance in kavo. Po maši smo se odpeljali v Kranj, kjer smo do opoldan postopali brez cilja. Po kosilu (drugi kašo z mlekom, jaz pa juho, krompir, solato) smo se iz Primskovega odpravili proti Predosljam. M., S., N. in jaz smo šle za vozom s prtljago kar bose. Škoda čevljev! V Predosljah smo bile dodeljene v posebno hišo (komandant postojanke v Predosljah je bil D.). Tu smo si zopet uredili domovanje na skednju. Družina, pri kateri smo bili, je bila res naša. V Predosljah smo ostale do 9. maja. Tu sem naletela na A., ki je mislila, da bo kot begunka živela kar počitniško življenje. Me smo jedle v Predosljah trikrat na postojanki v vojaški kuhinji. Cerkev je bila zelo lepa – posebno zvečer, ko je bilo v njej vse temno, le okrog Marijine glave so gorele lučke, sredi oltarja pa je utripala večna luč. Tu se je človek lahko potopil v pogovor z Jezusom, ki prihaja k nam v vseh krajih in razume vse naše težave. Zadnji večer bivanja v tej vasici mi je postalo čudno slabo. Želodec me je zelo bolel, da sem se še pri dnevu kar zvrnila na slamo. Čudni občutki obdajajo človeka, ki je bolan, pa ni doma, in misel, da mora naprej v negotovost je skoraj obupna. Zaželiš si samo doma in domačih, toda prav tega ni.

Drugo jutro sem se zbudila skoraj popolnoma zdrava. Črni oblaki, ki so se prejšnji dan zgrinjali nad menoj, so kar mahoma izginili. Okrog 7. uri zjutraj je prišel v Predoslje četniški avto z izvidnico treh četnikov. Naložili smo se nanj in se odpeljali proti Tržiču. Po poti so nas Mongoli obmetavali z bombami in cigarami. V Tržiču smo zvedeli nekaj novic iz Ljubljane: mostovi, elektrarna in vodovod so šli v zrak, domobranci se vsi umikajo. Te vesti so nas nekoliko užalostile. Povsod, kjer sem videla domobrance, sem med njimi iskala znane obraze, posebno D. in F. Končno sem zagledala v Tržiču znanca, katerega sem se najmanj nadejala, in sicer H. Povedal mi je, da D. ni. Kje je, ni vedel. Žalostna vest. V Tržiču smo kot begunci dobili iz Pekove tovarne kakih 60 parov moških in ženskih čevljev. Bili smo jih zelo veseli, ker nihče ni vedel, koliko časa bomo v tujini – proč od doma. Iz Tržiča smo s četniškim avtom nadaljevali pot proti Ljubelju. Pot je bila zelo težavna, ker so bile na cesti cele kolone Nemcev z avtomobili ali peš. Ko smo prišli do tam, kjer se začne cesta vzpenjati proti Sv. Ani, so se nam ponujali vedno novi prizori: na obeh straneh ceste razmetano orožje, ročne granate, celi zaboji streliva, poginule mule in konji, raztresene in polne vreče makaronov, krompirja, graha, kosmičev in drugih živil. Nekaj teh živil smo tudi mi nabrali med potjo za slabše čase. Vse Nemce je vznemirjala jugoslovanska zastava na našem avtomobilu. Ker je bila cesta zelo zatrpna z Nemci, smo stopili iz avtomobila in nadaljevali pot peš, prtljaga pa je ostala na avtomobilu. S., N. in jaz smo šle po bližnjici. Ko smo prišle do vrha, smo se kar sesedle v travo in nismo mogle iti nikamor več. Nekoliko oddaljene od ceste smo opazovale promet. Okoli nas v travi so ležale puške – cele in zlomljene, granate, prazni in polni zaboji streliva. Tam pod nami je v travi ležal polomljen avto. Od daleč smo zrle tudi na nemške⁴, mimo katerih smo šle s strahom, ker nas je neki zelo sumljiv človek spraševal, odkod smo. Seveda mu še odgovorile nismo. Zamislila sem se v pot nazaj. Strme skale, ki so nas obdajale, so imele sijajne vojaške bunkerje. Opazovala sem te mogočne skale, ki bi nam lahko dale zatočišče. Misel na to, da bomo morali prodreti skozi te skale, predno bomo šele varne pred našimi preganjalci – partizani, me je pa kar z grozo navdajala. Kmalu za nami so prišla po bližnjici ostala dekleta, nato pa še g. B. Ura je bila nekako tri popoldne, toda kosile še nismo. Dolga pot in utrudljiva hoja sta nam lakoto še povečali. Žeja je naraščala, a smo si jo kmalu potešile, lakote pa le ne pregnale. Tako smo sedele tu že dobro uro, ko smo šele zagledale tam daleč naš avto, ki se je počasi pomikal proti vrhu – proti Sv. Ani, kjer smo bili že mi. Ko je avto vendar prišel do nas, smo se kar obesili nanj in se odpeljali naprej mimo cerkvice Sv. Ane do predora. Tu je šel naš avto nazaj po neki drug avto, ker sam ni mogel naprej. Mi smo tačas čakali pred tunelom. Z avtomobilom se je kmalu pripeljal še g. L. in drugi, ki so zaostali. S seboj so imeli poln kotel dobre menaže, katere pa

jaz na žalost niti poskusila nisem. Ko smo ponovno naložili vso prtljago na avto, so se nanj spravili tudi ljudje, le za naju s S. ni bilo več prostora. Meni je rekel četnik, naj se usedem na streho avtomobila (tovornjaka), kjer je bila preje izvidnica, jaz pa sem za seboj potegnila še D. Četniki so sedeli pod nama na blatnikih avtomobila. Tako sva se peljali vso pot skozi predor med orožjem – do gostilne na Koroškem. Ob misli, da bom skoraj na cilju, sem bila kar srečna in bi vriskala. Vožnja skozi predor je bila krasna, a tudi grozna. Bili smo v dveh kolonah. Nemški avtomobili so s svojimi žarometi svetili po predoru tako, da električna razsvetljava skoraj ni prišla do veljave. Vozili smo po lužah, da je škropilo do vrha. S stropa je po nas kapljalo ponekod več, ponekod manj. Predor dolg, 1, 5 km, se je bližal koncu. Skozi široko odprtino se je začelo svetlikati in kmalu smo prišli na prosto. Nudil se nam je naslednji prizor. Povsod ob cesti so sedeli Nemci in počivali ter jedli. Obrazi pa so jim bili skoraj do smrti utrujeni.

Avto nas je zapeljal do prve gostilne na Koroškem. Naši moški so hoteli od četnikov, da bi peljali še naprej, kljub temu, da so vedeli, da so v Borovljah partizani. Četniki, ki so imeli povelje priti še ta dan nazaj na Gorenjsko, tega niso hoteli. Njihova dolžnost je bila, da izvršijo vojaško povelje, in so to tudi hoteli. Nihče iz avtomobila pa ni imel za to razumevanja – razen mene. Nazadnje je J. kar na tla začel postavljati kovčke in nahrbtnike. Ko sem videla, da z avtom odhajajo, se nisem mogla premagati in sem zajokala, skrivaj. Hudo mi je bilo po fantih, s katerimi sem preživela dobro polovico dneva, ker nihče ni vedel, kaj se bo zgodilo z njimi. Se bodo še lahko vrnili srečno med nas. Slovenec v tujini. Še zadnjič sem brez solza v očeh pogledala za njimi in odšla v hišo. Tu smo bili vsi precej razburjeni, ker so govorili, da pustijo partizani skozi samo nemške vojake, begunce pa da dajo vse v lagerje. Te vesti so nas res prestrašile, saj smo prišli iz dežja pod kap. Začeli smo misliti na vrnitev. Prav na hitro smo si še razdelili čevlje, vzeli prtljago razen nekaj živil in se odpravili peš nazaj. Pot po hribu je bila zelo utrudljiva, šli smo proti tunelu, vendar brez ciljno. Kopica misli se nam je vrtela po glavi. Najprej smo nameravali pred tunelom zaviti v gore. Hrane bi nekako imeli za prvo silo. Po gorah bi nato šli v smeri proti Celovcu. Ko smo prišli do tunela, so videli, da se vsi begunci vračajo skozi tunel, in smo šli skozi tudi mi. Nekje smo dobili dve samokolnici, da smo z njima peljali najtežje nahrbtnike in N. košaro. Pri vožnji smo se menjavali. Vračanje skozi tunel je bilo grozno. Voda mi je ponekod segala do gležnjev, čevlji so se mi v blatu udirali, s stropa pa je lilo. Nemške kolone so se pomikale počasi naprej. Elektrike v tunelu ni bilo. Paziti smo morali, da se nismo izgubili, zadeli v skalo in se potokli. Zdelo se mi je, da bo ta tema trajala večno. Končno pa smo, hvala Bogu, le prišli na svetlo in kamen se mi je odvalil od srca.

Mrak je že padal na zemljo, ko smo prišli do Sv. Ane, in nismo vedeli ne kod ne kam – ne kako. G. L. je najpreje mislil, da bi to noč prenočili v barakah, zjutraj pa bi šli navsezgodaj v skalovje, kjer bi živeli, dokler bi bilo nevarno in ne bi bila pot prosta. Da bi šli še ta večer v Tržič peš, je bilo prenaporno, saj je bila ura že pol enajstih. Končno smo se odločili za prenočevanje v vili, kjer je bil tudi g. P. V vili smo dobili krasno sobo, pred tem je tu stanovala sama gospoda, ki je pustila vse pohištvo, ko so jih pregnali Nemci. Najpreje smo še nekoliko povečerjali kruh in suha rebrca in odšli nato četrta na 1 spat. S. in jaz na eno posteljo k zidu, ostale štiri na dve postelji, ki sta bili skupaj. G. L. pa se je samo usedel na divan, kjer je malo zadremal. Spat smo šli vsi oblečeni in obuti za na pot, saj nismo vedeli, če bo noč mirna. Vso noč je bilo slišati streljanje, pokanje ročnih granat in raket. Spala sem izvrstno, le žal premalo. Že ob 4. uri nas je g. L. zbudil. Pozajtrkovali smo nekaj malega, nato pa smo se odpravili po najhujši strmini navzdol. Ko smo prišli do barak, smo videli znane gospode, ki so povedali g. L., da gredo proti Ljubelju domobranci, ki se bodo prebili do Angležev in tako napravili tudi nam prosto pot. Veseli te novice smo šli spet navzgor do vile, kjer smo spravili prtljago v sobo. Še to dopoldne so začeli prihajati proti tunelu oboroženi domobranci. Med prvimi so bili tudi že znani četniki Jelenc, Bitenc in ostali. Vesela sem jih bila in z J. sem tudi govorila – rekel je, da bodo šli oni naprej, po varni poti bomo šli za domobranci še civili. Vse dopoldne in vse popoldne sem stala ob cesti in iskala med domobranci znance. Tudi ves drugi in tretji dan sem stala ob cesti in čakala F. pa tudi D. Drugi dan sem dobila le H. z bratom, ki mi je povedal natančneje o D. H. je ves tisti dan sedel ob cesti v travi in čakal četo za zvezo, ki je bila še zadaj in je prišla šele zvečer.

Zvečer sva šli s S. iskat M., ki se je kar nekam izgubil. Šli sva po cesti navzgor in navzdol – pa ga ni bilo nikjer. Ko sva se vračali, sva ob cesti na travniku zagledali brleti lučko. Šli sva bližje in izvedeli, da umira neki domobranec, ki si je po nesreči prestrelil obe nogi. Bil je iz iste čete kot S. brat. V odsevu sveče sva videli samo njegov obraz. S. se je začela vsa tresti. Bil je podoben njenemu bratu in vsa prestrašena je poizvedovala, kako se ta fant piše. Odleglo ji je, ko se je prepričala, da to ni njen brat, katerega je tudi ona že par dni čakala na cesti. Vendar pa nama je bilo obema hudo za umirajočim Slovencem. Na poti do vile naju je dohitel g. B. in povedal, da fant najbrže ne bo umrl. Bili sva veseli in potolaženi. Na svojem starem mestu je še vedno sedel H., ki je povedal, da bo še to noč odšel naprej s svojo četo. Ponudil mi je mrzel čaj z malinovcem in kos kruha z medom. Vzela sem oboje, ker mi je dal z dobro voljo. Poslovila sva se z upanjem, da se bova na Koroškem zopet videla.

● 10. 5. Z vozom smo se odpravili naprej. Ura je bila 8 zvečer. Barake pod Ljubeljem so gorele z močnim plamenom, rakete pa so se z rezkim

pokom dvigale v zrak in razsvetljevale bližnjo okolico. Pogled na goreče barake je bil grozen. Ortoci so od strahu jokali. Stopala sem – begunka – za vozom s prtljago. Gozdna pot navzgor je bila zelo utrudljiva, posebno še, ker smo potiskali voz, ker konji sami niso mogli peljati. Do nekako polovice poti navzgor je še šlo, potem pa nisem več mogla in sem hodila poleg. Med potjo sem se seznanila z dvema četnikoma, s katerima sem šla skupaj do vrha. Bila sta zavedna slovenska fanta, ki sta vedela, zakaj sta slovenska vojaka-četnika. Med potjo smo se pogovarjali o njunih idealnih načrtih. Njun bes nad komunizmom pa se je prelil v ljubezen do slovenske zemlje, naroda, domovine. Na vrhu smo se ločili in odhitela sta za svojim vozom, jaz pa sem ostala pri naših ljudeh. Kljub temi je bil na vrhu prekrasen pogled. Okrog nas so bili sami snežni vrhovi, mi pa smo hodili po snegu. Kljub pomladi je bil povsod sam sneg in pred burjo smo se vsi dobro zavili. Zdelo se mi je, da vstopam v čisto drug svet. Točno ob 10. uri zvečer smo bili na vrhu. Zaspanec me je začel mučiti, toda pot pred nami je bila še dolga in vedela sem, da bomo hodili še vso noč. Oči so se mi kar same zapirale. Stopale smo tik za vozom, S., M. in jaz. Dramili so me posamezni klici: "Žlajfaj, klanec je, Kolona, stoj! – Naprej, no!" Vse tri smo se prijele za roke in srednja je lahko tako brez skrbi stoje oziroma hode spala. Kar prijetno je bilo, nato smo zamenjale. Tako smo hodile precej časa. Pred nami je na štangi voza spal fant. Mislila sem pravzaprav, da je to nahrbtnik. Kar naenkrat pa se je ta nahrbtnik prevrnil z voza in zakotalil po tleh. Ko sem pogledala natančneje, sem videla, da ni bil nahrbtnik, ampak M. fant. Revček se je takoj pobral, debelo ogledal naokoli, brž sedel na voz – in – zaspal.

Hodili smo že precej časa, in sicer sami civilisti. Tam, kjer sem mislila, da se začne že ravnina, sem zagledala, da nas je dohitela vojaška kolona domobrancev. Zopet sem, čeprav v temi, iskala F. Zadnjega fanta je neka gospa vprašala, odkod so. Povedal ji je Železniška baterija. Takoj sem poizvedela, kje je F. Rekli so, da malo pred njimi. Naši vozovi so se ustavili, vojaki pa so šli nekaj metrov nazaj in se ustavili. Zopet sem povpraševala po F. in neki vojak je bil tako dober, da me je peljal do F., ki je sedel ob cesti. Povedal mu je, da ga nekdo išče. F. me ni pričakoval, ko pa me je ugledal, je bil kar presenečen in kar vesel. Jaz pa sem bila tako srečna, da bi ne vem kaj vse dala za tisti trenutek. Usedla sem se k njemu v travo, desno in levo v vrsti pa so sedeli drugi fantje – domobranci. Malo sva se pomenila in bilo mi je tako lepo, saj sem ob sebi imela brata. Rakete so razsvetljevale pokrajino, ki pa tu ni bila prav preveč lepa. Posločila sem se od F. z žalostjo, pa vendar z upanjem na boljšo bodočnost in skorajšnje snidenje. Potovali smo vso noč.

● 11. 5. Okrog 4. ure zjutraj smo prišli do gostilne, kjer smo se ustavili že prvič, ko smo se peljali z avtom. Kakih 20 m pred gostilno se je naš voz ustavil. S S. in M. sem šla v gostilno, da bi za par minut zadremale.

Vrata so bila na stežaj odprta – na desni ob peči je nekdo sladko spal. Na levo pa je na gostilniški mizi drugi molel vse štiri od sebe in prav tako trdno spal. Iz desnega kota je prihajalo glasno smrčanje in izgleda, da je vojak – domobranec prav trdno spal, saj se ni niti premaknil, ko smo se začele kljub zaspanosti glasno smejati. Skupaj z nami pa so se začeli smejati še ostali zbujeni domobranci. Okrog mize so bile postavljene puške, ki so jih fantje odložili. Tudi na mizi, kamor smo se naslonile, so bile puške. Čez kakih deset minut je bilo našega spanja konec, poklicali so nas, da kolona nadaljuje pot. Kako sem prišla ven k vozu, ne vem, ker sem od utrujenosti kar še stoje nadaljevala spanje. Počasi smo se pomikali naprej in se menjavali za občasno spanje na vozu vsake četrte ure. Zjutraj, ko smo se nekako ustavili, me je pošteno zeblo – bila sem brez nogavic – jutro pa je bilo hladno.

12. 5. Mrazilo me je prav pošteno. Neki ljudje, ki so bili pred nami, so si v kotlu ob cesti skuhalo črno kavo. Stala sem poleg ognja, se grela in gledala vsa premražena in lačna v kavo, ki je prijetno dišala in se kadila. Rada bi poprosila za požirek, toda bilo mi je nerodno. Ko sem se nato ogrela, sem se ulegla na mrzlo in od rose mokro zemljo in zaspala za par minut. In zopet smo šli naprej. Moj spanec, ki je trajal kvečjemu četrte ure, me je malo pokrepčal, da sem šla lažje naprej. Okrog 6. ure zjutraj sem začela opravljati na cesti svojo jutranjo toaleta. Najprej bi se rada umila, toda primerne vode ni bilo nikjer. Nato sem si začela česati svoje zaprašene in umazane lase in to je bilo vse. Prav tedaj sem zagledala prihajati domobrance in spoznala sem Železniško baterijo. Zopet sem vsa srečna videla F. Čakali smo kakšne tri četrte ure, predno smo lahko šli naprej, in to zaradi velikega števila Nemcev.

Ko je sonce že precej toplo sijalo, smo prišli v kraje, kjer je sadje, ki je pri nas že odcvetelo, tukaj šele pričelo cveteti. Ponovno sem se spravila na voz in se peljala kakšen kilometer daleč. Pred nami se je pokazal hrib. Šla sem z voza, ker so konji že samo prtljago težko peljali. Vrh klanca smo zavili na desno čez most, za katerega smo nevedneži mislili, da je dravski most. Ponovno smo hodili v hrib. Ob cesti so ležale poginule mule, ki so bile že vse razjedene od muh, mravelj in drugega mrčesa. Sonce je čedalje bolj pripekalo. Smrad se je širil povsod naokoli. Borovelj, za katere smo mislili, da so že kar za drugim ovinkom, ni hotelo biti od nikoder. Vzpenjali smo se skozi gozd v hrib. Na vrhu je bila vasica. Mali Ljubelj. Torej že drugi, manj strm kot prvi, a daljši prelaz. Kolona se je spet ustavila. Ob cesti so ležali hlodi, na katere sem se kar sesedla in od utrujenosti trdno zaspala. Nekaj je zaropotalo – pogledam – škoda – vozovi so se začeli pomikati naprej in mojega spanja je bilo konec. Stekla sem za našim vozom. Grozno me je začela moriti žeja in komaj sem čakala, da pridemo do vode. Slednjič se mi je ta želja le izpolnila.

Bližali smo se kraju, kjer so bili Angleži s tanki. Ob poti smo pobirali vse, kar smo mislili, da nam bo še prav prišlo. Čudno mučno mi je bilo

pri srcu, ko sem zagledala tanke s temi tujci. Videti je bilo, kakor, da nas bodo lepo sprejeli. Na levi strani med Angleži je stal Krener z nekaterimi našimi oficirji. Kar vesela sem bila, ko sem to videla, posebno še, ker so plapolale na levi in desni strani travnika jugoslovanske in slovenske zastave. Ustavili smo se na travniku, ki je bil določen za počitek za nas in za domobrance. Kar sesedla sem se vsa lačna, saj zvečer nisem ničesar jedla, ker je bil za večerjo grah, le ponoči sem pojedla kruh z margarino, ki mi ga je dal F. Malo smo se odpočili, nato je dobil vsak iz naše skupine za zajtrk in kosilo dva tenka koščka kruha s tanko plastjo masla. Ta naša zajterk in kosilo sta bila ob pol treh popoldne. Ko sem pojedla skromno južino, sem odšla iskat F., toda brez uspeha. Čez kakšno uro smo se z vozom odpravili naprej proti Vrbskemu jezeru. Vročina je bila že kar neznosna. Obleka, ki sem jo imela že ves čas na sebi, se me je kar držala, nekaj od potu, nekaj pa od umazanije in cestnega prahu. Če so se vozovi le za kak čas ustavili, sem se naslonila na kakšno ograjo, da bi se odpočila.

Ko smo prišli v bližino dravskega mostu, smo zvedeli, da stoje na mostu titovci. Nič vesela nisem bila te vesti. Tedaj sem se vsaj v kratkem hotela spomniti poti, po kateri smo šli od travnika, kjer smo počivali, pa do sem. Žal so mi od tako hitro spreminjajočih se dogodkov in od hude vročine živci tako popustili, da se nisem ničesar nazaj spomnila. Ko sem hodila po cesti, se mi je zdelo, da so vse samo sanje.

Dravski most z Angleži in titovci je pred nami. Kar mraz me pretresa, ko gledam v duhu nazaj naše sovražnike z rdečo peterokrako zvezdo na kapi, pred katerimi smo bežali, sedaj pa stoje tu in gledajo domobrance in nas z zlobnim, prezirljivim in zmagoslavnim nasmehom na ustih. Prišli smo čez most. Domobranci so imeli v rokah še vse orožje. Upala sem, da ga bodo morda lahko le obdržali. Pot se je začela zopet dvigovati in po dveh straneh ceste so stale posamezne skupine Angležev, poleg njih pa celi kupi orožja, ki so ga začeli odlagati domobranci. Pogled na oddajo orožja je bil strašen, saj smo v to orožje, ki so ga imeli naši fantje, stavili vse upe. Še bolj kot za nas pa je bilo to strašno ponižanje za domobrance. Na njihovih obrazih se je zrcalila bolečina, ponižanost in razočaranje, saj so vojakom, ki so se borili za domovino z vsem svojim idealizmom, vzeli na tak način orožje. Zraven Angležev so stali največji narodni sovražniki, tisti, zaradi katerih je padlo toliko najboljših slovenskih sinov, tisti, ki hočejo naš narod popolnoma uničiti. Gledali so zmagoslavno na domobrance, ki so oddajali orožje. Naši fantje so kljub razočaranju vračali titovcem prezirljive poglede in mislili naprej, ko bodo zopet dobili orožje in osvobodili ljubo slovensko zemljo komunistov. In ob teh mislih so bili srečni v nesreči.

Titovce in sploh sumljive ljudi smo srečevali čedalje pogostejše. Ob spominu na vse, kar se je dogajalo pred trenutki, minutami, so mi

prihajale v oči solze. Jokala sem za druge, jokala sem ob misli na strtost in bolečino naših fantov, ko so v takšnih okoliščinah oddajali orožje.

Kolona se je nekaj časa pomikala naprej, nato spet ustavila in naš voz je bil nekje blizu hiš. M. fant, ki je še vedno sedel na koncu voza, je imel čez rame obešeno čedno krušno torbo. V tem trenutku pridrvi do voza kakih 17 let star partizan, se zagleda v krušno torbo in mu jo hoče s silo vzeti. G. L., ki je vse to videl, se je pognal nad partizana, toda nesreča je hotela, da se je spotaknil in padel. Titovec je takrat iz žepa začel vleči samokres. V zadnjem trenutku ga je g. L. prijel za roko in mu onemogočil streljanje. Mimo je pripeljal neki angleški avto in Angležem je g. L. povedal kaj se je zgodilo. Začeli so zasledovati partizana, ki jo je ubral kar čez polje. Izkušnje s partizansko svobodo.

Mrak je padal na zemljo, ko se je pred nami pokazala cerkev na Kamnu in kmalu za njo Vetrinje, naše začasno bivališče.

Prišli smo na travnik, kjer je bilo že polno domobrancev in civilov. Sredi vsega taborišča je bil še iz šotorov, v katerih so bili domobranci, narejen poseben tabor, na katerem sta plapolali dve zastavi – slovenska in jugoslovanska. Po skromni večerji smo plegli na steptano travo. Prva noč na trdih tujih tleh. Ob 4. uri me je zbudila jutranja rosa. Tresla sem se tako, da se skoraj še urediti nisem mogla. Odšla sem se gret k nekemu ognju.

● 13.5. Ker je bila nedelja, sem odšla k maši v dotedaj mi neznano vetrinjsko cerkev.

Od tedaj naprej so se vrstili enolični dnevi. Par dni smo bivali kar na prostem. Tudi F. je prišel sem. Ko se je začelo pripravljati k dežju, smo se preselili v tovarno, kjer smo bivali čez en mesec. Spali smo na tleh. Bilo bi precej pusto, če ne bi bilo tukaj F., s katerim sva hodila ob prostem času na sprehode v gozd. Srečna sem bila tudi, kadar sem mu lepo oprala perilo in ga zašila. Prav ponosna sem bila, da sem lahko zanj kaj naredila.

Zvedeli smo, da bodo odšli domobranci naprej. Prišel je žalostni torek 29. maja. Ob pol 7. uri zjutraj, ko smo še vsi spali je prišel F. v tovarno in me rahlo zbudil. Prišel se je poslovit. Dala sem mu perilo, ki sem ga prejšnji dan oprala. Z njim sem šla po stopnicah in ga spremila do vrat. Med potjo mi je pripovedoval, da gredo sedaj najbrže v Italijo; kmalu za njimi bomo prišli pa tja tudi mi, je rekel. Misliła sva, da bova v Italiji gotovo kje blizu skupaj. Če pa ne, je rekel F., si bo vzel pa par dni dopusta in bo prišel k meni, če ne drugače pa peš, samo da bova prišla čimpreje skupaj. Tako sva delala načrte ali kaj je sedaj – .

Čez dva oziroma tri dni smo zvedeli, da so Angleži vse naše domobrance predali titovcem, kateri so jih odpeljali v Jugoslavijo. Nismo mogli verjeti, saj to je pomenilo največji udarec za naš narod. In vendar je bilo res, slovenski narod je izgubil najboljše sinove. Pregrozno mi je, če

pomislim, da morda F. ne bom nikdar več videla. Ne, saj to se ne sme zgoditi, saj je pod božjim varstvom. Sicer pa: Zgodi se božja volja.

Iz Ljubljane sem zvedela, da je tamkajšnja eksplozija povzročila ogromno škodo. Tudi Jegličeva cesta je menda hudo prizadeta. Bogvedi kje sta oče in mama? Sta sploh še živa, in kje je D.? Odgovora ni in morda ne bom nikogar več videla.

Nadaljnji dnevi so enakomerno minevali, na zunaj se ni dogajalo nič posebnega. V meni pa je bilo grozno, spominjala sem se doma, domačih, posebno pa F., za katerega me je najbolj skrbelo. Žalost in skrb sem nekaj časa dobro skrivala pred drugimi, toda končno je vse to izbruhnilo na dan. Obnemogla sem pod lastno duševno težo. Vsi so se mi čudili, a razumel me ni nihče, in to je bilo najhuje. Ko bi imela človeka, kateremu bi se lahko zaupala in bi me razumel, bi vse nadloge in trpljenje lažje prenašala. Tako pa sem ostajala sama ...

Zvedeli smo, da bomo šli še v tekočem tednu naprej iz Vetrinja ali v Spittal ali Lienz ali Judenburg. Vsi smo si želeli v Lienz. Dan pred odhodom smo se vsi zbrali pred ljudsko šolo, kjer je g. V. bral imena beguncev, kam gredo. Poslušala sem do zadnjega, da sem izvedela za znanke, kam bodo šli. Zelo sem bila vesela, ko sem izvedela, da bo šla naša skupina v Lienz. Vsa nestrpna sem čakala prihodnje jutro. Prtljago smo imeli že vso pripravljeno. Proti večeru sem stekla po slovo še h ga. S. Bila sem skoraj razposajena. V meni je bilo polno upov in nad za boljše dni. Gospa se mi je kar čudila. Z njeno nogo pa je bilo že boljše, saj je začel gnoj že iztekati. Zdravnika pa ni bilo nič k njej. Domenili sva se, da, ji bom takoj, ko mi bo mogoče, pisala. Že skoraj temno je bilo, ko sem prišla nazaj v tovarno, kjer so na dvorišču naša dekleta kuhala čaj za potovanje. Dva meni zelo zoprna Angleža sta jim pa delala družčino. Poleg deklet sta bila tam še J. in neki drug gospod, ki je govoril z Angležema italijansko. Precej težav nam je prizadejal čaj, ki smo ga v posodi vlekli navzgor po stopnicah. Od smeha bi nas skoraj razneslo in napravile smo velik kraval. Ljudje iz naše sobe so nas nemara malo grdo gledali. Pa saj je vseeno, bil je zadnji večer. Precej pozno smo zaspali.

● 29. 6. Drugo jutro, na praznik sv. Petra in Pavla in na prvo obletnico sklenjenega prijateljstva med menoj in M., smo vstali že ob pol 5. uri. Pospravili smo še preostalo prtljago, nato pa šli ob pol 7h v cerkev k maši. Na žalost pa je bila ob 6. uri zadnja in tako smo ostale na praznik brez maše, le obhajilo smo še dobile. Po vrnitvi v tovarno smo pozajtrkovali in nato s prtljago v veži čakali avto. Še enkrat sem stekla s krušno torbo na hrbtu h ga. S., ker ne vem, če jo bom še kdaj videla. Ko sem se vrnila, so bili vsi, razen g. L., ki je šel pred šolo po avto, zbrani v veži. Začeli smo prepevati. Nemci, ki so bili v bližini, so nas grdo gledali in nazadnje smo se še z njimi skregali.

Končno je na dvorišču zabrnelo in avto je bil tu. Vso prtljago smo znosili nanj, sami pa odšli peš do šole. Še zadnjič sem pogledala v okno

ga. S., katera je stala tam, mi mahala v slovo in jokala. Pred šolo smo se zbasali na tovornjak in pričela se je vožnja. V parih minutah smo že bili v Celovcu, ki je bil dokaj opustošen in razbit. Avto je nato drvel po krasnih cestah skozi mesta in vasi. Bili smo skoraj sredi poti, ko je kar naenkrat začelo močno deževati. Kljub temu, da smo bili s plahto zavarovani, je deževalo tudi po nas, na tleh tovornjaka pa so bile cele mlake. Kmalu se je zjasnilo in skozi temne oblake je prodrlo svetlo sonce. Med potjo smo napravili tri postaje.

Pred nami se je odpirala prelepa Tirolska. Na obeh straneh so se vzpenjali hribi, porasli z gozdovi in pokriti s polji in travniki, vmes pa so se videle lepe tirolske kmečke hiše. Skoraj vso pot smo veselo prepevale. Pot, ki je bila dolga okrog 160 km, je trajala cele 4 ure, vendar se je tudi to končalo.

Morda pred Lienzem smo zavozili na travnik, kjer je bilo taborišče. Torej smo tu, kjer bomo verjetno živeli precej časa. Hvala Bogu. Vendar je bil pogled na barake pretresljiv. Izza plotu so gledali na nas naši bratje begunci – Slovenci. Rusi so jih sekirali in jih podili 2 m proč od ograje. Prvi vtisi so bili sploh zelo slabi in žalostni. Dodeljeni smo bili v barako št. 19., soba št. 7.

Soba, ki je bila preje tako grda, je po nekaj dneh že zelo prijazna.

● 10. 7. Pred dvema dnevoma sem prejela od M. prelepo pismo, ki me je zelo dvignilo iz pesimizma, v katerega sem skoraj čisto zašla.

Danes, 10. 7. se je začela slovenska šola. Po pouku sem govorila z M. B. in ji potožila, kako je bilo pri nas in kako je meni. Po razgovoru sem šla v Tristach v cerkev, kjer je bilo v tihoti zelo lepo. Jezusu sem povedala vse, kar me je težilo, in srečna sem, da je Nekdo, ki me vedno, ob vsakem času in povsod razume in mi daje potrebno moč.

● 11. 7. Hrana je bila pa danes bolj slaba.

Zjutraj kava brez kruha, opoldne čaj brez kruha in malo goveje konzerve. Ob tej hrani bi mi res slaba predla, pa smo opoldne, hvala Bogu, še sami nekaj skuhal.

● 12. 7. Današnji dan sem zopet lepo preživela, posebno po popoldanskem obisku cerkve sem bila močna. Kakor še nikdar sem čutila božjo pričujočnost in božjo pomoč. Na poti v cerkev sem se prav živo spominjala F., M., D., in P. Sklenila sem, da bom zanje še več molila, posebno še za F. Svoje dolžnosti sem izpolnila.

G. S. mi je povedal, da je že poizvedoval za F. po nekom, ki je šel v Celovec. Zelo mu bom hvaležna za vsako vest o F., pa naj bo dobra ali slaba. Kakor je božja volja. Čez par dni bo odgovor že tu.

● 14. 7. Že precej časa sedim pri matematiki, pa je nisem sposobna delati. Lačna sem tako, da kar težko hodim, in od lakote se mi kar temni pred očmi. Ura je hvala Bogu 12 in bo juha kmalu tukaj. Danes nisem jedla še nič gostega. Kruh za danes (20 dkg) sem pojedla že včeraj

zvečer, ker sem bila tudi zelo lačna. Danes zjutraj sem popila samo skodelico kave. Poleg tega je še precejšnja vročina, ki me utruja. V sencih mi hudo razbija in boli me glava. Upam, da bo kmalu bolje, le kako bo danes v šoli, pa ne vem, ker se do sedaj nisem še nič pripravila. Res se nisem zmožna učiti. Pa gotovo že mora tako biti, da smo lačni. – Žrtev za slovenski narod, za slovenske domobrance.

Ura je 1 (op.) pa juhe še ni – lakota narašča.

15. 7. Nedelja je. Že vse dopoldne se moje misli vrtijo samo okoli domačih. Dobro vem, da mislijo danes, na moj 15. rojstni dan, veliko na mene – če so le živi. Posebno mamó gotovo zelo skrbi, kaj je z menoj, ker sem pravzaprav še tako mlada, pa že daleč proč od doma. Kakšna je razlika med 14. in 15. rojstnim dnem. Božja pota so nerazumljiva. Kakor domači name, prav tako mislim tudi jaz nanje. Vseh, prav vseh sem se danes spominjala pri sv. maši, posebno še F. Tudi na M. in M. sem se danes že večkrat spomnila, saj sta mi dragi kot oče, mama, D. ali F. Zvečer so mi dekleta pripravile pod oknom ofreht, nakar so nekako do 10. ure zvečer pele zunaj. Včerašnje popoldne pa je bilo zelo dolgočasno. Pozno popoldne so vsa dekleta odšla, doma sem ostala le jaz sama poleg M., J. in B. Nekaj časa sem brala, nato pa sem gledala skozi okno.

16. 7. Vstala sem ob pol 7. uri in šla k maši. Res si nisem predstavljala, da bom svoj god preživela v lakoti in dolgem času. Lansko leto smo bile pri nas doma R., M., M., M. Bilo je res lepo. Doma smo bili še vsi: oče, mama, D., F. in jaz. Danes se čutim grozno samo. Spomini na preteklo leto me mučijo, na domače so lepi, a me navdajajo z žalostjo. Kje sta oče in mama. Kje D. in F. Odgovora ni in ni. Slišim le enakomerno drgnjenje trdega predmeta ob pilo. Sedim na skrinji levo od vrat med mojim kovčkom in kupom ⁵. Okoli mize sedijo S., M., Z., A. in J. Vsi pišejo razen, J., ki bere. N. si pospravlja omaro. G. L. pa sedi pri svoji mizi in nekaj dela. Vsak ima svoje delo, le jaz ne vem, česa bi se lotila. Preje sem pisala pismo ga. S. Po kosilu ga pa nameravam M. v Treviso. Vem, da mi bo lažje, če ji bom pisala, saj mi bo, kot da se z njo pogovarjam. Ne morem več pisati, ker sem zelo lačna. Tik pred kosilom so mi dekleta voščile h godu in mi dale dve porciji menaže. Zvečer mi je dala R. za god dve podobici. Na prvi je zapisano: Vsaka prava moč se rodi ob vznožju križa na Golgoti. Tam se je največje trpljenje spremenilo v moč, ki je rešila svet, v moč, ki je zbila vrata groba in postala vstajenje.

17. 7. F.-ov rojstni dan. Zjutraj sem bila pri 3 sv. mašah, ki sem jih darovala za F. Ves dan sem v mislih pri njem in ni bilo ure, ko se ga ne bi spominjala. O njem nimam še nobenega glasu. Kje je, kako je z njim? Ko bi le malo zvedela, kje je, bi se tudi sama odpravila k njemu, da bi mu lahko pomagala. Tako pa se oklepam z vso močjo molitve, ker le v njej je F. rešitev. Čez dan sem se morala zelo premagovati, da nisem zajokala. Zvečer sem se le ojunačila in vprašala g. S., če je že kaj zvedel o F.

Povedal mi je, da še ne, vendar pa upa, da bo kmalu, ker gre sedaj sam ven iz Lienza v tirolske hribe, kjer so še nekateri Stražarji. Poizvedbe je že poslal v Treviso in v tirolske hribe k Stražarjem. Obljubil mi je, da mi bo takoj, ko bo kaj izvedel, poslal pisno sporočilo.

In začela sva govoriti o F. O njem je rekel: "Gospodična, vi ste F. poznali samo kot brata, jaz pa sem ga poznal tudi kot domobranca in Stražarja. Bil je velik idealist, bil je res fant na mestu. Žal mi je le to, da nisva bila v Grosupljem več skupaj, razen ob nedeljah. Razumela sva se dobro, bila sva prijatelja. Pri njem mi je bilo posebno všeč to, da je bil poleg vse resnosti in idealnosti tudi fakin, kar mora biti malo vsak fant. Zdi sem mi, da je najbrže v Trevisu ali pa kje v tirolskih hribih. In če je kje tu, bova skupaj privriskala tu doli k vam. Ne vem, morda se motim. Če pa je Bog hotel, da je padel, naj vam bo v tolažbo to, da je padel kot idealist za svoja načela, za svoj narod in domovino. Padel je čisto na drug način kot domobranci v borbah, katerim vpijejo za hrbtom juriš, uro boš dobil, čevlje itd. F. je padel, če je, na drug, časten način. Bog nas zelo preizkuša. Meni so, na primer ubili očeta, mater, brata in zaročenko. Brata, kateremu sem bil zadnje čase tudi oče, sem držal mrtvega v naročju. Kako mi je bilo pri srcu, lahko mislite. Toliko vam pa po pravici povem, da čeprav verujem, da se bom še z vsemi srečal, se včasih počutim res osamljenega."

Tedaj sem tudi jaz povedala g. S., kako mi je hudo ob misli, da morda ne bom več videla brata, in da mi je silno težko, ker vem, da me nihče ne more razumeti. Poleg tega pa svoje potrtosti in žalosti še pokazati ne smem pred drugimi. Zagotovil mi je, da me on lahko razume, ker je podobno tudi sam doživljal. Rekel je: Če boste kdaj potrebovala kakega nasveta, sem vam z njim na razpolago prav na prijateljski način, če smem tako reči. Sedaj ko me ne bo tukaj, lahko kako vprašanje pošljete na moj naslov. Pokazati se vam hočem res pravega prijatelja. Pa še nekaj bi vam priporočil. Spomnite se, kadar ste zaradi brata zelo potrti, na prof. Erlicha, čigar zvesti učenec in borec je bil F. Povem vam, da si niti misliti ne morete, koliko mora včasih človek žrtvovati za svoja načela. Žrtvovati mora vse, včasih tudi svoje življenje.

Še nekaj časa sva govorila, nato pa sem mu dala roko v zahvalo za prijateljstvo, katero mi je obljubil, za lepe besede vspodbude in za trud, katerega bo imel pri poizvedovanju za F. In krepko jo je stisnil.

Odšla sem v sobo k večerni molitvi, kjer pa nisem dolgo ostala, ker me je dušil jok. Čez kake pol ure sem se vsaj malo pomirjena vrnila v sobo. Ko pa sem se ulegla, sem spet jokala in šele pozno ponoči sem zaspala.

18. 7. Noč je bila zelo nemirna. Sredi noči sem jokala s F. Zjutraj sem vstala takoj, ko sem se zbudila, in to ob tri četrt na 6. Ob pol 7. uri pa sem bila pri sv. maši za F. G. S. je odšel že zelo zgodaj. Bog mu daj

srečno pot pa tudi mnogo uspeha pri poizvedovanju za F. Molila bom zanj, svojega prijatelja in dobrotnika.

27. 7. Ko sem prišla popoldan iz šole, sem izvedela, da se moram zglasiti pri g. L. glede nekega pisma od g. L. Torej sporočilo. Sicer ni gotovo še nič o F. in vendar vem, da g. L. poizveduje. Ko sem potrkala na sobo št. 8, mi je vrata odprl S. in me predstavil g. L. Ta mi je podal pismo g. L., toda ker nisem znala brati tiste pisave, mi ga je kar sam prebral. V pismu pravi g. L., da ni mogel o F. še nič poizvedovati, zato naj mu dam točne podatke o njem, da bo skušal poizvedovati v Italiji. Še enkrat mi priporoča, naj ne bom zaradi F. žalostna. Prosim naj svetnika Erlicha, F. vzornika, naj ga varuje, in gotovo bom uslišana, če je živ. Če pa je mrtev ali pa bo morda še moral nasilno umreti, naj molim, da bi padel kot pravi borec za vero in narod.

29. 7. Nedelja. Dopoldne sem pisala pismo domov. Bog daj, da bi ga le dobili; moje misli pa so pri očetu in mami. V taborišču smo imeli ves dan Najsvetejše. Tudi ponoči bo pri nas v kleti barake št. 31 ⁶ bodo vso noč.

Nedelja popoldne: sedim, mislim, pišem (in zelena jabolka jem). Poleg mene sedi S. in tipka božični govor sv. Očeta Pija XII. o demokraciji. A. je bolna in leži. G. L. sedi pri oknu in piše. Drugi so šli vsak na svojo stran. V sobi je tiho, le pisalni stroj ropota. Moje misli so doma v beli Ljubljani. Predstavljam si mamo, vso zaskrbljeno, a vendar močno. Ker je nedelja, ne dela. Bere ali pa premišljuje, o svoji tako raztepeni družini. Morda tudi moli za svoje otroke. Vem, da jo zelo skrbi. Oče gotovo kadi, saj je zelo nervozen. Nemara tudi on premišljuje nato bere in modruje z mamo. Utrojena sta, eden ali drugi, morda oba sta šla spat. Ali sta še sama svoja gospodarja v stanovanju. F. – kje je? Morda se klati kje po hribih in misli na očeta, mater, D. in na svojo sestro, ki ga v Lienzu tako željno pričakuje. Morda sedi v gozdu na kakem štoru ali podrtem drevesu, morda se prav zdaj bje ali pa morda prav zdajle, dne 29. julija ob 6. uri popoldne, kje – umira kot junak, kot borec za svobodo naroda, kot borec za svoja načela. Morda pa je že mrtev in njegovo telo kje trohni, morda pokopano v neblagoslovljeni zemlji, morda pa celo oskrunjeno in nezakopano. Če je že mrtev, je dal za svoj narod, katerega je ljubil bolj kot vse drugo, dal za svojega Boga, kateremu je bil neizmerno vdan, največ kar je mogel – svoje življenje. D. – niti pojma nimam, kje je, morda tudi on že mrtev, morda pa doma, da tolaži očeta in mamo. Ali ga niso morda speljali komunisti. Bog ga obvaruj. Marija, Ti ga vodi, saj ga dobro poznaš in veš, kakšen nestalen in žal ne preveč trden značaj je. Trdno verujem, da boš Ti Marija njegova vodnica in mati, kakor tudi F.

M., v Trevisu je, močna v Bogu. Morda piše ali bere, ali pa se, kar je najverjetneje, s kom pogovarja. M., v kuhinji je in pripravlja večerjo, popoldne pa je bila z gospodičnima na sprehodu. Čuti se samo in

pogreša družbo. Verjamem! **Danes je preteklo dva meseca, odkar nisem videla F.**

● 5. 8. Nedelja je zopet. Med tednom še časa nisem imela, da bi pisala svoje zapiske. Včeraj sem dobila prvo sporočilo o F., in sicer od g. R. Baje je v Ljubljani pri salezijancih živ. Drugega ne vem ničesar. Najbrže je zaprt, če je sedaj še živ. Danes sem g. R. jaz pisala. V pismu sem se mu zahvalila za novico in ga prosila, naj sporoči, če ve kaj bolj natančno o F. Ali je na Rakovniku zaprt ali kaj. Upam, da bom kmalu dobila težko pričakovani odgovor. Prejšnji teden sem pisala matematično šolsko nalogo za 2. Pa drugič bolje. Jutri se bom dala sprašati zgodovino. Upam, da bom dobro znala.

● 9. 8. V noči med 8. in 9. avgustom sem se zbudila okrog polnoči zaradi nemira v sobi. Pogledam kvišku in prisluhnem. Nemir prihaja od naših sosedov. H. je prišel S. in dr. G. povedat veselo novico, ki jo je slišal po radiu. Kralj Peter II. je odstavil Tita. Naše upanje za izboljšanje položaja je veliko. Morda bomo pa le do zime doma. Bogdaj!

Že ves dan in vso noč dežuje. Danes zjutraj smo zagledali Dravo, ki je tako narasla, da je nekod prestopila breg, most, ki veže Tristach s Pegezom, pa je odnesla. Sedaj smo na žalost za nekaj časa odrezani od tristaške cerkvice. Zvečer sem dobila od M. pismo, katerega pa ne razumem popolnoma. Zdi se mi, da je nekako čudno napisano: sicer se mi morda samo dozdeva. Ne vem. Sedaj sem ga ponovno prebrala in se mi zdi že bolj razumljivo in lepše.

● 13. 8. Ponedeljek. Včeraj je bila rekolekcija za naša dekleta v prostoru pod barako 30. Dopoldan sem pisala M. in M. Kruh za jutri sem pojedla takoj, ko sem ga dobila, tj. ob 4. uri popoldne. Že ves dan ležim v mehki postelji (na tleh). Kost me že malo bolijo, pa bo že bolje. Danes imam čas misliti na dom. Pišem na tleh. Ravno sedaj sem zvedela, da je P. v resnici ubit. Ne vem, ali je bil ustreljen. Pri Celju je menda skočil iz vlaka. Ta vest me je zelo potrla. Hudo mi je skoraj tako, kot da bi bil ubit moj lastni brat, saj je bil po mišljenju to kar F. Življenje je podaril svojemu ljubljenu narodu. Bil je hraber domobranec, vesten častnik, pošten Slovenec in pameten fant. In umrl je, ker je bil Bogu všeč, saj mučeniška kri dobrih Slovencev nas bo očistila in rešila. P. življenje in njegova smrt bosta gotovo v zadostilo pri Bogu, da bo skrajšal dneve našega trpljenja.

● 15. 8. Domov sem pisala pismo – opisala sem pot. Bog daj, da bi pismo kmalu lahko oddala in bi ga domači dobili.

● 26. 8. danes smo šli na romanje k naši Fatimski Gospe v Thuru. K njej nas je gnalo močno zaupanje v njeno in njenega Sina božjo moč. Trdno upamo, da se bomo za njeno priprošnjo vrnili kmalu domov v svobodno domovino.

● 27. 8. Sem silno slabe volje. Začela sem se pripravljati na maturo. Upam, da me bo to udobrovoljilo. 25. avgusta smo končali šolo. Matura bo.

Silno mi je hudo, ker nisem že dalj časa dobila iz Trevisa od M. ali od M. nobene pošte, čeprav sem jaz v tem času pisala že dvakrat.

2. 9. matura je končana. 30. 8. dopoldan je bila pisna slovenska naloga, 31. dopoldan slovenščina, popoldne matematika. Hvala bogu, da je vse končano, le iz matematike bom imela najbrž popravni izpit.

Za F. sem izvedela od g. L., da je ali v Škofji Loki zaprt ali pa so ga že odpeljali v Kočevski rog. Kaj je resnica, ne vem – samo Bogu je znana.

Tu je lakota včasih neznosna. Kako bo šlo dalje, ne vem. Upam, da bo kmalu tega konec.”⁷

Dekličina starša sta preživela prvo povojno obdobje. Brat F. je bil najbrž ubit v Kočevskem rogu, brat D., ki je bil nekaj mesecev pri domobrancih kot vezist brez orožja, se je sam javil in bil ob obljubi, da se mu ne bo zgodilo nič hudega, odpeljan s Kongresnega trga v Šentvid v Škofove zavode. Po treh mesecih je bil po hudem trpljenju izpuščen in je prišel domov “kot kost in koža in z ranami in tvori po vsem telesu”. Deklica, ki je pisala ta dnevnik, je bila od oktobra 1946 v otroškem taborišču Leitendorf v Leobnu in se je po pogovorih s predstavniki Rdečega križa in na mamino željo, ki že za sinova ni vedela, kje sta, januarja 1947 vrnila v Slovenijo.

Otroci so se v begunskih taboriščih tudi šolali. V taborišču Lienz je delovala šola, gimnazija, obrtna šola z delavnicami, kmetijska in obrtna šola. Nekaj otrok je odšlo na delo k bližnjim kmetom.

Otroci, ki so bili v taborišču sami, so bivali pri varuhih, ki so jih določili ob umiku starši, ali pa so jih dobili pozneje in jih je UNRRA potrdila. Otroke, ki niso imeli skrbnikov ali bližnjih sorodnikov, so oktobra 1946 poslali v Leoben.

Ko so skušali v taborišču v Spittalu te otroke zbrati, se jih je od petnajstih javil le eden. Enako se je zgodilo v Lienzu.

V Leobnu na Štajerskem je UNRRA odprla dve otroški taborišči. Eno je bilo za otroke do šestega leta v bivšem mestnem Kinderheimu, drugo pa je bilo za mladino od šestega do osemnajstega leta v predmestju Leitendorf v bivšem vojaškem taborišču z lesenimi barakami. Upravnica doma v Leobnu je bila poljska Židinja, poročena z Angležem, Mrs. Klok. Namen teh taborišč je bil zbrati otroke brez staršev in jih poslati v domovino k sorodnikom. Nekaj sto otrok je UNRRA tako zbrala in jih poslala domov.

Dne 25. novembra 1946 je prišla iz Slovenije v taborišče v Leobnu tričlanska komisija. Ta je pregledala kartoteke otrok in nato spraševala tudi otroke.

Dne 8. januarja 1947 je 49 jugoslovanskih otrok odpotovalo v Jugoslavijo. V časopisih je pisalo, da so to ukradeni otroci, ki se vračajo, tj. otroci, ki jih je odpeljal nemški okupator, večina pa jih je le odšla s sorodniki ob koncu vojne.

● Dne 11. januarja 1947 je poročal Mestni ljudski odbor Maribor, Socialno zdravstveni odsek, da so 3. januarja 1947 ob 13. uri prevzeli od angleških oblasti pri Šentilju iz avstrijskega taborišča v Leobnu 9 otrok, 8. januarja 1947 pa še 49 otrok, 13 slovenskih in 36 hrvaških⁸. V Šentilju so odšli z dvema "avtokarjema, ki sta bila okrašena z zelenjem in zastavicami". Prevzemu otrok so prisostvovali zastopniki oblasti, AFŽ, mladine, sindikatov, Tanjuga ter trije zastopniki Ministrstva za socialno skrbstvo FLR Hrvaške z zdravnico. AFŽ iz Šentilja je otroke postregla s čajem, nato pa so jih odpeljali v Mestni mladinski dom. Tu je otroke dolgo pričakovala velika skupina mladih, ki pa so se zaradi zakasnitve pred prihodom otrok razšli. Otroci so prišli "primerno" oblečeni. Vsak je imel s seboj paket z obleko in Unrrin paket hrane. Otroke je pozdravil mladinec in jim izročil državni grb, simbol svobode. Vse hrvaške otroke so 9. januarja pospremili na vlak proti Zagrebu. Z otroci je prišla v Slovenijo Angležinja Mrs. Klok. Z njimi je šla v Zagreb in se vrnila v Ljubljano, da si je ogledala domove otrok, ki jih je pospremila v Slovenijo.

Trinajst otrok so nato poslali domov. S. je prevzel oče osebno, Č. so brez spremstva, ker je bil star skoraj 16 let, poslali z vlakom v Celje, A. so izročili njegovi stari materi v Mariboru, N. so osebno izročili očetu, Ž. in S. so brez spremstva, z vlakom poslali v Ljubljano, ker je imel v njej prvi mater, drugi pa brata, H. so s spremstvom poslali na Ptuj k materi, O., K. in D. so brez spremstva poslali v Škofjo Loko oziroma z avtobusom dalje do Gorenje vasi, D. so poslali brez spremstva do Medvod z vlakom, Š. in K. pa so izročili materi, ki so jo že pozvali, naj pride po svoja otroka. Starši so morali jugoslovanski delegaciji za repatriacijo odpisati, da so otroke srečno dobili⁹. Gospod S. je pisal: "Podpisani S. s tem potrjujem prejem svoje hčerke B., ki je bila dne 8. 1. 1947 repatriirana iz Avstrije, ter se obenem najtopleje zahvaljujem Jugoslovanski delegaciji za repatr. za ves njen trud, ki ga je imela o priliki repatriacije moje hčerke. Obenem potrjujem prejem vse obleke, ki jo je imenovana prinesla nazaj. Obenem s tem izrekam zahvalo upravi otroškega doma v Leitendorfu pri Leobnu, kjer je moja hčerka preživljala zadnje mesece. Smrt fašizmu – svobodo narodu".

B. je pisala okrajnemu ljudskemu odboru: *"Sporočam Vam, da sem 9. 1. srečno brez usakih ovir prispela domov. Imam se dobro in sem doma zelo zadovoljna. Spodaj vam tudi moja mama pripisuje par besed. – Zelo sem vesela in zadovoljna, da je hčerka po tako dolgem času prišla domov."*¹⁰

Vse zgodbe pa se niso končale tako srečno.

Otroci iz Petrička

Materam, ki so prišle v taborišče v Teharje, so odvzeli otroke, češ da jih bodo nahranili in preoblekli ter da jih bodo lahko prišle iskat, ko jih

bodo izpustili iz taborišča. Vendar matere niso verjele in niso hotele izpustiti otrok. Vpile so in jokale, otroci pa so kričali, se upirali in skušali uiti.

V kratkem času so partizani odtrgali otroke od mater in jih odpeljali v avtobus. Vsi otroci so jokali. Dojenčke so partizanke imele v naročju.

Odpeljali so jih na posestvo pri Petričku, kot se je imenovalo po lastniku, ki je imel pred vojno v stavbi gostilno. Njega so že med vojno ubili. Hiša, do katere je vodila strma pot, je stala na desnem bregu Savinje, nekako pet minut od reke. Na posestvu je bilo poleg osrednje stavbe več hiš in gospodarskih poslopij, hlev, silos in senik. Del posestva je bil ograjen, vse pa je obkrožal gozd. To otroško taborišče je vodila partizanka Tjaša, ki so jo imenovali Črna vdova. Vedno je imela v roki bič in z njim strašila in kaznovala otroke že za najmanjši prekršek. Otroci so jo poimenovali Črna vdova, ko je eden izmed dečkov razložil, da obstaja pajek črne barve in kogar piči, umre v hudih bolečinah ali pa mu njegov pik povzroči hude bolečine.¹¹

Pri Petričku je bilo okoli 80 otrok. Ti niso bili samo domobranski otroci ampak tudi otroci staršev nemškega porekla in otroci Kočevarjev. V začetku septembra naj bi prišli v Petrička tudi partizanski otroci.

Družino O., mater in štiri otroke, stare dve, pet, sedem in pol in devet let, so zajeli na begunskem vlaku v Šoštanju. Mati sprva ni želela oditi iz Posavja potem pa se je odločila kot večina preseljenih Kočevarjev. Oče je med vojno delal kot železniški delavec. Leta 1944 je bil mobiliziran in družina ga ni več videla. Po pripovedovanju sorodnikov je bil oče po vojni v angleškem ujetništvu in pozneje v begunskem taborišču. Poleti 1958 je bil najden mrtev v reki. Domnevali so, da je šlo za roparski napad in uboj. Sorodniki so vedeli, da je varčeval denar in je nameraval v Jugoslavijo po otroke, zato so mislili, da je odšel, in ga niso iskali. Iz Šoštanja je bila družina poslana v Teharje. Skozi okna so gledali na dvorišče taborišča, kjer so mučili ujetnike, na drugi strani pa so vojaki vodili napol gole moške v gozd za taboriščem. Slišali so streljanje, od ujetnikov pa se ni vrnil nihče. Nekega dne so prišli avtobusi in odpeljali otroke. V vojaške uniforme oblečene ženske so trgale otroke iz naročij mater. Mati je naročila otrokom, naj bodo pridni in skrbijo drug za drugega. Niti pomislili niso, da mame ne bodo več videli.

Celjska Ozna je sredi avgusta 1945 odpeljala družino K. Pripeljali so se sredi dneva in mati je ravno pripravljala kosilo. Na štedilniku je pekla praženec, ki je tam tudi ostal, saj so jih precej hitro odpeljali, da ne bi bilo vse preveč na očeh radovednim sosedom. Odpeljali so mater, ki je bila takrat stara 32 let, hčerko, staro devet let in sinova, stara šest ter dve leti in pol. Spravili so jih v črni osebni avtomobil, ki pa je po stotih metrih v hrib omagal. Oznovec in šestletni otrok sta skočila iz avtomobila in pomagala ubogemu avtu v hrib. Za otroka je bila to prva vožnja z avtom –

”Še danes slišim ropot motorja in dvigovanje belega prahu ob cesti. Spregovorili nismo niti besede. Tudi oznovca sta molčala. Vsi smo molčali. “ Ob vznožju strmega klanca se je avto ustavil. Otroci so morali avto zapustiti. Mati je tesno stiskala najmlajšega in jokala. Oznovec je materi izpulil otroka in ga postavil na rob cestišča med bratca in sestrico. Zaloputnil je vrata in v avtu so čakali, dokler ni prišla po otroke neka oseba iz taborišča. Zatem je avto izginil na obzorju. “Takšno je bilo slovo od matere, odšli smo narazen brez besed.” Otroke so odpeljali v notranjost Petričkove kmetije.

Oče in mati družine T. sta se poročila v Franciji. Pred vojno sta se vrnila v domovino. Očetova brata sta padla na ruski fronti, sestra pa je živela v Gradcu in jih opozorila, naj se umaknejo. Zajeli so jih pri Šoštanju. Naložili so jih na tovornjake in odpeljali v Teharje. Oče je med vojno delal v steklarni v Hrastniku. Ker je delal v rudnikih v Nemčiji in Franciji in je dobro govoril nemško, je bil na občini za prevajalca. Njega so najprej odpeljali, visoko noseča mama pa je ostala z otroki – stari so bili leto in pol, šest in dvanajst let. Potem so prišli tudi po otroke. Mati je vpila od žalosti. Nekako pa so jih le odpeljali v avtobus. Med zadnjimi so vstopili in se usedli na zadnje sedeže – “Še danes se ne usedem na zadnji sedež v avtobusu”. Vsi otroci so jokali. Pri stražarnici na zapornici pri Petričku jih je čakal oborožen partizan.

Mater in 14- letnega B. so novembra 1943 partizani izgnali na Rakek, od tam so ju domobranci preselili v L. Oče in trije brati so bili pri domobrancih, en brat pa pri partizanih. Neko noč je k družini, kjer so živeli oče, mati in dva sinova, prišla Črna roka. V streljanju je bila mati ranjena v nogo, sin pa v roko. Vso noč so ležali na tleh in se od strahu, da bi se skrivnostni obiskovalci utegnili vrniti, niso upali ganiti. Zjutraj pa sta odšla v bolnišnico. Nato sta se preselila v R., od koder sta se maja 1945 z domobranci umaknila preko Cerknice, Borovnice in Ljubljane na Koroško. V Vetrinju so živeli v pomanjkanju. Hranili so se pretežno s konjskim mesom. Kmalu so se razširile govorice, da se bodo odpeljali v Italijo. Tridesetega maja so ju skupaj z očetom in bratoma vrnili. Prišli so v Celje, do Teharij pa so šli peš. Na dvorišču, ki je bilo povsem prazno, so jim pobrali vse, kar je bilo kaj vredno, in jih nagnali v barake. Očeta so odpeljali v zadnjo veliko sobo, B. pa je bil v “ženski” sobi, kjer se jih je stiskalo 35 do 40 žensk in otrok. Dobili so posode in B. je hodil po vodo v stranišče. Partizani so ga vsakič topli s pasom, zato ni več želel iti. Ulegel se je na pograd in čakal. Ko so šli po menažo so stali v dveh vrstah, enkrat je bil z materjo in drugič z očetom, da so hrano prelili in dobili še dodatno porcijo. B. je videl domobranske častnike, ki so bili tako pretepeni, da jih ni bilo prepoznati.

Četrtega ali petega junija so prišli po otroka. Mati je upala, da se bo rešil. Takrat je bila stara 54 let. B. so odpeljali v Petrička.

Družina S. (oče, mati in deklici, stari 6 in 4 leta) se je leta 1944 priselila v Ljubljano. Oče je bil domobranski častnik. Maja 1945 je kupil konja in voz in nanj so naložili najnujnejšo opremo, hrano in odeje in pregrinjala ter odšli v koloni na Koroško. Iz Vetrinja so jih vrnili in odpeljali v Teharje skupaj z očetovim bratom in očetom. V Teharje je prišel avtobus z "velikim rilcem". Vsi so strašno jokali. Mati je odpeljala sestrici še k stricu, da se je poslovil od njiju. Fant je strašno jokal, punčka pa se je metala po tleh. Mlajšo deklico je vzela v naročje partizanka in usedli sta se poleg šoferja. Deklica je klicala mamo, partizanka pa ji je zagotovila, da bo mama prišla. Peljali so se čez lesen most po deskah proti Petričku.

Družina R. je bila preseljena s Kočevskega v Posavje. Živel so v hiši skupaj z materinimi starši. Leta 1942 in 1943 sta se jim rodila še dva otroka. Oče je nato odšel na delo v Salzburg, družino, ki se je maja 1945 umikala iz Slovenije, so zajeli pri Šoštanju. Skupaj s starimi starši so jih odpeljali v Teharje. Ko so partizani prišli po štiri deklice, najmlajši so morali kar odnesti, je mati močno jokala. Nikoli več se niso videle.

Ko se je družina K. pripravila na pot na Koroško, so odšli v Tobačno tovarno, kjer so bile na odhod že pripravljene tudi druge družine. Radovedni sin je na dvorišču odkril velik zaboj pušk in dolgih bajonetov. Oče je pripeljal voz naložen s slamo in dvema odejama. Konja je vodil kmečki fant. Oče, ki je bil pri svoji domobranski postojanki, je prišel le pogledat, kako je z družino. Sinova, stara 8 in 4 leta, sta se peljala na vozu in med potjo je prišel oče le toliko, da je prinesel hrano. Deček se je oddaljil od kolone in izgubil svoj voz, ves popoldan je iskal mamo. Vsi vozovi so se mu zdeli enaki. Otroci so bili zelo radovedni. Tekali so naokoli in stikali za odvrženim orožjem. Našli so celo pištole za izstreljevanje raket in ugotavljali, ali imajo izstrelki padala ali ne. Pred predorom na Ljubelju so se ustavili. Poleg voza je stal četnik z mitraljezom, star kakih 15 let.

Na avstrijski strani so se zopet ustavili pred kupom revolverjev, razoroževanje pa sta spremljala samo dva angleška vojaka. V Vetrinju je mati pripravila ognjišče. Starejši sin pa je poskrbel za priboljšek pri prehrani družine. Večkrat sta s prijateljem nalovila ribe. Iz vreče za hrano in žice sta napravila nekakšno mrežo v katero sta uspešno lovila ribe. Ko so se domobranci začeli pripravljati za odhod v, kakor jim je bilo rečeno, Italijo, se je tudi mati odločila, da gre s sinovoma za možem, ki je bil pri svoji domobranski enoti.

V Vetrinju so jih naložili na kamione s klopmi. Njihova družina je bila v zadnjem. Za njimi je peljala tanketa brez kupole s tremi Angleži. Naenkrat je ni bilo več. Tovornjak se je ustavil. V kabini sta bila dva Angleža, eden pa je sedel zadaj med ljudmi. Pogovarjali so se, kam je odšla kolona. Na kolovozu so bili sami. Angleži so se obotavljali, gledali proč in nikamor se

jim ni mudilo. Oče se je usedel v kabino in pripeljal tovornjak v Pliberk. Domobranske enote so naložili na vlak. V zadnjem in predzadnjem vagonu so bili pretežno civilisti. Njihov vagon je bil napol prazen. Edini moški v vagonu je bil njihov oče. Sedeli so na tleh, oče pa je hodil gor in dol. Na oknih so bile podolgovate rešetke. Ko so zapeljali čez železniški most, si je oče odpel epolete in jih vrgel skozi okno v reko. Vlak se je ustavil pri Slovenj Gradcu. Partizani so odpirali vrata in spraševali, kdo ima uro. Oče je dal uro. Nato so jih postrojili na peronu. Civilisti so bili razvrščeni v skupino spredaj, očeta pa so porinili v prvo skupino med vojake. Peljali so jih do opečnate stavbe, ki je imela vertikalne kovinske palice na oknih. Pred stavbo je stala maketa tanka. Odpeljali so jih v prvo nadstropje, v sobo naravnost, ki je gledala na dvorišče. Ležali so na tleh. Slišati je bilo vpitje in kričanje. Vojaki so govorili srbohrvaško. Naslednje jutro je prišel 18- letni partizan in jim dal kruh in slanino. Ženske so skozi okno videle, da ženejo moške.

Zopet so se odpravili na pot. Vlekli so se po cesti. Mati je nesla težek kovček, tudi mlajši sinček ni mogel več hoditi in vedno bolj so zaostajali. Za njimi sta šla stražarja. Mlad partizan je prijel brata in nesel tudi materin kovček. Čez nekaj časa se je kolona ustavila, ljudje so se usedli na zelenico in pili vodo iz potoka. Mati se je usedla h grmu in rekla otrokoma: "Primi L. za roko in se odsmukajta skozi grmovje, zbežita in se skrijta." Bratu je zavezala dvoje žab okoli vratu in že sta izginila. Čez nekaj časa je za njima prišla tudi mati. Srečno so zbežali iz kolone. Srečali so moškega, ki jim je povedal, da so v bližini ustaši. Pri potočku jima je mati rekla, naj gledata samo naravnost. Pred njimi so ležali v grmovju ustaši. Do večera so prišli do prestreljene cerkvice. Mati je odšla do kmetije, kjer so jo povabili noter in ji dali hrane. V gozdu so bili do večera, nato pa so zopet prosili hrane. Prespali so kar na klopi. Potrkali so pri naslednji hiši. Lastniki so se bali, vendar so jim dali kruh. Bili so vsi ušivi in manjkalo jim je obleke. Šli so nazaj do kovčka, ki so ga pustili pri grmovju, kjer so se izmuznili iz kolone. Tam sta jih ujela dva moška v civilu. Odpeljali so jih v Slovenj Gradec v občinsko stavbo in jih zaprli v kopalnico. Zasliševal jih je moški v civilu in mater so odpeljali v Celje. Sinova sta šla na trg, kjer je pri vodnjaku stal mlad partizan, bombaš, star kakih 12 let, in se drl: "Udri ga, ustaša!" Prizor je bil prav grotesken. Nato so brata odpeljali v Celje. Mlado dekle, vsa lepa v sivem kostimu, belih dokolenkah in svetlih las, jima je zagotovila, da ju bo odpeljala, "kjer je veliko otrok in vama bo lepo". Bila sta vsa ušiva. Odpeljala ju je k sebi domov, v nizko hiško v predmestju. Dala jima je jesti, ju okopala, počesala in pobrala uši. Po dolgem času sta zopet spala v postelji. Čez dva dni ju je dekle odpeljalo v Petrička.

Otroke so po prihodu slekli, jih preiskali in popisali. Tudi, če bi kdaj v arhivu naleteli na ta popis otrok, ne bi vedeli, da so to otroci, ki so bili pri

Petričku, saj so jim spremenili imena in jim tudi večkrat popravili rojstne podatke.

Že takoj so otroke ostrigili na balin. V spodnjih prostorih, kjer je bila tudi kuhinja, so spali starejši otroci, v zgornjih pa mlajši. Mlajša dekleta so skrbele za dojenčke in jih tudi hranile. Otroci so spali po štirje v eni postelji. Pokriti so bili samo z eno odejo, strašno jih je zeblo in zjutraj so bile pod posteljami majhne lužice, zaradi katerih so bili hudo kaznovani.

Večkrat so jedli koruzni zdrob, kuhan na vodi, na vrhu pa so plavali črvi. Okoli češnje, ki je stala na dvorišču, so ležale peške. Otroci so jih pobirali, stolkli in pojedli. Vsak dan so dobili kos kruha. Nekoč so jim skuhalo fižol. Vsak je lahko dobil še dodatno porcijo. Vendar dolgo lačni želodčki niso prenesli preobilne hrane. Otroci so se valjali pod češnjo od bolečin.

Partizani, ki jih je bilo sedem do osem, so v strugo Savinje metali bombe, otroci pa so zanje pobirali ribe. Starejši otroci so delali tudi v hlevu in pasli krave. Deklice so plele okoli hiše. Po kruh in moko so hodili v Celje.

Otroci so bili lačni in za vsako malenkost kaznovani. Poleg Tjaše je prednjačil neki paznik, ki se je podil za otroki z vedno pripravljenim kolom. Otroci so bili ušivi in vsi v krastah. Kraste, ki so se luščile, so otroci, ki so bili od lakote oslabei in bolni, kar pojedli. Za vsak najmanjši prekršek so bili kaznovani. Zaprti so bili v silosu, kjer je bila voda, ali pa v prekajevalnici, kjer so jih večkrat, če je bilo spodaj zakurjeno, dobesedno prekadili. Večkrat so morali stati na dvorišču, da so imeli obrite glave ožgane od sonca.

Nekega deževnega dne so se otroci zapodili na dvorišče in pobirali slive, ki jih je z dreves stresel veter. Za kazen jih je dala Tjaša zapreti v bunker, klet silosa. Bilo je tako tesno, da so čepeli drug na drugem in opravljali tudi potrebe. Zaprti so bili vso noč in strah jih je bilo, da ne bodo več prišli ven. Bili so umazani od urina in blata in strašno jih je bilo sram. Vsak tak dogodek jih je še bolj prestrašil, bolj zato, ker so mislili, da jih bodo ubili kot tiste v Teharjah.

Otroci so bili preprašeni in strašno so pogrešali matere. Bratje in sestre so bili ločeni po nadstropjih, otroci so se bali drug drugega.

Stali so ob zapornici, jedli kruh in čakali, da pride kdo ponje.

Nekaterim je uspelo ohraniti vsaj delček družinskega spomina. Deklica je imela s seboj majhno punčko za igranje. Tej lutki so starši že v Vetrinju razrezali trebuh in vanj skrili dva prstana in uro in vse lepo zakrili. Deklica je to punčko prinesla celo domov, ne da bi kdaj kdo posumil, kakšna dragocenost se skriva v njenem trebuščku.

Črna vdova je imela večkrat politična predavanja, ki jih otroci sploh niso mogli dojeti. Nekoč jim je bilo naročeno, naj rišejo, kar jim pač pride na misel. Skoraj vsi so risali prizore iz vojne.

Na jesen so starejši otroci začeli hoditi v šolo v Celje. Sošolci so jih zmerjali in zasmehovali, večkrat so otroci prišli nazaj na posestvo vsi pretepeni.

Po odhodu Črne vdove, so prišle ženske, ki so skrbele za otroke, in vzdusje na posestvu se je otoplilo. Tudi v šolo niso več hodili, ampak so jih poučevale ženske same. Vrata posestva so bila poslej odprta.

Po nekaj otrok so res prišle njihove matere. Odpeljali so jih na železniško postajo v Celje in jim povedali, da pridejo matere. Te svojih otrok sploh niso prepoznale.

K. in sestra sta avgusta 1945 z materjo prišli v Ljubljano. Zaradi eksplozije je bilo mesto zastraženo. Šle so do doma. Hiša je imela čez vrata križ, njihovo stanovanje je bilo zaplenjeno, tako da so prenočile pri podnajemniku v zgornjem nadstropju hiše. Naslednje jutro so se javile na mestnem odboru in povedale, da so prišle iz taborišča, ter prosile za dovolilnico, da odidejo iz Ljubljane. Ker je niso dobile, je šla zanje prosit še materina sestra in bila zavrnjena, češ "ta bela je prišla prosit za ta bele". Končno so le dobile dovolilnico in odšle k moževim staršem. Na kmetiji sta živela tudi očetova brata, ki sta potem skrbela za družino. Oče se ni nikoli vrnil.

Po S. in brata je prišel v Petrička črn DKW. Dva častnika in voznik so brata odpeljali k sorodnikom. Čez nekaj časa je k tem sorodnikom prišla tudi mati, ki je bila zaprta v Starem piskru. Na Ministrstvu za prosveto je prosila za službo in jo kot učiteljica tudi dobila.

Po B. je prišel brat, ki je bil pri partizanih. Odšla sta k teti in čez štirinajst dni se je vrnil še brat, ki je bil zaprt v Škofovih zavodih v Šentvidu. Ko ga je šel obiskat na Rakek, so B. zaprli v klet pod železniško postajo. Tri dni je bil brez hrane in vode. Potem je prišel uradnik in ga nagnal domov. S čevlji čez ramo je kar bos stekel na prosto. Leta 1952 so dobili v lastni hiši, ki je bila med vojno zaplenjena, v uporabo spodnje prostore.

Oktobra so vse otroke odpeljali s posestva in jih razmestili v domove.

K. in sestro so odpeljali v Laško, njunega mlajšega brata pa v jasli v Skalno klet pri Celju. Vsak dan so jedli proseno kašo. Pomagali so si tako, da so nabirali rožiče in odpadlo nepobrano sadje ob Savinji. Redno so pobirali odpadke od hrane, ki so jih kuharice odvrogle na dvorišče. Krompirjevi olupki, kuhani ali surovi, so bili prava poslastica. Po pomivanju posode je bilo na odlagališču vedno živo. Najbolj so bili radodarni nemški ujetniki, ki so na dvorišču uničevali orožje in sežigali smodnik. Otroci so prinašali iz podzemskih kleti orožje in vedno, ko so prišli v stik z ujetniki, so jih prosili za hrano. V Laškem so začeli otroci redno hoditi v šolo. Domači otroci so se jih izogibali. V šolo so prinašali za domovce bogate malice in ni se zgodilo, da bi jim kdo podaril košček. Najbrž je bilo prepovedano. K. se ni mogel zadržati. Med sosedovo odsotnostjo mu je

vzel malico in jo hlastno pojedel. Sledil je vik in krik, tatu niso nikoli našli, najbrž pa so vedeli zanj. V Laškem so imeli tudi javno miklavževanje. Delili so pakete zavite v rdeč papir. Žal je paketov kmalu zmanjkalo, tako da jih niso dobili vsi otroci. So pa dobili za večerjo zopet proseno kašo. Domovci so se skupaj udeleževali izletov. V pustnem času so se potikali po okolici. Blizu cerkve so na oknu, ki je gledalo na cesto, zagledali nastavljen zvrhan krožnik lepo ocvrtih krofov. Otroci so se ustavljali ob oknu in si ogledovali dobrote. Nekega dne so domovcem sporočili, da bodo Angleži podarili sirotam obleke, vsakemu angleško kleterco in hlače. Šli so h krojaču, ki jim je v nekaj dneh naredil prve obleke. Bile so to lepe sive obleke z našitimi žepi. Žal je bilo verjetno premalo blaga in nekateri oblek niso dobili. Kadar je prišla v dom kakšna komisija, so si jih morali obleči in se veselo igrati. S Polzele je K. vzela k sebi stara mama, sestra je bila pri teti, brat pa pri drugi teti. Družina je bila popolnoma razbita. Očeta niso več videli, mater, "državljanke nemške narodnosti", pa so umorili najbrž v septembru 1945 neznano kje. Otroci čas njene smrti ugotavljajo po tem, ko v Starem piskru niso več sprejemali spodnjega perila, ki ji ga je nosila njena sestra.

Sestri O. so odpeljali v Laško. Skrbelo ju je, kje sta mlajša brata. Skupaj so bili šele čez nekaj let v gradu Šenek na Polzeli. Upravnica je bila dobra ženska in se je trudila, da se otroci niso počutili preveč zavržene. Otroci si niso upali spraševati, kaj se je zgodilo z njihovimi materami. Počasi so začeli verjeti, da jih ne bodo ubili, čeprav so imeli občutek, da so nečesa krivi in da so zato kaznovani. Od 1949 so bili vsi štirje vsak pri svoji rejniški družini. Medsebojno so se odtujili in se zbližali šele, ko so se osamosvojili. Kaj se je zgodilo z materjo, pa so zvedeli šele leta 1998, ko so dobili zapisnik Ozne. To je edini uradni dokument o njeni eksistenci in verjetni usodi.

Sestre R. so prišle vse skupaj šele na Dobrni leta 1952 in takrat sta mlajši dve izvedeli, da imata sestri. Skupaj so bile v sobi, ki so jo imenovali kar soba R. Starejša sestra je česala mlajše, jim delala frizure in dobile so občutek družine. Seveda je nanese pogovor tudi na starše. Starejši sestri sta vedeli kaj se je zgodilo in se tudi spominjali taborišča in Petrička.

Na Dobrno je prišlo tudi 15 partizanskih otrok, ki so v dveh letih opravili štiri razrede šole. Poleg njihovega doma je bil na Dobrni še en dom, v katerem so bili Bosančki. Domačini so se drli "Domovci gredo", domovci pa so zaničljivo govorili o Bosančkih – "behavcih". Starejša sestra je odšla v Kajuhov dom in na učiteljišče, druga v sestrsko šolo, tretja k fotografu za vajenko in četrta v gostinsko šolo.

Otroci družine T. so se prvič dobili skupaj, ko je bil mlajši brat star 14 let. Sestro so iz Petrička odpeljali v Laško, starejšega brata v Štigerjevo vilo, mlajšega brata pa v Skalno klet. Nato sta bila sestra in starejši brat

na Polzeli in Dobrni. Brata so poslali nato v šolo, kmalu je odšel v Avstralijo in nista se videla 25 let. Mlajšega brata so dali na Polzelo, nato v dom Tončke Beličeve, v Preddvor in končno v Veržej, kjer je končal osemletko, nato pa zopet v Celje. Po očetovi strani so po vojni pobili vse sorodnike, materini sorodniki pa so bili v Franciji. Otroci so leta 1997 prvič videli fotografijo svoje matere.

Ob koncu vojne maja 1945 so v Celju našli zapuščenega dojenčka. Vpisan je bil kot "najden otrok moškega spola na Ljubljanski cesti za delavnico Ustroj". Nekdo ga je pobral in odnesel v bolnišnico Celje. Po zdravniškem mnenju je bil deček star okoli pol leta. Določili so mu rojstni datum – 1. 1. 1945, in mu dali ime in priimek, ki ju nosi še danes. Prinesli so ga v Skalno klet, nato pa je bil v Domu Tončke Čečeve do leta 1949, ko ga je posvojila družina S.. I. se je s solznimi očmi poslovil od vrstnikov¹².

Že v dom na Polzeli so prihajale družine, ki so želele posvojiti otroke. Na Dobrni je družina izbrala L. Prišli so s črnim avtom in čakali, da jo odpeljejo. Starejši brat je L. skril na podstrešje in ji zabičal: "Mama je rekla, da ne smemo drug od drugega, kaj če pride, tebe pa ne bo!" Družina je prišla še dvakrat, vendar deklice niso mogli nikoli najti.

L. je trikrat pobegnil od družine, ki ga je želela posvojiti.

Že v Petričku so se sirote, ki so prišle v začetku septembra 1945, drle na druge otroke: "Belčki, boste delali!" in pljuvali nanje. Tudi na Dobrni so jih združevali v skupine s partizanskimi vojnimi sirotami.

V domu so vedno čutili razliko med njimi in partizanskimi sirotami.

Čustva so jim otopela, odnosi med brati in sestrami so ostali na ravni prijateljstva.

Občutili so, kaj pomeni biti nezaželen, nimaš svoje obleke, postelje, omare. Tudi med počitnicami so ostajali v domu. Najbolj boleče je bilo, da so domske otroke vedno uniformirali.

Predvsem pa jim je manjkalo ljubezni, starševske ljubezni, ki jo lahko da le mati in družina in ki jo preneseš naprej na svoje otroke. Besede mama mlajši otroci sploh niso poznali. Njenega pomena in vseh radosti, ki so povezane z družino, so se začeli zavedati šele, ko so hodili v šolo in se družili z otroki, ki so imeli starše.

Ti otroci niso bili "normalni". Bili so otroci nemških staršev, nemčurjev, otroci izdajalcev, fašistov. Ostali so brez vsega. Nepremičnine so družinam zaplenili in nacionalizirali. Hodili so mimo domače hiše in gledali skozi okna, kjer so sedaj živele druge družine.

Družba jih je velikokrat izločila. Ko je prišla sorodnica prosit za otroke, je bil odgovor jasen, otroci so nemške sirote, tem pa ne dajo nič. Kadar so na krajevnem odboru delili pomoč, te sirote niso dobile nič. Ko je bila v Celju poplava in je vojska reševala sirote, se je tov. B. drla, naj rešijo partizanske sirote in ne njih.

Otroci so svojo drugačnost bolj ali manj občutili še pozneje. Ko je K. želel dobiti štipendijo, zanj od Celja do Titograda ni bilo mesta, čeprav je napisal okoli 150 prošenj. Dvakrat je bil politično diskreditiran.

Osebo poreklo je bilo otrokom očitano še v osemdesetih letih.

Razbitje družine in ločitev od matere, življenje pod pritiskom in večne selitve so pustile otrokom trajne psihične posledice. Vzeta jim je bila normalna samozavest in občutek varnosti.

Vendar so se otroci postavili na svoje noge in večina jih je končala šolanje ali pa so se izučili poklica. Za mlajše brate in sestre so večkrat poskrbeli starejši bratje in sestre in jim skušali vsaj delno nadomestiti družino.

Da je K. lahko hodil v šolo, je vse dni med počitnicami delal v tovarnah. Opravljal je najtežja dela v glinokopu pri temperaturah prek 35 stopinj in ob pečeh za žganje opeke, kjer je bilo tako vroče, da so se mu žgali lasje. Delal je kot transportni delavec, popoldne pa je razkladal železniške vagone na celjski tovorni postaji. Delovnik je trajal od pete ure zjutraj do devete zvečer. Z denarjem si je kupoval obleko in šolske potrebščine.

Česa so krivi ti otroci. Nekateri otroci so bolešno iskali podatke o svojih starših, čeprav so vedeli, da je v družbi to prepovedana tema. Njihova usoda je še danes ocenjena kot objektivna posledica njihovega porekla.

Vendar se premika. Prvi iz te skupine že ima priznano dobo, ki jo je preživel po domovih.

Zahvaljujem se vsem, ki so se odzvali moji prošnji in mi tako pomagali pripraviti ta članek. Vem, da je vse stalo mnogo volje in moči, da so se zopet vživeli v težke trenutke, ki so jih preživeli. Vendar naj bo sporočilo tega članka namenjeno tudi drugim, da odpremo teme, o katerih se doslej še ni govorilo.

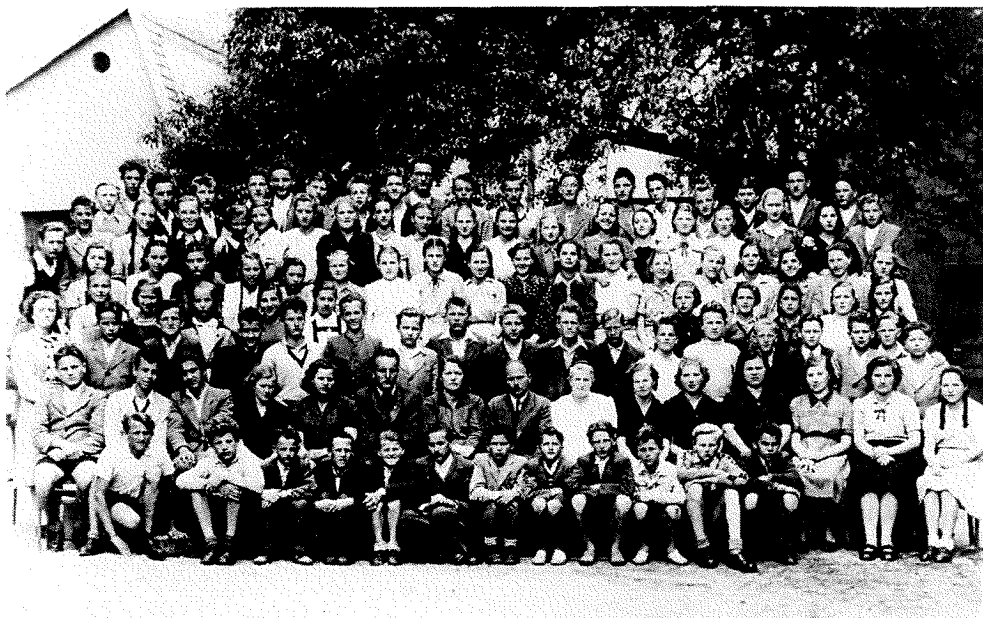

Pension Lisce, otroško taborišče Petriček

Otroci iz otroškega taborišča Petriček, poleti 1945

Kajuhov dom, Celje

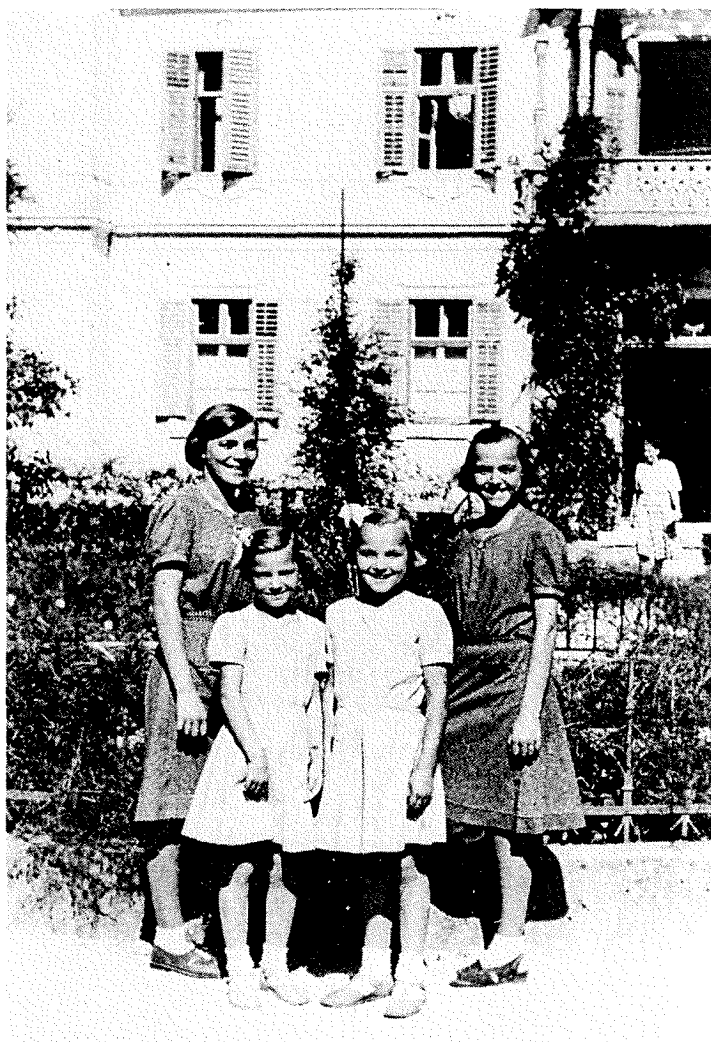

Otroci pred šolo, Šmarje pri Jelšah, 30. aprila 1955

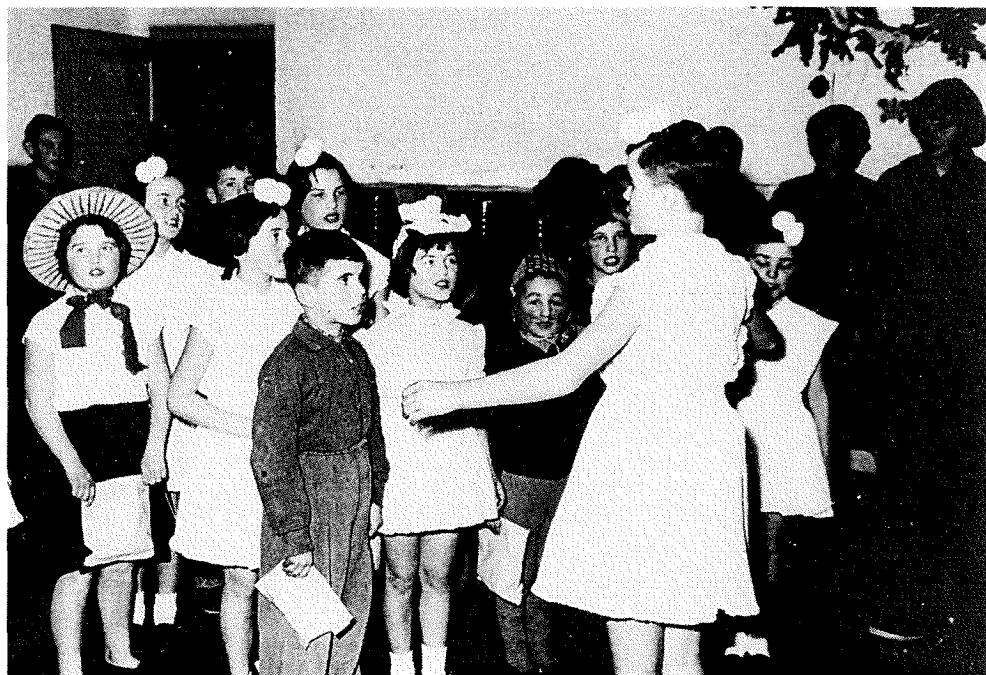

Dom Mihe Pintarja, Dobrna, 1951

Štiri sestre R. pred domom na Dobrni, 1956

Otroci iz mladinskega doma na Dobrni, 1959

Mladinski dom na Dobrni, 1. junija 1960

Pavla R., rojena Wolf, z najstarejšo hčerko

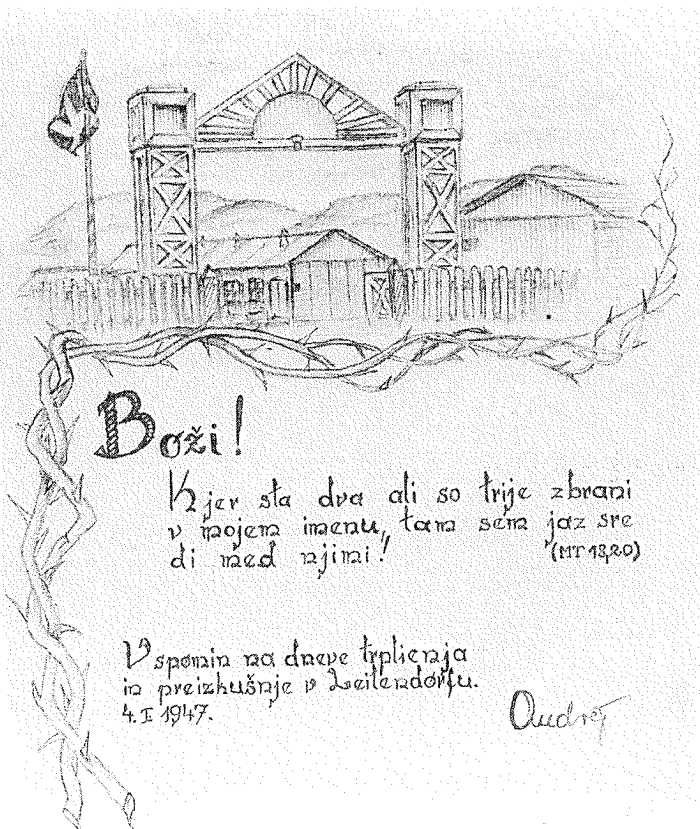

Otroci iz mladinskega doma na Polzeli, spomladi 1946

Polzela, 1946

Iz spominske knjige

OPOMBE

---

¹ Taboriščni arhiv priča, 4. del. Buenos Aires 1975

² Besedilo ni čitljivo.

³ Besedilo ni čitljivo.

⁴ Besedilo ni čitljivo.

⁵ Besedilo ni čitljivo.

⁶ Besedilo ni čitljivo.

⁷ Deklica je pisala dnevnik le do prihoda v Lienz, v Leobnu pa ga ni pisala.

⁸ Pokrajinski arhiv Maribor, fascikel 1899, Mestni ljudski odbor Maribor, Socialno zdravstveni odsek, poročilo z dne 8. 1. 1947.

⁹ Prav tam.

¹⁰ Prav tam.

¹¹ Ivan Ott, *Ukradeno otroštvo*, Maribor 1991

¹² I. K. še danes išče svoje prave sorodnike.

Drago Ažman

KAKO ŽIVETI Z RAZLIKO

Najprej se mora kaj tehtnega zgoditi ali dogajati, da na podlagi tega nastane kaj novega. Luis Braille je bil najprej slep, sicer ne bi izumil pisave za slepe.

“Brez entuziazma se še ni rodila nobena velika dobra stvar,” pravi filozof Kant. Prizadeval sem si za čimboljšo kakovost bivanja in delovanja ter opazil, da sta enak trud in sposobnost, ki smo ju izkazovali jaz in drugi, pri njih obrodila večje sadove in nagrade kot pri meni; da je pomembnejša kvantiteta kot kvaliteta; letnica bolj kot logično zaporedje dogodkov; piflanje bolj kot logično sklepanje in zunanost bolj kot notranjost. Pri ocenjevanju mojega dela je bila važnejša moja invalidnost kot moj izdelek.

Če sem kot študent povabil koga na kavo, potem ko me je spremljal, se vabilu ni odzval, čeprav me še ni spoznal, da bi me poznal kot slabega. Pristen človeški kontakt je bil končan že na začetku. Spraševal sem se, kaj je na meni narobe, da ni kontaktov. Tisti, ki sem ga povabil na kavo, me je poznal le pol ure. Mar je lahko tako naglo ugotovil, da sem zanič? Mar lahko pomembne stvari kot značaj itd. spoznamo v kratkem času? Gotovo ne. Edino, kar je spoznal, je bilo to, da sem slep, kar je najbolj očitno za spoznavanje v kratkem času. Spoznavalec je zašel v protislovje. Spoznal je slabo embalažo (slepoto) misleč, da pozna celoto. To je zlasti razvidno, kadar spoznavalec spozna svojega življenjskega partnerja; sprva kot “dobrega”, a se kasneje izkaže za slabega. Iz tega sledi, da to kvazi Dobro, ki se je kasneje spremenilo v strup, tudi takrat ni bilo dobro, ko je bilo spoznano za Dobro, razen če niso v vmesnem času nastale kake generalne spremembe v značaju. Običajno je le spoznavalec nesposoben ločiti med pravim Dobrim in Dobrim, ki se kasneje prevrača v strup. Pravo Dobro deluje navznoter, navidezno Dobro pa je kvazi Dobro, ki deluje navzven. Le izkušen spoznavalec z močno intuicijo lahko loči to dvojje. Ne more biti ena stvar dobra in slaba hkrati. Kaj več o tem v naslednjem spisu. Za sedaj le tole: napačen spoznavalec spoznava pravo Dobro za kvazi Dobro (Slabo), kvazi Dobro za pravo Dobro. To dvojje je navidez enako, zato pride do zamenjave, ki ga bo tepla celo življenje. Njuno protislovje odkrije nepoznavalec šele, ko ga kvazi Dobro udari po glavi. Upa naj le, da ga ni odkril prepozno. Nalogo filozofije vidim v tem, da razkrinka in odpravi protislovja. Le kje je bila genialna moč spoznavanja, ki je pri polurnem srečanju z menoj “neizprosno točno” ugotovila

moje slabosti, misleč, da je pri meri vse zanič, pri poznavalcu takrat, ko je spoznaval drugo, "boljšo" osebo? Ali lahko genialna moč spoznavanja pri spoznavanju ene osebe deluje, pri drugi pa ne? Če deluje, deluje povsod, ali pa ne deluje nikjer. Pri večini "deluje le" spoznavajoč invalide in druge nesimpatije; pri srečanju s simpatijo jih pa nenadoma zapusti. Dokaz za to je veliko ločitev. Če bi že pred poroko vedeli, da se bodo ločili, se sploh ne bi poročili, mar ne!

Če je kdo odstopal od teh banalnih norm, je bil drugačen in s tem slabši. Biti drugačen je pomenilo biti slabši. Podobno so doživljali tudi moji razmišljajoči sovrstniki, sotrpini. Doživljali smo krivice, vpijoče do neba, kar me je spodbudilo k razmišljanju, ki me je pripeljalo do ustreznih ugotovitev, zakaj je tako. Negativen odnos do razlik in trpljenje zaradi tega bosta odpravljena le, če ju bomo znali in hoteli odpraviti in se medsebojno bogatiti. Kdaj je to možno, ali in kako je možno živeti z razliko, bom skušal raziskati in razkriti v tej razpravi.

Samo vedeti je premalo. Treba je tudi hoteti. Avguštin pravi: "Veruj, da boš spoznal, in spoznaj, da boš veroval!" Za tukajšnje razmere: Treba je hoteti delovati, treba je hoteti vedeti, da lahko čim boljše delujemo. Kar velja za eno vrsto razlik, velja tudi za vse druge. S tem, da jih nisem dostikrat omenjal, sem se hotel le izogniti prepogostemu ponavljanju teksta, nisem pa hotel ustvariti kakršnekoli diskriminacije med vrstami razlik.

Naše razlike "diference"

Razlika je razmerje neistosti, ali neistost komponent – sestavin je razlika. Najmanj dve neenaki komponenti sestavljata razliko. Če bi obstajalo eno samo bitje, iz enega samega elementa, bi bil tudi ta element bitje in bitje element. Vse bi se prepletalo v vsem. Spredaj bi bilo enako zadaj, zadaj spredaj, zgoraj spodaj, preteklost prihodnost. Pojemnost bi izginila. Nastala bi ogromna energija – ljubezen, neobremenjena z navedenimi atributi, ki jo more imeti le stvarnik za stvarjenje nevidnih, vidnih predmetnih svetov in s tem tudi razlik. Mi pa smo s temi zadevami povezani preko energije in hic et nunc – tukaj in sedaj. Bolj se v to poglobljamo, manj smo obremenjeni z navedenimi atributi, več energije lahko pridobimo za izvedbo važnih stvari, stvari dolgoročnega pomena. Tudi dva enaka elementa sta različna v tem, da zavzemata različen položaj.

Ljudje niso med seboj popolnoma enaki, saj bi jih to dolgočasilo. Dokler so med seboj približno enakovredno drugačni, tj. pri tešenju bistvenih potreb, lahko nadomestijo eno sredstvo z drugim, vlada med njimi nemoteče sorazmerje drugačnosti. Na primer: nekdo ima dva avtomobila, stanovanje in vikend na morju, drugi pa hišo, vrt in avto. Lastnik stanovanja ima raje stanovanje kot hišo, lastnik hiše ima raje hišo kot stanovanje, če obadva želita ohraniti svoje imetje. To je stanje sorazmer-

nosti, kjer je drugačnost normalnost. Takrat v drugačnosti nismo drugačni. Hiša in stanovanje sta dve bivanjski možnosti. Za uresničitev bistvenih bivanjskih potreb zadošča ali stanovanje ali hiša. Nasproti temu lahko nadomesti hiša stanovanje in stanovanje hišo. Partnerja živita usklajeno in složno samo, če so usklajene njune težnje po reševanju skupnih življenjskih problemov in potešitvi njunih skupnih potreb na vseh bistvenih ravneh. Naj si partner ne domišlja, da je nenadomestljiv. Če se poslabša, ga odslovi in zamenja z boljšim, če se to da. Saj obstaja sorodnost barv, oblik in pa tudi značajev!

Kjer ena stvar lahko v bistvu nadomesti drugo, so to enakovredne razlike ali ekvivalentne difference. Tu nastopa zamenjava objektov ali usklajena izmenjava lastnosti subjektov, "harmonija", zato se enakovredne razlike delijo na: nadomestne razlike ali substitualne difference (glej primer stanovanja in hiše) in na skladne razlike ali harmonske difference (glej primer partner).

Dokler njihovo ravnovesje ni porušeno, vse lepo in prav.

Kaj pa, če nekdo ima stanovanje, drug si ga pa ne more privoščiti, ker je brezposeln, eden ima dovolj za hrano, drugi ne, eden je zdrav, drugi invalid? Takrat se enakovredna drugačnost, "sorazmerje drugačnosti", ki je normalnost, poruši. Ne more več nadomestiti hiše s stanovanjem, dražjega stanovanja s cenejšim, dražje hrane s cenejšo ali z denarnim plačilom ipd., če nima ničesar "enakovrednega". Takrat nastanejo nepremostljive, moteče razlike, "disparatne difference". Ne vlada več načelo: *Similia similibus facillime congregatur*, enako se z enakim najlažje družijo, pač pa načelo: *Homo homini lupus* – človek človeku volk. Različen si od mene, ne štejem te za enakovrednega, ne bom ti pomagal, ker mi tudi ti ne moreš. Človek žal vzdržuje stike z drugimi in jim pomaga le, če ve, da mu bodo tisti drugi tudi pomagali. Če pa je tisti drugi invalid, si misli: Invalid je, sam potrebuje pomoč, pomagati mi ne more, zato mu tudi jaz ne bom pomagal. Res je, da invalid lahko pomaga le v omejenem smislu. Zato je pa to v človeškem smislu toliko več vredno, če je pomoč kvalitetna. Jaz lahko inštruiram klavir, nemščino, angleščino, elementarno francoščino in uglašujem klavirje.

Kaj pa bolniku? Da, tudi njemu je treba pomagati, čeprav nam on ne more. Če bi bili mi na njegovem mestu, bi tudi radi videli, da bi nam kdo pomagal, zato je pametno in dobro, da pomagamo vedno, kjer se da; pametno, kadar tako razmišljamo, dobro, kadar pomagamo brez pričakovanja vračila pomoči. To bo pa možno le takrat, ko človek ne bo več preračunljiv, ko bo dobrota premagala preračunljivost, tj. ko vzročno-posledična zveza (pomagam ti, če mi boš pomagal tudi ti, ali če si mi pomagal, ti pomagam tudi jaz) ne bo več krona pomembnosti, pač pa spoznavanje višjih resnic in vrednot (iskanje globljega smisla življenja z razmišljanjem in intuicijo, iskanje njunega odkritja, ki je razodeto v filozofiji

in religiji. Tak iskalec se sprašuje: Ali to, kar delam, služi Pravičnemu, Dobremu in ne samo meni? Takrat bo človek premagal svojo pretirano ekvivalentno diferenco. Ne bo več razmišljal: Pomagam ti, če mi boš tudi ti pomagal, pač pa: Pomagam ti, če to želiš.

Možnosti potovanja po vsem svetu so vedno boljše. Prometna sredstva so udobnejša in hitrejša. Ars movendi, premikanje iz kraja v kraj, je torej vedno hitrejše. Hitrejša kot kdaj koli doslej. Kar spomnimo se poletnega turizma iz zahodne Evrope. Ko so se za tamkajšnje otroke začele počitnice, se je začelo nomadsko preseljevanje narodov. Mogočna reka avtomobilov se je kot lava iz žrela ognjenika valila po avtocestah. Le-te so se spremenile v majhne zakotne ulice, ki so le s težavo goltale mogočne zublje. Nekaj takšnih zubljev je prispelo tudi v našo domovinicco Slovenijo; škoda je le, da so pri nas pustili razmeroma malo denarja. V poročilih so obveščali o premnogih prometnih zastojih, ob katerih so ljudje v avtomobilih celo omedlevali od vročine in žeje. Ptiči se imajo mnogo boljše. Letijo po zraku kar čez in povprek. Niso omejeni na nekakšne ceste na zemlji, ki zavijajo malo levo, malo desno, nikoli pa ne vodijo tako naravnost, kot lahko po zračni črti letijo ptice sinjega neba. One ne poznajo barrier, meja v našem smislu. Mi se pa moramo držati cest, kajti brez njih ni modernega prometa, bodisi asfaltne ali železne ceste. Z avionom pa se ne bomo vozili k 200 metrov oddaljenemu sosеду na kavico. Torej: cesta je usoda našega prometa. Je konec koncev naše določilo, naša usoda, kadar se vozimo. Take ceste omogočajo vedno večji pretok ljudi z različnih koncev sveta, ne samo turistov, ampak tudi tistih, ki se želijo kje drugje naseliti, ustaliti in zaposliti. Z njimi pa prihajajo seveda tudi njihova vera, kultura, mišljenje, običaji in navade. To je zlasti razvidno pri pretoku delovne sile iz nerazvitih v razvite države. Svoje delo lahko opravljajo dobro ali slabo, razlikujejo se po kvaliteti dela in po sposobnostih. Večina ljudi je plačana vedno slabše, manjšina vedno boljše – "socialno razlikovanje". Skupine ljudi z različno poltjo "rasna diskriminacija". Zdravi in invalidi – invalidna diskriminacija. Skratka: če je nekdo dovolj drugačen od preostalih, je različen od njih in s tem izločen iz družbe.

Kaj pa medčloveške povezave? Ali se ravno tako hitro in uspešno razvijajo kot moderna prevozna sredstva? Ne le da se ne razvijajo, ampak celo nazadujejo. Kdaj se bodo razvijale? Kadar bo človek premagal odpor do razlike. Ali je pravilna moja kultura ali tvoja? Zakaj pa ne bi bila moja pravilna zame, tvoja zate, med nama bi pa obstajala komunikacija v okviru medsebojnih splošnih dobrin in sožitja?

Mar tisti, ki je v manjšini, in invalid glede na svoje sposobnosti in delavnost, svoje občečloveško dostojanstvo ne moreta enakovredno bivati v občestvu? Mar se ne moreta enakovredno ali še bolj poglobiti v kraljestvo duhovnega bogastva, ki je smisel vseh smislov, ki ne upošteva tovrstnih razlik in se prenaša na vse po enaki poti, tj. preko energije in

intuicije, čutila pa imajo le drugotno vlogo? Facit: razlika je večja stopnja drugačnosti. Kolonializem je nasilno naseljeval ljudi različnih ras, kultur in verstev. Sodobna prevozna sredstva prevažajo ljudi, ki jih razmere silijo, da si služijo kruh drugje, v tujini. Bolezni lahko tako ali drugače pohabijo bolnike. Torej obstajajo te temeljne diskriminacije: rasna, socialna, kulturna, verska in invalidna.

A Določilo ali determinanta

Vedno bolj smo obdani z različnimi določili. Človeški napredek razgrinja vedno nove rešitve, a tudi povečuje število nerešljivih problemov. Na primer: avto mnogo bolj pospeši premikanje iz kraja v kraj kot kočija, a s tem se mnogo bolj povečuje tudi število hujših prometnih nesreč. Izpušni plini mnogo bolj onesnažujejo zrak in naravo, brez katerih ni življenja, kot konjske fige na cestah. Torej z eno pozitivno rešitvijo nastaneta dva nova nerešljiva pereča problema: hujše prometne nesreče in onesnaženost narave, ki ogroža naš življenjski prostor. Torej moramo iti z enim korakom naprej dva koraka nazaj! Ali je to dolgoročno pravi napredek?

Jedrske elektrarne – če ni nesreč, vse lepo in prav. Kam pa z jedrskimi odpadki? Neuničljivi so in vedno več jih bo!

Problemi postajajo vedno bolj razvejani, tako da so potrebne posebne discipline, vede za njihovo reševanje. Na primer: najprej je bila psihologija del filozofije, potem se je osamosvojila, kar ji po eni strani omogoča še večji razvoj, po drugi strani pa noče več slišati za filozofijo, ki jo je rodila. Po njenem je človek v glavnem le še skupek determinant, ki se dajo izraziti že kar na papirju. Človek, kot tudi preostala narava, pa je kompleksno bitje, v glavnem pod vplivom podzvesti. Zavest je le vrh ledene gore, ki gleda iz morske gladine oceana. Vsaka znanost, veda obravnava naravo le iz svojega zornega kota, manjka ji pregled nad celoto, tj. interdiscipline in vrednote: Kaj je smisel, namen vsega početja in v čem to služi vsesplošni blaginji, ne samo blaginji nekaterih? Le če bi se človek za te cilje boril, bi bil pošten, in le takrat dobijo pridobitve človeške civilizacije svoj pravi smisel.

Zloraba prevladuje nad uporabo, zato je žal bolje, da tudi uporabe ni, kjer se to da.

Pozitivno: jedrska energija, jedrske elektrarne; negativno: jedrska energija, jedrsko orožje.

Psihologija (in tudi druga znanost) bi kljub svoji specifični obravnavi problemov lahko živela s filozofijo v enakovrednem sožitju, če bi med njima obstajala enakovredna interakcija, dialog, da se ne bi mešali ena v drugo, pač pa nadgrajevali.

Znanost kot otrok filozofije bi s svojimi pridobitvami (izsledki raziskovanja področij narave) plemenitila filozofijo, filozofija kot mati znanosti pa s svojimi pridobitvami (razmišljanje o celoti stvarstva, njenem smislu oz.

vrednotah bivanja) znanost. Tako bi se enakovredno dopolnjevali ter na podlagi intuicije in razvijanja energij dozorevali v višjo kozmično zavest, ki je edino jamstvo za ohranitev ravnovesja energij. Edino ravnovesje energij je stanje trajnega Dobrega, stanje nebes že na zemlji, kar je precej odvisno od našega truda.

V tem primeru bi se vse celostno dopolnjevalo in bogatilo. Na primer: Znanemu psihologu Jungu so rekli, da je kot psiholog znanstvenik, kot pedagog filozof. Z napredkom se ne veča le človekova svoboda in njegovo uresničevanje v njej, ampak na tistem tudi pravila reševanja, določila "determinante". Kajti le tako se lahko kaj reši, kot narekuje ugotovljeno pravilo, dokler ne najdejo novih možnosti.

Kaj pa, če bodo v prihodnosti pravila tako zapletena, da jim človek ne bo kos oz. le malokdo? Zato ne verjamem v neskončni napredek znanosti, vsaj globalno ne. Ker pa bo človeku pomagal računalnik, bo kompliciranje v marsičem še možno. Znanost bo neskončna le na podlagi aksiomov, ki jih bo postavil človek, človekov razum je pa omejen. V danih pogojih so možne neštete izbire. Kot na primer: kombinacije števil 0 in 1 v dvojiškem sistemu so neskončne. Ker bo človekov razum vedno omejen, kot tudi človek, bosta znanost in napredek temu primerna. A če bosta služila človeški, obči blaginji, ali ni to dovolj? Vsi zakladi znanja ne koristijo, če nismo ob njih srečni "vsestransko potešeni telesno, duševno, duhovno". Tudi dobre stvari nam postanejo odvrtni, če jih je preveč. Kako dobro je, da nas mati zemlja privlači k sebi, sicer bi neprostoovoljno odleteli v brezračno vesolje in se tam zadušili. Še prsti na eni roki niso med seboj enaki. Neizmerno uživamo ob pitju vode, če smo zelo žejni. Bolj smo žejni, bolj jo imamo radi, kot pravi pesnik: "O voda, ti si brez vonja in okusa, a vendar ju imaš." Ali bi nam senca pod drevesom bila še prijetnejša, če nas poprej ne bi žgalo sonce? Torej, če nam določila, omejitve pomagajo potešiti potrebe, si jih želimo. Če nas pa zatirajo, se jih branimo. Zato določila niso sama po sebi niti dobra niti slaba. Ne velja moto: "Proč od določil k svobodi trenutnega početja, kjer je vse dovoljeno," pač pa: "Če je le mogoče, uporabimo določila toliko, kolikor služijo našemu potešenju, pri tem pa ne sme biti nihče oškodovan."

Utrujena človeka se med hojo opotekata in opirata drug ob drugega. Ne padeta na tla, če je teža nagiba enega sorazmerna teži drugega. Njuno stanje je; oba hodita bolj ali manj pokonci, brez nagibov, če je sila njunih nasprotnih nagibov nekako enaka. Takrat je tudi rezultanta sil nekako enaka nič, kar ne pomeni, da sile mirujejo, ali celo, da jih sploh ni.

Le pravilna mera in skladnost določil, harmonija značajev rodi uspešno sožitje ljudi v družbi in življenje v dvoje, nikakor pa ne današnja svoboda, v kateri nihče noče nič narediti za slogo skupnosti in v kateri je zaradi ohranitve lagodja posameznika etično bolj ali manj vse dovoljeno.

Cesta vedno pelje k ljudem, iz kraja v kraj. Če tudi mi želimo tja, potem je vse v redu. Če želimo v kak drug kraj, kamor ta cesta ne pelje,

moramo iti po drugi cesti, tisti, ki pelje v kraj našega cilja. Tu preide svoboda z upoštevanjem nujnosti v protislovje. Če pa svoboda ne bi upoštevala načela nujnosti, ne bi prišla na svobodno izbran cilj, s tem bi postala nesvobodna, ker ne bi mogla uresničiti svojega cilja. Torej: če hoče svoboda obstajati, mora upoštevati zakonitosti, pravila za svoj obstoj. Na podlagi naših želja lahko svobodno samo izbiramo cilje, potem pa se moramo podrediti postopkom za izvedbo cilja, ki so določila (determinante). Če kdo želi kaj študirati, se lahko le na začetku svobodno odloči za smer študija. Potem se mora podrediti determinantam študija, če želi doštudirati!

Dosledno (točno) upoštevanje determinant je disciplina, ki se ne sme izroditi v togost. Tog človek namreč ni sposoben reševanja enega problema na različne načine, kar je pogoj za uspešno reševanje problemov v življenju, ker mu manjka fantazija različnosti, ki je sla ustvarjalnosti.

Če disciplina prihaja od zunaj navznoter, bo povzročila v nas togost. Disciplina mora prihajati od znotraj navzven kot nujnost za reševanje problemov, ki nas privede na cilj naših močnih interesov. Da, take discipline smo lahko samo veseli, ker je edina, ki izpolnjuje naša strem-ljenja.

Le človek, enako pošten do sebe in drugih, na duhovni ravni, ki je discipliniran, lahko doseže cilj svojega strem-ljenja in nato zelo ceni tistega, ki tudi gre po poti discipline.

Le kadar smo poštene in kadar obvladamo determinante, lahko cenimo druge, če si prizadevajo iti po poti discipline. Ne moremo jih ceniti, če smo nepoštene in če tudi mi ne obvladamo determinant. Saj takrat nismo poštenjaki in strokovnjaki. Nepoštenjaki, a strokovnjaki, sicer ugotovijo kvalitete drugih, ki se tudi prizadevajo, vendar jih zaradi samoljubja nočejo priznati in jim dati ustrezne veljave v stroki in življenju, ki jim pripada.

Nepoštenjak želi, da mu drugi pomagajo, sam pa noče pomagati drugim. Je etično nedosleden. Nestrokovnjak se ni podredil disciplini determinant. Živel je v nesoglasju z njimi in zato živi v strokovnem neredu. Današnji človek je poln teh zmesi, zato živi v neredu ali pa tjavendan, prepuščajoč se lagodju priložnostnega trenutka, ki vodi le k naslednjemu trenutku, ne meneč se za dolgoročne posledice, ki lahko krepko zagrenijo naše življenje, bolj, kot ga olepša en sam trenutek lagodja in užitkov.

Če použijemo kaj užitnega, dobimo vase hranljive snovi za razvoj, in želodec bo zakrulil šele čez nekaj ur, kar bo znak, da je treba ves postopek nekako ponoviti. Če pa zaužijemo nekaj alkohola, bo prvi trenutek bogatejši z užitki, a se bomo zastrupljali, kar se bo kazalo nekoliko kasneje z mačkom, še kasneje pa z razpadom telesa in duha. Užitek, zaradi katerega razpadamo, je pa nesmiseln, mar ne!

Težkega predmeta ne morem dvigniti brez orodja, npr. vzvoda ali škripca. Težji je predmet, daljša mora biti ročica za dvig. Torej: čim bolj zahtevne cilje imamo pred seboj, tem zahtevnejše je njihovo uresničevanje oz. bolj se moramo podrediti disciplini izvajanja determinant. Klavir ne bo nikoli uglasen, če ključ za njegovo uglasovanje ne bo imel ustrezno dolge ročice, ki je potrebna za premikanje vijakov s strunami za uravnavanje višine tona.

Danes lahko težek predmet dvignemo s stroji. Kaj pa duhovnost? Zato bodo determinante vedno vzvodi za dosego naših ciljev v stroki in življenju. Torej: determinante so nujnost, ki si jih želimo za dosego naših ciljev.

Invalidi smo še toliko bolj prisiljeni, da izkoristimo to kar imamo, zato pa to toliko bolje. Tisti tako imenovani "zdravi" ljudje imajo mnogo več možnosti. Na primer: nam slepim je zunanji svet zastrt s temo. Za neposreden kontakt s stvarmi je malo možnosti. A vendar bi ob enakem talentu npr. za glasbo videči naredil sicer kvantitativno več, a kvalitativno manj. Slepim pa kvantitativno manj, a kar je pomembnejše, kvalitativno več. Slepim moramo toliko bolj uporabljati zvok preko slušnih organov (ušes), ker nimamo vidnega medija. Tisti ud oz. organ, ki ga dlje, bolje uporabljaš, je tudi bolje razvit; če ga manj uporabljaš, je manj razvit, če ga ne uporabljaš, zakrni. Torej imamo slepi verjetno sluh bolje razvit kot videči in obstaja večja verjetnost za boljši posluš in glasbeni talent. Talent slepega se mora ravno tako razvijati kot talent videčega, seveda ob pomoči kvalitetnega videčega okolja, sicer zakrni kot vsaka stvar. Vendar tega videči zaradi predsodkov nočejo storiti. Prav tako bi talent permanentnih glasbenikov in drugih s svetovnim slovesom zakrnel, če ga ne bi razvijali ob pomoči ustreznega okolja, ki nadarjene invalide zavrača. Podoba umetnika bi bila kaj klavirna. V samotnem kotu bi morda igral orglice in si s tem blažil depresijo zaradi odklona okolja; zlasti tistega okolja, ki talent zdravih umetnikov vsestransko podpira in ki bi lahko po vseh plateh podprlo tudi umetniško nadarjenega invalida v njegovem stremljenju po umetniškem ustvarjanju. Mar imamo invalidi zato, ker smo invalidi, tudi manjši umetniški talent? Naj se ugledni pianist miže uči po zvočnih medijih skladb za svoje koncerte, pa bo spoznal, kako dolgo mora študirati skladbo, in prsti mu bodo kar precej časa le motovili po klaviaturi, preden bodo dosegli ustrezne tehnične vrline. Le v čem je podoba in igra pianista veličastna, če ima talent? Skladb pa se ne uči iz glasbe, iz zvoka, pač pa samo po notah, ki jih bere kot običajni časopis z vsakodnevnimi novicami. Veličastno, mogočno podobo pa prav gotovo vzbudi Modest Musorgski, ki se je pravzaprav kot samouk dokopal do profesionalnosti.

Slepim ni podvržen motečim vplivom zunanjega sveta, kot videči, zato lahko bolj nemoteno razvija svoj talent, seveda ob pomoči kvalitetnega videčega okolja, kar sem že povedal. Tako gre energija iz talenta direktno v ustvarjalno delo. Treba je še na zgledni ravni rešiti problem čim hitrejš-

ga pretoka informacij in osebnih idej v notni zapis ali posnetek. Pri mojem delu je tak prenos idej možen le s profesionalnimi avdioaparati.

Videči imajo bolje urejen notni zapis partiture, "notni zapis orkestra". A zakaj večina videčih ne more natančno uglasiti klavirja, pa imajo več možnosti za to? Najostrejši vid jim tega ne dopušča. Mar bi Newton odkril zakonitosti prostega pada, če bi samo videl in nič mislil? In če bi bil vid in tako imenovano preostalo zdravje vse, zakaj večina ljudi, ki to imajo, ne zmore takih reči? Iz tega sledi, da je čutilo za vid bore malo, če ni drugih stvari, ki jih je treba iskati na nevidnem polju človeškega in univerzalnega duha. Kadar gre za pravo glasbeno ali literarno ustvarjalnost, je svetloba tudi za videče moteča. Filozof Nietzsche pravi, da luč dneva moti fantazijo. Brez fantazije pa ni pravega ustvarjanja. Zanimiv rek pravi, da kogar bogovi ljubijo, ga oslepijo. Kdor oslepi, ni moten od vplivov zunanjega sveta, ki so dostikrat škodljivi, zato se lažje pogloblja in pogreza vase, v tišino in v boga, če je temu ustrezno nadarjen in urejen.

Da, tudi meni slepota na neki način pomaga pri ustvarjanju. Manj sem moten od zunanjega okolja in se lažje posvečam ustvarjalnosti. Vendar je za uspešnost mojega dela nujen nakup profesionalnih avdioaparatorov.

O cenah teh aparatov je težko govoriti, ker se spreminjajo. Kupil jih bom, če bom imel dovolj denarja. K temu bi lahko znatno pripomogli prostovoljni prispevki bralcev (iščem sponzorje v raznih podjetjih) in ustrezno organizirani javni nastopi po Sloveniji, ker sem glasbenik pianist, komponist, uglaševalec klavirjev. Imam tudi že tri svoje glasbene kasete z zimzelenimi melodijami in klasično glasbo. Kdor želi, jih lahko kupi pri meni, na že omenjeni telefonski številki.

Facit: pravilna omejitev, močna volja in fantazija so gonilo ustvarjanja. Bolj sprejememo svoje omejitve, bolj se temu ustrezno organiziramo, lažje steče vse, kar zastavimo. Omejitev nimamo samo invalidi, pač pa vsi, tudi videči. Rešitev svobode današnjega človeka ni v stanju brez določil, kjer je vse dovoljeno, kot bi to marsikdo želel, pač pa v pravilni količini določil ali determinant. Človek lahko kvalitetno uresniči svoje svobodno izbrane cilje le, če pravilno upošteva načelo nujnosti (determinante), ki ga ne bo več utesnjevalo, pač pa mu bo odskočna deska za uresničitev svojih namenov. Takrat se bo v polni meri samouresničeval. Ko bo spoznal, da mu determinante lahko pomagajo do samouresničevanja, da niso manjvredne (omejitve, tesnila) in večvredne (povečevanje npr. znanosti nasproti religiji in filozofiji, da so le to, kar so, tj. determinante. In ko bo tako pošten, da bo enako vrednosti tuje bivanje s svojim, bo enako odobral in enako vrednotil svoje samouresničevanje in tudi stremljenja drugih po samouresničevanju. Torej: pomagal bo, dal bo možnost, da se na enak način, v polni meri samouresničujejo tudi drugi, ki so zelo različni od njega (socialno šibki, različno verni, črnci nasproti belcem, invalidi nasproti zdravim).

B Čudenje, občudovanje

Če kdo doseže cilj na iznajdljiv, izreden, izviren način, ga cenimo (vrednotimo). Vključimo ga v vrednostno lestvico, ki je izražena s števili. Na primer: Tako je močen in delaven, da zaleže kar za dva. Kadar smo ob izvedbi njegovega cilja tako navdušeni, da pozabimo vrednotiti s števili, takrat ga občudujemo. Občudujemo tudi majhne stvari, kajti lahko jih ne bi bilo. Vsekakor gre v obeh primerih za preseganje treznega ocenjevanja s števili, torej za pohvalni izraz intuicije, tj. občudovanje. Le človek, ki je na duhovnem nivoju, lahko občuduje. Filozofija ni samo nauk o razmišljanju, ampak ljubezen do razmišljanja. Misel mora biti globoka in zanimiva, da nas potegne za sabo, če ne izgubi ves svoj čar. Platon pravi, da je duhovna moč filozofije prvenstveno v čudenju, šele potem v globini razmišljanja.

Občudovanje je višji nivo vrednotenja. Škoda, da je človek, zlasti dandanašnji, podoben avtomatu, bolj podvržen lagodju kot pa čudenju, zato ne občuduje božjega in človeškega stvarstva, zato ni prevzet ob pogledu na lesketajoče se snežne površine gora in zato ni prevzet od opojnih vonjav dehtečih rastlin, cvetlic ter žlahtnega okusa sadov in blagodejnega ptičjega petja, vsaj v taki meri ne, da bi te stvari mnogo bolje občudoval, kot pa cenil blesteče bankovce, na katerih sloni njegov luksuzni standard.

Cilj občudovanja je povezan z našimi hotenji in interesi. Ne občudujem boksarja, če me boks kot igra ne zanima. Priljubljeni popevkar žanje vsesplošno občudovanje med svojimi oboževalci. Zato pa ne občuduje hindujec muslimana, musliman hindujca, belec črnca, črnc belca (rasna diskriminacija) itd. Tudi sluh slepega ne in obratno. Neljubitelj glasbe ne občuduje glasbenih izvajalcev. Ne občudujem lovca na medvede, če me lov in medved ne zanimata. Cenim in občudujem ga, če me lov zanima ali če me lov ne zanima, bi pa rad jedel medvedje meso, ki ga seveda prinese lovec.

Facit: Cenimo tistega, ki izpolnjuje cilje naših interesov. Kako, to je njegova stvar, važna je samo kvaliteta. Interesi našega vrednotenja so lahko aktivni ali pasivni. Aktivni interesi: Če sodelujem kot pianist v ansamblu in smo drug z drugim uigrani, aktivno pripomorem h kvalitetnemu izvajanju skladbe, ki jo igra ves ansambel, ne samo jaz. Uigrani smo takrat, kadar prisluhnemo drug drugemu, pri tem pa dodamo še kaj svojega za popestritev. Tu me dejavnost kot taka pritegne, k njej težim in jo tudi ustvarjam. Sem njen tvorec, to je moj cilj.

Pasivni interesi: Glasbeni poslušalec bi glasbo samo poslušal, ne igral. Ne zanima me peka kruha, a ker ga rad jem, me pridobitev kruha in pek zelo zanimata. Zato cenim tudi peka. Ne zanima me način pridobivanja kurjave, a ker se pozimi rad grejem, cenim tudi tovrstne storitve in izvajalce. Tu le težim k pridobitvam, k ciljem dejavnosti, nisem pa njihov tvorec.

Od tod pasivni interesi. Ker odobravamo vsebino teh dveh interesov, je to dvojje tudi vrednotenje aktivnih in pasivnih interesov. Če nam Nekaj veliko pomeni, je to: Nekaj in še vrednota tega (Nekaj). Slabo je negativna vrednota.

Strah nikoli ne bo cilj našega stremljenja, zdravje pa vedno. Le če se človek boji npr. nalezljive bolezni, toliko bolj poskrbi za svoje zdravje. Ko bi še za drugega poskrbel nekako tako kot zase, bi bil homo rectus, pravičen človek. Kako se strah in zdravje dopolnjujeta, mar ne? Ni vse Slabo slabo. Biti mora le v harmoniji z Dobrim. Kadar Slabo, ki ne sme biti Preslabo, spodbuja k Dobremu, ki zlo ukroti, je vse v redu. Kadar pa se razmerje poruši, nastane nered.

Ali lahko zdrav občuduje invalida? Samo kadar je med njima notranja vez na področju, na katerem imata oba skupne interese, "bodisi aktivne ali pasivne", in če je zdrav tako pošten, da to vez prizna. Prizna jo pa takrat, kadar je osredotočen na kvaliteto in ne na izvajalca storitve. To je možno le, kadar gremo pri ocenjevanju toliko iz sebe, da pozabimo na svoje delo. Tega je zmožen le intenziven iskalec resnice, ki najprej ugotovi kvaliteto, šele potem se zanima za njenega izvajalca. Primer skupne vezi: Raje igram, da drugi plešejo. Sam bolj malo plešem, drugi pa raje plešejo kot igrajo. Na tak način sta glasbeni izvajalec in občinstvo povezana preko skupnega aktivno-pasivnega interesa. To isto velja za proizvajalca in potrošnika, ali za trgovino, ki je posrednik med njima. Torej v tej skupni notranji vezi invalidnosti ni. Na primer: slepi in videči imamo skupne medije: zvok, glasbo, moč govorne besede, misli, intuicijo, energijo. Ta področja so skupna obojim, skupni imenovalci obojih. Na tem področju smo lahko tudi mi v enaki meri ali še bolj predmet občudovanja. Za ta področja se morata oba potruditi. Invalid se mora izkazati s kakovostjo obvladovanja veščin, zdrav pa mora biti tako pošten, da invalidu izkaže njegovo ustrezno kakovostno priznanje za delo, tako da se po njem lahko zgledujejo celo vsi zdravi.

Zgolj ugotovitev, da nekdo kaj zna, da zasluži priznanje, plačilo, še ne pomeni, da ga tudi dobi. Le pošten, iskren človek bo hotel enako priznati kvaliteto drugega človeka, bodisi zdravega ali invalida. Torej: invalid in zdrav morata iz svoje kože in se stikati v ens neutra, tj. nevtralno bitje, ali ens communis, tj. skupno bitje, do katerega pridemo preko skupnih aktivno-pasivnih interesov. Tu invalidnosti ni, je prava enakovrednost poglobljenega bivanja trajne veljave.

Če se zdrav v to poglobi in če se invalid ne more, ker je npr. plitev, takrat kontakt med invalidom in zdravim ni možen. Med njima vlada disparatno razmerje, tj. ni kontaktov, ni povezave.

Če partnerja vztrajata v skupni zvezi, nimata pa bogve koliko skupnega v aktivno-pasivnih interesih, je njun skupni aktivno-pasivni interes v glavnem denar in sla po večji blaginji, se pravi lagodju – na lahek način

napraviti čim več zase in čim manj za drugega. Videči v glavnem ne marajo resnih kontaktov s slepimi, ker si mislijo, da med njimi in nami ni skupnega imenovalca. Zaradi predsodkov videčih ga tudi ne more biti. Ker si videči mislijo, da ne more priti do skupnih aktivno-pasivnih interesov med njimi in slepimi, pri tem tudi vztrajajo, da ohranijo svoje predsodke, kajti sladko je zaničevati. Zato med videčimi in slepimi ne pride do občudovanja, s tem pa tudi ni vrednotenja do slepih. Vse drugo so prazne fraze ali usmiljenje.

Žal hočejo videči podobo slepega ohraniti le v luči nemoči, ne želijo mu enakovredno pomagati tako, da bi se sam opomogel. Pomagajo le videčim, če so v taki stiski, ki kmalu mine, zato da bodo ti potem pomoč vrnili. Če se invalid znajde, se postavi v pokončno držo in dvigne glavo pokonci, se okolje nad njim razjezi in ga v njegovih stremljenjih odkloni. Kaže, da človek uživa v svojih predsodkih, kot sadist pri trpinčenju svoje žrtve.

B1 Predsodek

Predsodek je neutemeljena sodba, mnenje. Na primer: črna barva spominja na umazanijo, na umazana dela, kot je pometanje cest, in na nesposobnost. Saj bi sposoben človek delal vse kaj drugega kot to. Lahko bi sedel v topli pisarni, premleval račune in živel na žuljih proizvodnje, na tuj račun. Torej so po mnenju bralcev črnici umazani in nesposobni. Zato belci zaničujejo črnce. V temi ne moremo ničesar storiti, daje nam občutek nemoči, ker ni svetlobe. Torej vse lahko dosežemo le s svetlobo in z očmi. Kdor je slep, ne more dojeti svetlobe, ne more po mnenju videčega ničesar storiti, zato videči zaničuje slepega, namesto da bi mu toliko bolj pomagal. Tema hoče k luči, a luč je noče sprejeti.

Pegavec je po mnenju nepegavcev grd, ker je drugačnega videza od drugih, zato ga nikjer ne upoštevajo.

To je, ugotovitev katere koli hibe spodbudi pri tistem, ki je nima, v glavnem negativen odnos do nje in se ta prenese na polnost bivanja in delovanja osebe s hibo kot celote, torej tudi tja, kjer ta oseba hibe nima.

Raziščimo te bedarije! Človek ima predsodke le do tistih, ki so v njemu trajno odvratnem, neprijetnem položaju. Belec ne mara težkega dela na plantaži, zato zaničuje sužnje na plantaži, pa čeprav jih je sam zaslužnjil za to delo, pa še zastonj mu delajo. Tovarnar omalovažuje svoje delavce, čeprav mu delajo napol zastonj in mu prinašajo dobiček. Videči človek ne mara teme, zato zaničuje slepega. Če pa bi lastnik plantaže in tovarnar rada delala vsak na svojem, bi tudi njun odpor do podrejenih izginil.

Če bi videč človek imel rad temo, kot odskočno desko za višje, globlje svetove, bi cenil in spoštoval tudi slepe ljudi. Da, takrat bi nastala prav sprava med njimi in razlike bi se razblinile, kar je pogoj za pravi dialog. Še nikoli ni revež poniževal gospoda, ker da ne zna delati, pač pa mu je le zavidal. Nikoli ni delavec poniževal tovarnarja, pač pa tovarnar njega. To

je dokaz, da človeku zoprni položaj rodi predsodke do ljudi, ki so v tem položaju.

Črna barva je umazanija! Če bi bila v vseh primerih, ne bi nosili ob največjih slovesnostih črne obleke. Torej črna barva ni umazana, ampak samo normalno črna. Telesno umazanijo se da očistiti. Marsikdo je lahko mnogo bolj umazan in belec, marsikdo je lahko mnogo bolj čist in črne polti. Po metodah videčih ras ne moremo v temi ničesar storiti. Le od kod so se vzeli slepi izobraženci? Pegavec vzbudi v okolju večine občutek nelagodja, neprijetnosti. Kje je pa rečeno, da nič ne zna. Dajte mu enake možnosti kot drugim, pa se bo ravno tako naučil in izkazal. Če je pegav, še ni rečeno, da je nesposoben. Z vidika invalidnosti, grdega videza sklepa večina na celoto; se pravi na telesne, duševne, duhovne in delovne kvalitete.

Tak predsodek se prenese s posameznika na skupino z enako hibo ali enako razliko. Takrat nastane razlikovanje po skupinah ali diskriminacija. Torej je predsodek rojstvo katere koli diskriminacije: rasne, socialne itd. Kjer je negativen odnos do razlik, tam so doma predsodki in diskriminacija. Belci, črnci, rumena rasa, jezikovne manjšine se same v sebi ne zaničujejo. Zaničujejo se razlike manjšine nasproti večini. Človek nosi v sebi klico diskriminacij in predsodkov tudi do razlik, ki jih v svojem življenju še ni srečal. To se skriva že v definiciji predsodka kot neutemeljene sodbe. Če bi odpravil svoj odklon do njemu znanih razlik z raziskovanjem problemov do dna, bi odpravil tudi odklon do njemu neznanih razlik. Tega pa noče storiti, ker mu zadošča le površinsko soočanje s problemi. Verjemite mi, da bi običajni plemiški belec v trinajstem stoletju zaničeval ameriškega Indijanca, temnopoltega Tatara iz Sibirije in afriškega črnca ipd., če bi jih srečal, ravno tako kot danes, ker je zaničeval že svoje podložnike, reveže, berače, ženske in invalide. Če gojimo predsodke in diskriminacijo do ene vrste razlik, ju bomo gojili do vseh. Diskriminacija in predsodek bosta kot sestra in brat negativna spremljevalca, anomaliji, negativni deviaciji človeške družbe, dokler bo človek obstajal. Med seboj bodo v enaki meri občevali le črnci s črnci, belec z belci, zdrav z zdravim in invalid z invalidom, po načelu: enako se z enakim družijo.

Človek noče odpraviti predsodkov in negativnega odnosa do razlik, ker hoče nad njimi vladati. Kajti koristno in sladko je vladati. Kar spomnimo se suženjstva, kolonializma – skratka izkoriščanja vseh možnih oblik.

Človek bo premagal diskriminacijo in predsodke le, ko si bodo razum, um in nравnost segli v roke. Takrat bo tudi človek sam resnično oplemeniten in obogaten. Šele takrat bo odprt za nova spoznanja, ki ga bodo še bolj plemenitila in bogatila.

B2 Usmiljenje

Usmiljenje je plitva dobrota. Usmiljen človek ne pomaga kot enakovreden enakovrednemu, pač pa kot človek, ki se ima za večvrednega in

pomaga manjvrednemu. S tem ko mu pomaga, nad njim vlada. Ne pusti mu lastne volje.

Ker je sladko vladati, oblast je čast in slast, lahko tudi usmiljenje in pomoč iz usmiljenja dolgo trajata, čeprav nista bogve koliko vredna. Človek bo človek, poln usmiljenja in oblasti, pomagal le takrat in toliko, kolikor se bo njemu zdelo, ne bo pa izpolnjeval invalidovih potreb. Primer: Pred mnogimi leti sem bil s prijateljem v Nemčiji. Nekaj časa sva živela v neki verski skupnosti. Venomer so poudarjali in ponavljali: Dobri verniki smo, držimo se naše vere, pomagamo ljudem v stiski in gostoljubni smo tudi do tujcev. Vse to sem vzel pod drobnogled in opazil, da je moč omenjenih vrlin po treh dneh našega snidenja začela pojemati, naraščati pa želja po slovesu; da naju radi gostijo, še raje pa pospremi na vlak za Slovenijo po načelu Ljubo doma, kdor ga ima. Povsod je prijetno, a doma najboljše. Samo da nisva midva to poudarjala, pač pa oni, kot da grejo oni domov in ne midva. Kot vrhunec gostoljubja so organizirali še celo prevoz do Münchna in dvodnevno bivanje v njem za utrjevanje v verskih naukih, ki so bili, kot vedno, sami po sebi v redu, vendar premalo potrjeni z dejanji. Neprestano so samo govorili in le z besedo učili. Ko so naju pospremili na vlak, sva tudi midva z veseljem ugotovila: Ljubo doma, kdor ga ima, ker je pranje možganov končno minilo.

Kadar so verski nauki prepleteni z življenjem in meditacijo, so prava duhovna hrana, ki jo človek vedno potrebuje. Prava potreba prihaja vedno od znotraj navzven in ne od zunaj navznoter v obliki pogostih rednih obredov, ki lahko postanejo monotonija. Če so naju bili res veseli, zakaj pa niso hoteli z nama izmenjevati izkušenj? Mar je možno v treh dneh izmenjati medsebojne izkušnje in se jih tudi naučiti uporabljati? Zakaj naju pa niso ponovno povabili? Ker do naju niso nič čutili. Drugo je bila le navidezna vljudnost. Če je nekdo vljuden in prijazen le krajši čas in če ponudi od stvari, ki jih ima, malo, govori pa, kako veliko daje, se bo kmalu prelevil v slabega.

Nekako tako goji navidezno dobroto do razlike večina ljudi; bodisi do invalidov, rase, brezposelnih. Kaže se kot usmiljenje, pomilovanje, ki je le dobrota v drobnih stvareh. Dokler je invalid zadovoljen in vesel, da sploh sme vdihavati svež zrak celo vpričo zdravil ljudi in sedeti na zapečku, da ni vsem na očeh, dokler hodi po svetu s sklonjeno glavo, je vse v redu. Ima mir, včasih pa je celo deležen dobrote usmiljenja.

Če pa invalid hodi po svetu pokončno in samozavestno in če si z vso svojo voljo, ki mora biti trdna kot hrast, prizadeva za enakovredno uveljavitev svojih talentov v šolanju in družbi v primerjavi z zdravim okoljem, naleti skoraj vedno na zavrnitev oz. zaničevanje na vseh ravneh (doma, v šoli, v družbi), namesto da bi ga občudovali, ker z manj sredstvi zmore enako ali še več kot zdravi svet. S talentom se v osebi kasneje ponavadi pojavi tudi potreba po potešitvi tega talenta. Potešitev pa dosežemo le s samouresničevanjem, ki je najprej izobraževanje, potem

delo. Samouresničevanja pa ne bo, dokler ne bo enakega vrednotenja zdravih in invalidov, ocenjujoč samo notranji talent, prizadevnost in rezultate dela. Dokler invalidi ne bomo opravljali družbeno pomembnih služb (npr. v Angliji je minister za šolstvo slep), ne bomo nikoli cenjeni in spoštovani, pač pa porinjeni v kot in zaničevani. Zato invalid pri tešenju teh potreb nikakor ne sme biti skromen. Sicer ne bo nič dosegel.

Ne prilizovanje, hinavščina in sila komolcev, pač pa ustvarjalni duh in težnja po čim boljši kvaliteti je pozitivno gonilo življenja. Če ustvarjalnemu duhu stoji ob strani kot zaveznica še egipčanska sfinga, pa je tudi nepremagljiv kot Džingiskan, kajti sfinga združuje v sebi vse, kar potrebujemo za premagovanje življenja: telesno moč in modrost. Na primer: Če sem sposoben, zakaj ne bi študiral za tonskega mojstra. Če so zmogli drugi, bom zmogel tudi jaz. Ko pa poklic izvajam, pa ne smem misliti: Samo jaz znam, ti pa nič. Vsak, ki nekaj zna, lahko pripomore k potešitvi interesov partnerjev, v tem je smisel dialoga, a mora tudi resnično kaj znati! Zdrav človek, ki invalida pomiluje, mu pomaga le pri drobnih stvareh, pri pomembnih pa ga zaničuje. Torej je pomilovanje, usmiljenje prastopnja, prastadij ali preddverje zaničevanja. Večina človeštva spada v zverinjak dvonožnih zveri, ki so mnogo hujše od štirinožcev, ker uresničujejo slo po ubijanju tistega, kar jim ne ustreza, z vidnimi in nevidnimi stvarmi. Vidne stvari: klasično orožje, nevidne stvari: jedrsko orožje.

Če pa usmiljenje, kot začetna stopnja spoznavanja, transcendira, tj. preraste sebe, spoznavajoč pomembnejše, globlje invalidove lastnosti, takšno spoznanje v zdravem človeku rodi še večjo slo po pomoči. Takrat spoznamo človeka, ki ima dobro, toplo in mило srce.

Verjemite mi, bralec, bralka, da bi podobno doživljali kot jaz, če bi bili v podobni situaciji in če bi globoko razmišljali.

B3 Prebujenje interesov med videčimi in slepimi, transfer vizualnih rutin na esencialne – prenos vidnih spretnosti na bistvene

Uspešen kontakt med nami bo vzpostavljen le takrat, kadar se bomo medsebojno potrebovali in cenili. Interese ustvarja uspešno delo. Marsikatero delo ni vezano na vid, kot mislijo videči. Na primer: pri vzniku avtomobila ali pilotu sta vid in spretnost odločilnega pomena. Oko posreduje informacijo o oviri, spretnost omogoča hitro ukrepanje, da se oviri izognemo. Mar je pri vseh poklicih tako? Ne. Če bi npr. gospodinja samo videla, bila pa bi brez kuharskega talenta in ročnih spretnosti, bi bila slaba gospodinja kljub dobremu vidu.

Če pa nadarjena gospodinja pol življenja opravlja svoje delo v vidnem stanju in kasneje oslepi, bo še vedno odlična pri svojem delu, kot če bi videla. Treba se je le ustrezno organizirati. Poznam primere. Iz tega sledi, da bi bili tudi slepi lahko odlični gospodinjci, če bi imeli koga, ki bi nas to pol življenja učil in bi ga kdo plačeval. Vendar bi bil tak pouk za nas slepe

tako težek, da bi morali ustaviti vse svoje dejavnosti, vso svojo ustvarjalnost težje narave, če imamo zanj smisel. To bi bilo pa nerentabilno in nesmiselno. V takem primeru je bolj primeren kompromis: poleg stroke, entuziastičnega zanimanja, pouk minimalnega gospodinjstva, priprave zajtrkov in večerij, in življenje v simbiozi s sorodno dušo.

Vizualne rutine so spretnosti, pri katerih je vid njihova glavna sestavina. Na primer: pilot, šofer, kirurg, ne morejo brez vida izvajati dejavnosti. Esencialne rutine, manualne, "korporalne" in spiritualne, so spretnosti, pri katerih vid ni glavna sestavina njihovega izvajanja. Primer gospodinje to dovolj zgovorno dokazuje. Takih dejavnosti, poklicev je še mnogo, npr. pianist, komponist, uglaševalec klavirjev, tonski mojster, pisatelj, filozof. Počasnejši dotok informacij zunanjega sveta upočasni kvantiteto teh dejavnosti, kar bi se dalo ob pomoči kvalitetnega človeškega okolja uspešno rešiti, nikakor pa se ne zmanjša kvaliteta dejavnosti.

Videči človek si domišlja, da je pri vseh dejavnostih, vsaj pri tistih, ki jih ceni, vid glavna sestavina, brez katere jih ni možno izvajati. Ne pozna ali noče poznati transfera vizualnih rutin na esencialne. Invalidu dopušča le operativnost nižjega reda (opravila nižjega reda). Za operaterjem v telefonski centrali je v podjetju samo še aktivni sesalni manipulant, tj. čistilka. Če bi bila tadva dovolj cenjena, bi bila tudi bolje plačana.

Prisvajanje kake dejavnosti traja pri slepem dlje časa kot pri videčem, čeprav ne tako dolgo, kot pri gospodinjski dejavnosti. Vprašanje: Ali je potemtakem smiselno izobraževati invalide? Ja, ker se človek tudi z delom samouresničuje, in kadar gre za specifikke, kjer smo mi boljši. To je pri slepih npr. zvok. Od njega smo odvisni, nanj smo navezani, zanj imamo večji smisel, zato ga bolje uporabljamo kot videči. Slabo in neumno od videčih je, da nam ne zaupajo uglaševanja klavirja (so tudi častne izjeme), kajti če bosta slepi in videči enako nadarjena, bo slepi zaradi prej navedenega še boljši. Seveda, popravilo klavirja ni stvar glasbenika, pač pa mehanika in primerno delo za videčega.

Poseben nenavaden poklic z mojega glasbenega področja je tonski mojster. Pri tem poklicu so najpomembnejši glasbeni talent, poslušanje originalnega zvoka, posnetega zvoka in čim boljše približevanje posnetega zvoka instrumentov originalu z dodatkom tehničnega talenta. Vid je tu le pomagalo, brez katerega bi se tudi dalo shajati. Poznam slepega tonskega mojstra iz Nemčije, ki je že 30 let zaposlen na radiu. S svojo napravo je rešil problem, da posnetek ni premočno posnet, sicer pride do popačenja tona. Pri 32-kanalni mešalni mizi ima vsak kanal točno zaporedje gumbov. Ko obvladaš vrstni red gumbov enega kanala, poznaš gumbke vseh kanalov, ker je njihov vrstni red pri vseh kanalih enak.

Takih poklicev je še mnogo. Njihovo navajanje pa bi presegalo predmet te razprave. Važno je le to, da je za slepega primeren vsak poklic, pri katerem je možen transfer vizualnih rutin na esencialne.

B4 Redukcija vizualnosti na stvarnost vsakodnevnega življenja

1. Mnogo ljudi pravi: Hrano jedo tudi naše oči. Če površinsko gledamo na to reč, je res tako. Če bi bili zvezani in lačni ter bi gledali, kako drugi jedo, ali bi bilo še pomembno, da bi hrano samo gledali? Bi nas pogled na hrano nasitil? Seveda ne. Ob pogledu nanjo bi postali še bolj lačni. Pogled nanjo bi nam lakoto samo še povečal. Želeli bi jo okusiti, jo slastno pojesti, se najesti. Preveč ni zdravo. Če ne bi imeli rok, ali bi jo lahko pojedli sami? Težko. Vidite, z očmi se ne da jesti. Vzemimo drug primer: Hrane ne vidimo, jo pa vohamo, nismo zvezani in jo zato lahko z rokami ali s priborom jemo. Če bi bili dovolj lačni, bi vsak grizljaj slastno in strastno uživali, pozabili bi, da ga je treba videti. Neizmerno bi pri tem uživali, mnogo bolj kot pa samo ob pogledu nanjo. Pogled nanjo bi skoraj motil strastni apetit. Kajti v neposreden stik s hrano pridemo z okusom v ustih. Hrana gre v telo skozi usta in ne skozi oči. Bili bi v oblasti poželenja in okusa po hrani. Zadovoljno bi mljaskali ob obilju okusov, do sitega bi se najedli, prevečala bi nas trdna zavest, da smo dobro in okusno jedli, četudi ne bi videli, kaj smo pojedli. Takrat bi res le z okusom, brez predsodkov, ločili dobro, okusno hrano od slabe, neokusne. Če ne verjamete, to kar sami preizkusite. Jasno je, da je bolje, če hrano pripravi tisti, ki vidi, da jo higiensko očisti. A vendar oči ne jedo, jesti hoče telo, ki potrebuje hranljive snovi za preživetje. Torej je zmotno reklo: Oči so lačne, pravilno je: Telo je lačno. Tu je prišlo do vizualnega transferja na korporalnega. Tukaj je oko le pomožni vzrok, ne pa glavni.

2. Primer: marsikdo, zlasti ženske, porabi za ureditev pričeske precej časa, misleč: Urejena pričeska je bistvena sestavina urejene zunanosti, urejena zunanost pa je bistvena sestavina dobrega počutja. Dokazal bom, da to ni res, služi pa ugledu v družbi. Dobro se počutimo, kadar nas nič ne boli, tišči, skrbi, mori, tlači, jezi, straši itd. Energije so v ravnovesju, kot sile pri dveh utrujenih pešcih. Kaj pa lasje? Čutila imajo samo pri koreninicah, zato nas ne boli, če nas brivec striže. Šele če nas kdo zanje povleče, ali če jih tako zvežemo, da ustvarimo napetost med njimi in njihovimi koreninicami, začutimo bolečino, vir neprijetnosti in slabega počutja. Takrat obstaja resnično, upravičeno pravo slabo počutje. Če napetosti med lasmi in njihovimi koreninicami ni, je kateri koli položaj las na glavi neboleč, nevtralen in brezpredmeten, ker ga ne čutimo. Prijeten je, če je tudi počutje ostalega telesa prijetno. Energije so v ravnovesju. Nalahno božanje las z roko, s prsti ali glavnikom celo zelo zboljša dobro počutje, nobena, tudi najbolj uglajena pričeska tega ne zmore. Zakaj? Nobenega položaja las na glavi ne moremo čutiti, ker so lasje brez živcev. Torej je uglajena pričeska s stališča las, njihovih živcev in vsesplošnega počutja brezpredmetna. Če ničesar ne čutimo, ne čutimo ničesar. Ne moremo čutiti nič slabega in nič dobrega.

Človek pa ne bi bil človek, če ne bi stvari namerno zakompliciral. Vedno bolj je zapletal oblike pričesk in preostale zunanosti. Vedno nova moda je tako zapletla zunanje oblike, da so dosegle raven umetelnosti.

Nastal je rek: Obleka dela človeka, pravilno pa je: Človek dela obleko. V službi in življenju se uveljavi v glavnem le tisti, ki te umetnosti bolj obvlada, bolj neguje. Zunanost postane pomembnejša kot notranost, oblika je pomembnejša od vsebine. Namesto da bi človek tekmoval v kvaliteti dela in krepostih življenja, tekmuje v umetelnem izvajanju oblik zunanosti. V tem je njegova poguba. Vedno bolj se bo izoliral, vedno bolj bo zaverovan vase, vedno manj bo pomagal drugim, a vedno manj pomoči bo tudi on prejel od drugih, če bo vsakdo tako delal.

Kaj pa dobro počutje? Vedno bolj se umika v ozadje. Človek se je že tako zrutiniral v oblikah zunanosti, da misli, da so postale del njegove notranosti, del vsebine, del njegovega dobrega počutja. Urejena zunanost je postala namišljeno dobro počutje. To je ravno tako kot če bi si voznik avtomobila domišljjal, da vozi po cesti, v resnici bi pa vozil proti hiši. Če bi vožnjo nadaljeval, bi se vanjo zaletel.

Dokler stvari gladko tečejo, je vse lepo in prav. Vendar človek porabi že za urejanje svoje zunanosti več energije kot bi bilo potrebno, zato je ima manj za važnejše stvari, kot so: njegovo pravo naravno dobro počutje in način življenja, volja do dela in npravne kreposti v življenju.

Človek, ki živi v lagodju, posveča več energije, intelligence, skratka dejavnosti za svojo zunanost, manj pa za delo in npravne kreposti, pomoč drugemu, saj to dvojje ne stopnjuje njegovega lagodja. Zanj je smiselna samo stvar, ki vodi v še večje lagodje. Vendar ko pride obdobje krize, kadar nastopijo pravi, trdi pogoji življenja, bo tak pomehkužen človek mnogo prej klonil kot tisti, ki je teh stvari že navajen. V zgodovini so velike civilizacije stremele k čim večjemu in boljšemu razvoju, a tudi k lagodju in razkošju, ki sta jih polenila, pomehkužila in pogubila. Namesto da bi šli na sprehod peš, so se dali imenitniki nositi v nosilnicah. Tako sta propadli tudi nam najbolj znani grška in rimska civilizacija. Urimo se v vseh možnih veščinah življenja, ki bogatijo nas in druge ljudi, a ne prepustimo se lenobi, lagodju in razkošju! Sicer bomo pogubljeni. Lagodje in razkošje sta slaba in pogubna spremna pojava civilizacije, sta slaba popotnika tudi za naše potomce.

V težkih razmerah (ne smejo biti pretežke) se človek bori za svoj obstoj. S tem se vsestransko uri in krepi. Če ne bo on pomagal drugim, mu tudi drugi ne bodo in s tem bo propadel. Zato tudi on pomaga drugim. Torej se krepijo: delovna volja, medčloveški odnosi in medsebojna pomoč. Današnji človek lagodja potrebuje ne premočen fizični udarec streznitve, ki ga bo postavil na prava tla. Huda bolečina mu bo povedala, kaj je pravo slabo počutje, ko bo okreval, pa bo znal bolje ceniti zdravje, ki je edino pravo dobro počutje brez nepotrebnih navlak in razvad.

3. Orientacija med predmeti in v prostoru

Če v prostoru ni predmetov, ni prave orientacije. Če pa je prostor celo brez oblike, npr. puščava, je problematičen tudi za večino neizkušenih videčih.

Tipu zaznavamo hkrati le eno točko predmeta ali stene, zato je zelo težko povezati predmete med seboj in si ustvariti podobo prostora samo s tipom. Le povezovanje več predmetov, "točk" hkrati lahko ustvari celotno podobo kraja, kjer smo, in le takrat je možna kvalitetna orientacija v tistem kraju. Oko je pri orientaciji nenadomestljiv organ.

Hoja z belo palico je zasilna rešitev, ker pri premikanju ugotavljamo le po eno točko ožjega področja hkrati. Pri naslednjem koraku je prostor lahko čisto drugačen, poln ovir. Hoja z belo palico je zanesljiva le, če je počasna. Zato bo vedno težavna, bo le bolj kot nič, ne bo pa nikoli vsaj približno nadomestila očesa. Zato bo toliko bolj dobrodošla pomoč videčega okolja.

Pomanjkanje vida je res slepota, vendar v njej ni toliko teme, kot bi marsikdo pričakoval. Kajti prevevo jo lux interioris, notranja luč, nič manj kot druga bitja. Mnogo huje je pri večini tako imenovanih zdravih, videčih ljudi, ki imajo oči, ki ne vidijo, in ušesa, ki ne slišijo.

4. Sem brusilec kuhinjskih nožev. Za potrebe gospodinjstva, v katerem živim, brusim nože s strojčkom kar jaz. Z lahnim dotikom palca na rezilo mi prefinjeni tip prsta pove, ali je nož nabrušen ali ne. Ko to povem in pokažem rezultat svojega dela drugim, kljub temu nobeden noče, da bi mu nabrusil nože. Noče sprejeti dejstva, da tudi jaz kaj znam, da bi bil tudi jaz lahko njemu koristen in da nekaj znam, česar morda on ne zna. Kontakt je lahko sklenjen, če sta oba za to: govornik in poslušalec, glasbeni izvajalec in njegov oboževalec, pisatelj in bralec, prodajalec in kupec ter zdrav in invalid itd. Monokontaktov ni. Samo eden ne more skleniti kontaktov.

Dokler človek iz svojega samoljubja ne bo hotel priznati kvalitete kot take, ampak bo bolj priznal osebo, izvajalca kvalitet, ne bo sposoben spoznati prave resnice. Do takrat ne bo nobenih enakovrednih kontaktov med razlikami, razen kontakta koga, ki misli, da je večvreden, s kom, ki je po njegovem mnenju manjvreden. Tega pa jaz nočem. Se pravi, da noče skleniti z mano enakovrednih kontaktov.

B5 Homo visualis in homo sensualis

Homo visualis je človek, ki ocenjuje svet, svoje okolje, življenje, delo in bivanje kot tako samo oz. v glavnem z očmi. Brez vidnega čuta zanj ni življenja, vsaj v bistvu enakovrednega ne, pač pa životarjenje. To pa ni res, kar sem v razpravi dokazal že prej. Zanj je vidni čut na kraljevem prestolu, drugi čuti so manj vredni oz. nevredni. Ni sposoben redukcije vizualnosti na stvarnost, ni sposoben transferja vizualnih rutin na manualne, korporalne in spiritualne. Tak človek je zaprt, zaverovan samo vase, noče prisluhniti tudi drugim in ni dovzeten za drugačna, nova spoznanja.

Homo sensualis pa je človek, ki meni, da je čut za vid le eden izmed čutov, orodje za polnost dela in bivanja, brez katerega lahko shajamo pri

organiziranem življenju, če ga ni. Z razvijanjem drugih čutov doseže bogastvo, polnost dela, bivanja z upoštevanjem specifičnosti in globljo intimnost. Je sposoben transferja vizualnih rutin na esencialne, je odprt okolju in dovzeten za nova spoznanja. Zanimiv, krut primer redukcije vizualnosti na stvarnost, transferja vizualnih rutin na ročne "manualne": Spartak, eden najboljših vojskovodij upornikov sužnjev proti Rimljanom, bi jih premagal, če ne bi bilo med uporniki izdaje in nesloge. Precej preživelih poraženih upornikov so Rimljani oslepili in postavili za mlinske kamne, da so mleli pšenico. S tem so bili sužnji kaznovani, ne cenjeni.

Če videč človek samo ve, da slep človek lahko kaj stori, še ni rečeno, da ga občuduje, ceni in spoštuje. Niso vsi videči ljudje homo visualis in niso vsi invalidi homo sensualis. Naša družba dobro ve, da slepi zmoremo kakšno reč, npr. delo telefonista. Žal pa delo telefonista v družbi ni občudovano, cenjeno, saj je slabo plačano. Zato je tudi invalid neobčudovan, necenjen in nespoštovan, sposoben le za ars operandi – manualno operativnost nižjega reda, tj. ročna opravila nižjega reda. Dokler se razmere ne bodo spremenile, bo vedno tako. Ko se bo človek odprl navzven, se bo tudi navznoter, ali obratno. Takrat bo postal homo sensualis, dovzeten za "nova" spoznanja. Podvržen bo višjemu redu resnice in npravnosti, ki ga bosta notranje vedno bolj krepila in bogatila. Ne bo več rekel: Tako je, kot jaz hočem, pač pa: Tako mora biti, kot je res in pravično, ne privlačim jaz stvari nase, pač pa stvari me privlačijo nase. Le takrat se bodo medčloveški odnosi spremenili v pozitivno smer.

B6 V globini ni razlik

Ko smo prišli tako daleč, da smo rešili skupne cilje in interese, smo prešli v stanje nerazlik. Kajti če v bistvu enako kvalitetno delam, in živim, potem na meni ni nič, kar bi me razlikovalo od okolja. Takrat sem večinskemu okolju enak, se pravi, se od njega ne razlikujem. Enako velja za belce in črnce. Če smo vsi osredotočeni na svoje bistvo, na polnost bivanja, ens comunis, in ne na obrobne, postranske zadeve, kot so: rase, barva kože, invalid – neinvalid, se razlike med nami razblinijo, nimamo jih več za pomembne, kajti za njimi stoji ens comunis, tj. naše skupno bitje. Kar koli delaš, delaj tako, da bo to vseč ne le tebi, ampak tudi vsem drugim. Ne zaničuj drugih, saj bodo tudi oni zaničevali tebe! Na krožnici ni točke, ki je ne bi mogel povezati s središčem kroga. Torej: najhujša razlika med dvema človekoma ima vedno eno skupno stvar, da oba pripadata človeški vrsti. Nihče od ljudi ni tako različen, da bi bil od tega izvzet. Zato ponižno priznajmo: Vsaka naša razlika zadeva tudi del nas samih. Če zaničuješ kogar koli drugega, zaničuješ posredno tudi samega sebe. Kdor se zmore poglobiti v razliko in v njej odkriti skupno bitje, bo premagal vse možne bariere in ne bo delal nobenih razlik. Invalid bo zanj le človek z nekoliko drugačnim načinom življenja. Razlike: rasne, jezi-

kovne bi še obstajale, a ne bi vzbujale v večini ljudi gneva ali neprijetnosti, pač pa željo po spoznavanju drugačnih izkušenj, kar bi vzpostavilo enakovredne medčloveške kontakte. Takrat bi razlike, ki ne bi bile več odvrtnne, resnično bogatile naše skupno življenje na zemlji.

B7 Določene razlike morajo obstajati

Spomnimo se primera dveh utrjenih pešcev. Sorazmeren "različen" nagib enega k drugemu ju drži pokonci. To je fizikalno mogoče, ker je rezultanta dveh enakovredno nasprotnih sil enaka ničli, tj. pokončni drži. Če bi se oba nagnila v isto smer, bi padla, mar ne? Rastline vdihavajo ogljikov dioksid in izdihavajo kisik. Mi pa obratno: vdihavamo kisik, izdihavamo ogljikov dioksid.

Harmonska diferenca: če ne bi bilo usklajenega nasprotnega gibanja "motus contrarius", ne bi bilo spolnega odnosa in s tem tudi nobenega živega bitja ne. Bolj je koža občutljiva, bolj občuti dražljaje. Vsak prijeten dražljaj je lahko samo dotik ene snovi z drugo. Če nas zebe, se moramo ogrniti, če nam je vroče, se slečemo. Če bi nas pa zablo in bi npr. odejo samo položili bližje našim očem, da bi jo bolje gledali, bi se tako z odejo še lahko ogreli? Bi pogled na odejo ogrel naša telesa, naša srca? Ne. Zakaj ne? Oko le približa sliko zunanjega sveta človeku, odeja pa ohranja našo temperaturo, s tem se segrejemo in toplo nam je. Dotik s kožo in čutilo za tip na konicah prstov pa gresta še dlje. Ne samo ohranjata, ampak tudi iz neposredne bližine oddajata, sprejemata toploto, energijo prijetnost raja na zemlji. Če imamo bolj razvit tip in bogatejšo dušo s čustvi, imamo bogatejšo osnovo za intimen stik s partnerjem in spolni odnos. Če bi bili videči pametni, bi raje izbrali za življenjske partnerje slepe kot videče, ker imamo slepi v glavnem bolj razvite tipne organe, dušo in duhovnost kot videči. Le neumnost vedno vztraja na svoji poziciji. Ne smemo se slepi poveljčevati. Tudi pri nas so različni nivoji. A vendar, v enakih pogojih, z enakim talentom je v slepih več tovrstnega bogastva.

Facit: Oko je le orodje, ki nam pomaga lažje vzpostaviti kontakt med predmeti. Dejavnost, intimnost, kar je najvažnejše, pa se dogaja na telesnem, duševnem, duhovnem nivoju drugih čutil. Oko le posreduje informacije človeku na daljavo, tip pa oddaja toplino partnerju iz neposredne bližine. Zato sta tip in dotik edina, ki vodita v intimnost partnerjev, ne pa bogat standard in lagodno življenje. Bogat v pravem smislu je tisti, ki je sposoben to odkriti. To odkritje ga bo še bolj plemenitilo in srečnejši bo.

C spoštovanje

Spoštujemo takrat, kadar nekoga cenimo, občudujemo. Nekoga občudujem pri njegovem delu ali bivanju. Kadar se to bivanje poslabša, npr. če zboli ali postane invalid ali ostari, ga spoštujemo, ker je to žetev setve. Sedanje stanje je rezultat preteklosti. Od tod razlaga, zakaj so slepi, ki so

kasneje oslepeli zaradi poškodb z bombami itd., v družbi bolj cenjeni in spoštovani. Saj imajo tudi ogromne invalidnine, njihova slepota je pa enaka naši. Razlika je v tem, da smo oslepeli že v mladosti. Družbi smo pa po njenem mnenju manj koristili, zato je naša invalidnina v primerjavi z njihovo zelo skromna.

Spoštovali naj bi vsakega človeka že zaradi tega, ker je človek! To se pokaže zlasti ob potresnih nesrečah. Ljudje darujejo ponesrečencem. A vendar, zakaj se med njimi ne razvije prijateljstvo ali vsaj znanstvo? Če bi se, bi ponesrečenci hitreje vsestransko okrevali "tudi gmotno" in nastala bi medsebojna izmenjava idej, dobrin. Zakaj ni tako? Ker razviti svet meni, da kontakti niso potrebni, se ne poglobi v skupno bitje preko aktivno-pasivnih interesov, ne pride do občudovanja in s tem tudi ne do enakovrednega spoštovanja, pa bi lahko. Tako spoštovanje, kot ga razvija razviti svet do ljudi ob elementarnih nesrečah, npr. v Afriki, je bolj ali manj papirnato, ali samo polovično, kot upravljanje radia ali televizije na daljavo, kar je le bolje kot nič, ne bo pa prispevalo ničesar k izboljšanju medčloveških odnosov. Brez pristnih kontaktov ni nič. Razviti svet bi moral druge civilizacije obiskovati tudi, kadar niso v nesreči. Obisk bi lahko bil prvi korak v smeri kasnejših plodnih medčloveških kontaktov z drugimi civilizacijami. Invalid se lahko še tako trudi, pa ga družba zavrne, kajti za kontakt morata biti oba. Že če invalid vsaj kolikor toliko izpolnjuje normalne pogoje življenja, bi moralo biti to mnogo bolj občudovano, cenjeno, in spoštovano kot normalno življenje zdravih ljudi. Saj se moramo invalidi za enake delovne rezultate in način življenja mnogo bolj potruditi kot pa zdravi. To bi moralo biti več vredno in bolj spoštovano. Zakaj se pa bolje cenijo, častijo in spoštujejo športniki? Ker jih večina ljudi bolj občuduje, ceni in spoštuje. Nisem proti športnikom, vendar morajo biti oni le del pestrega vzdušja družbenega življenja.

Naša zahodna civilizacija bi bila mnogo bogatejša, če bi bila sposobna enakovredno priznati druge civilizacije, drugačen način življenja, druge kulture, saj bi se tudi marsikaj naučila, kar bi nam koristilo, kadar bi zašli v težave, katerih rešitev še ne poznamo. Na primer, če bi nas doletele hude elementarne nesreče, potresi, poplave, lakota itd., bi naša civilizacija propadla, ker ne pozna načina elementarnega preživetja v naravi brez današnje tehnike. Pri Indijancih bi se lahko naučili lova in nabiranja plodov, skratka živeti v gozdu, v pragozdu, pri Sibirskih in Eskimih premagovati mraz, pri nomadih gradnje jurt, koč, in življenja v različnih krajih. Znanje Bušmanov bi nam pomagalo, kako najti vodo v morebitni puščavi in jo čimbolj smotrno uporabiti za preživetje. Duhovnost šamanov bi nas naučila vztrajnosti preživetja v neznosnih razmerah. Kitajska medicina bi nas naučila zdravljenja z rastlinami in tibetanski budizem ter japonski zen duhovnosti, ki bi pomagala, da bi kljubovali v drugačnih, težkih in nam neznanih razmerah. Našteti bi se dalo še marsikaj. S takim znanjem bi

prav gotovo preživeli večje elementarne nesreče, kajti le redkokdaj se uniči čisto vsa narava. Imeli bi pa tudi večplastno znanje. Enake probleme bi znali reševati na različne načine, kar bi še bolj bogatilo naše bivanje.

Zahodna civilizacija omalovažuje druge. Večina zatira manjšino, belci črnce. Mar nima vse o nekaj skupnega? Seveda. Človek zatira razliko, ker je noče sprejeti. Sveto pismo nekako pravi: Luč je hotela k temi, a tema je ni hotela sprejeti. Če bo človek sposoben in hotel premagati razliko, jo hotel enakovredno sprejeti v svoje okolje kot sestavni del kozmičnega bivanja, se bo zemlja spremenila v raj, v cvetoči vrt bogatih različnih kultur, ki se bodo med seboj dopolnjevale ali se vsaj ne bodo odbijale. Vsaka v sebi se bo uresničevala, kot Leibnitzove monade, samostojne bivanjske možnosti, ki so v izpolnjevanju svojega poslanstva enakovredne.

Človek se izogiba različnih kultur, ker se v svojem bistvu boji, da ne bi izpodjedle njegove. Če pa kulture, ideologije, vere ne bi imele teženj po ekspanziji, tj. po hitri pridobitvi novih vernikov, bi obstale tam, kjer so. Češ, če nas hoče kdo spoznati, naj pride k nam. Polagoma bi tudi na tak način nastajala interakcija kultur in verstev. V tem primeru bi vsak sistem v sebi izvajal samoprenovo, samorotacijo za samoohranitev. Ne bi bilo nasilnega medsebojnega vplivanja in mir bi vladal že na zemlji. Škoda, da je bil v glavnem belec vsiljevalec svojih navad, svoje kulture, vere drugim. Zaradi premoči v vojni tehnologiji je lahko osvajal druga ozemlja. Vprašanje pa je, kaj bi bilo, če bi druga rasa imela bolj razvito vojno tehnologijo za osvajanje ozemelj. Če bo človek zaničeval druge, bo zaničeval tudi samega sebe, ker globalno pripadamo eni in isti človeški vrsti. Spremembe so le v zunanosti, na površini in imajo lahko tudi svoje opravičilo. Noben belec ne bi brez zaščite vzdržal vročine afriškega sonca. Črnc ga prenaša celo brez zaščite. Ščiti ga njegova barva. Če bi se preselil v naše kraje, pa tudi ne bi potreboval nobene zaščite, ker je pri nas sonce šibkejše. Torej mi lahko živimo brez zaščite samo pri nas, črnc pa v Afriki in še pri nas. Zato ni črnčeva črna barva zaničevalna, temveč vredna občudovanja in spoštovanja, saj zmore več bivanjskih atributov kot naša bela barva.

Torej, cenimo in spoštujemo drugačnost! Saj lahko že mi aktivno pripomoremo k mirnemu sožitju na zemlji v svojem bujno cvetočem vrtu razlik in kultur.

Facit: Če bo človek premagal odpor do katerekoli razlike, če bo svojo pozornost usmeril na kakovost bivanja in dela in ne na kvantiteto, na bistvo stvari in ne na akcidence, "pritike, nebistvo" stvari, na vsebino in ne na obliko, na notranjost in ne na zunanost, bo negativni odnos do razlik, "diskriminacije vseh vrst" izginil. Takrat bo človek brez pretiranega napuha samopomembnosti in samovščenosti. Zato človek potrebuje dvojje: ponos, da ga drugi ne povozijo, in ponižnost, da ne zraste preko sebe.

Janez Kebe: PONOVI ODGOVOR TONETU
AVSCU O UBOJU FRANCA KRAMARIČA,
KAPLANA V STAREM TRGU PRI LOŽU

Gospod Avsec je v reviji Borec 555–556 (1997), str. 243–274, pod naslovom "Drugi odgovor gospodu Janezu Kebetu" ponovno ugovarjal mojim dognanjem o uboju starotrškega kaplana Franca Kramariča v noči z 2. na 3. september 1942. Na Avščev prvi ugovor in njegova zavračanja mojih ugotovitev, Borec 542–543 (1995), sem takoj pripravil odgovor in ga oddal uredništvu revije Borec. Po več kot enoletnem čakanju in obljubah takojšnji objavi je moj odgovor pod naslovom "Še enkrat o uboju Franca Kramariča, kaplana v Starem trgu pri Ložu" končno le izšel v Borcu 555–556 (1997), str. 236–242, nekoliko nenavadno pa je, da mu je na naslednjih straneh sledil že drugi Avščev ugovor. Ravnanje uredništva v tem primeru torej ni ravno korektno, še posebej nenavadno pa pri tem izzveni Avščevo citiranje mojega teksta. Če vemo, da je moj odgovor natisnjen na straneh 236–242, bi se gospod Avsec ali pa v njegovem imenu vsaj uredništvo, ki se je v polemiko hote ali nehote vmešalo, lahko potrudilo in citate opremilo z dejanskimi stranmi objavljenega teksta, ne pa s citati mojega odgovora na neobstoječih straneh 2, 3 in 6.

Gospod Avsec se je v obeh ugovorih na moja sestavka o kaplanu Kramariču razpisal na dolgo in široko. Pri tem je treba ugotoviti, da je pisal vseppek, veliko stvari pa tudi mimo naslova.¹ Izhodišče mojega zapisa o uboju kaplana Kramariča je osvetlitev obtožb, ki so se po končani drugi svetovni vojni množile na njegov račun. Gospod Avsec je na moje argumente pri osvetlitvi teh obtožb zapisal bolj malo; več se je posvetil drugim medvojnimi dogodkom, ki s kaplanom Kramaričem nimajo nobene neposredne zveze, prilaganju dokumentov in slikovnega materiala iz italijanskega medvojnega in drugih arhivov. Na vsak način se mu zdi potrebno, da opraviči uboj kaplana Kramariča. Z obtožbami gre preko vsake razumne meje. Ker hoče bralca prepričati o "izdajalski in ovaduški" naravi ubitega kaplana, se spravi celo na njegov duhovni lik in značaj ter mu pripisuje neverjetne zgodbe, ki smo jih bili vajeni poslušati predvsem v prejšnji, enopartijski državi. Iz Avščevih ugovorov je postalo povsem jasno, da je njegov način pisanja posledica njegove vnaprejšnje opredelitve, da je bila duhovščina kriva za vse italijanske poboje tako med veliko poletno ofenzivo 1942 kot tudi za večino poznejših žrtev. To nenazadnje poudarja že na samem začetku, kjer v podkrepitev te teze, ki se je uveljavila že v Sajetovem Belogardizmu, v prvi opombi na strani 273, Borec 1997, navaja pesnikovanje Vinka Šumrade-Radoša.

V široko razpravljanje o medvojnem času se na tem mestu z gospodom Avscem ne mislim spuščati, razčistiti pa želim obtožbe na račun kaplana Kramariča. Namesto duhovnika, ki se pred napadi in obtožbami sam ne more braniti, sem obtožbe preveril in jih analiziral. Ker hoče gospod Avsec v polemiko vnesti še druge pred-, med- in povojne dogodke, s čimer se odmika od izhodišča in osrednje teme, ga v tej zvezi opozarjam zgolj na nekatera dejstva.

1. Velika večina prebivalstva Loške doline in drugih predelov, ki so jih na Slovenskem zasedli Italijani, je bila do italijanskega okupatorja sovražno razpoložena. Ob domačem narodnem čutu je odklonilen odnos do okupacije in okupatorja krepil tudi tradicionalno negativen odnos Slovencev do Italijanov, ki se je utrdil predvsem med 1. svetovno vojno na soški fronti in ob dogodkih po končani prvi svetovni vojni. Prve razlike pri odklanjanju okupatorja so med Slovenci nastale predvsem ob vprašanju taktike odpora in morebitnih žrtev.

2. Po italijanski zasedbi Ljubljanske pokrajine je obdobje miru v Loški dolini trajalo do 19. oktobra 1941, ko je skupina partizanov napadla Italijane v Ložu. Italijansko nasilje nad domačini in poseganje v njihovo osebno varnost in premoženje se je začelo po tem napadu, v sosednjem Babnem Polju pa predvsem potem, ko je Rakovška četa spomladi 1942 obstreljevala italijansko postojanko v Prezidu.² Nedolžno prebivalstvo, ki večinoma še dolgo ni vedelo, kaj je bilo v ozadju partizanskih napadov (izzivanj), je že od vsega začetka trpelo zaradi italijanskih represalij. Italijani so najprej opravili več hišnih preiskav, nato ljudi za vsakršen protiitalijanski sum aretirali, jih zapirali in okradli,³ v naslednjem letu (1942) pa so se zaradi okrepljenega partizanskega delovanja maščevali nad nedolžnimi prebivalci tudi z množičnimi izgoni v internacijo, množičnimi streljanji in požigi.

3. Z vojaškimi akcijami pa partizani niso le izzvali italijanskega maščevanja, temveč so od zgodnje pomladi 1942 naprej tudi sami pobili veliko domačinov. Na domovih po Loški dolini sta se povečala nezaupanje in strah. V nejasnih razmerah so partizani s pomočjo tengerskih odborov prvi segli po življenju svojih sonarodnjakov. Med domačim prebivalstvom so poslej padale vedno številnejše žrtve neposredno od slovenske roke. Po številu jih do poletne italijanske ofenzive težko primerjamo celo z italijanskimi. Partizani so nase najprej opozorili in se pokazali za znanilce nove oblasti z likvidacijami, to je usmrčitvami po nalogu organizacije (Slovar slovenskega knjižnega jezika, Ljubljana 1975, II. knjiga, str. 606), ljudi na robu družbe, nadaljevali so z uboji ljudi, ki so bili v kakršni koli povezavi (službeni, delovni, ljubezenski) z italijansko oblastjo ali Italijani osebno, svojo revolucionarno naravo pa so pokazali z umori idejnih nasprotnikov kot morebitnih vojaško-političnih konkurentov.⁴ Partizani so tako na samem začetku vojne kot tudi med njo in po njenem koncu povzročili več žrtev med krajevnim

prebivalstvom kot med pripadniki okupatorjevih enot. Z vidika žrtev ni nobenega dvoma o značaju partizanskega boja: najprej so sprožili italijanski vojaški odgovor, nato pa z vsemi sredstvi pripravljali, zaostrovali in vodili socialno revolucijo, s katero so revnemu prebivalstvu obljubljali "raj na zemlji". S poboji so za ta cilj vojno začeli in tudi končali.

4. Politična nasprotja med prebivalstvom v Loški dolini so v razgibanem društvnem in političnem življenju obstajala že pred vojno, v vojnih razmerah pa so se pod težo vsakodnevnih dogodkov zaostrovala. Občinsko vodstvo je bilo od volitev leta 1936 do velike italijanske poletne ofenzive 1942 v levičarskih rokah, kjer je popolnoma prevladal komunistični duh. Komunisti, ki so že pred vojno delovali napol legalno, so se v vojnih razmerah najprej in najbolj znašli ter do konca zgradili svojo organizacijo. Do velike italijanske poletne ofenzive komunističnemu občinskemu vodstvu ni bilo težko sodelovati niti z italijansko okupacijsko oblastjo,⁵ od katere je občina prejemale hrano, s katero so poslej razpolagali aktivisti OF in jo razdeljevali po "svoji uvidevnosti".⁶ Ker so se partizani že zgodaj pokazali kot partijska vojska, ki naj bi imela celo skrivne stike z italijanskimi komunističnimi oficirji v italijanski vojski⁷, se jim idejni in politični nasprotniki niso hoteli priključiti.

5. Zaupniki OF po vaseh in voditelji partizanov so si v pomladnih dneh 1942 prizadevali, da bi v gozdove spravili kar največ prebivalstva. S tem ciljem so začeli napade na Italijane, kajti pričakovali so, da jim bo prebivalstvo iz strahu pred represalijami Italijanov sledilo. Ker svojega namena niso dosegali, so razmere zaostrovali. Odhod med partizane bi bil sicer za marsikoga rešitev pred italijanskim nasiljem, toda večina idejno-političnih nasprotnikov se tej izbiri niti ob najhujšem italijanskem terorju ni hotela odzvati. Zaradi vezanosti na zemljo, družino in premoženje ter slabe izkušnje z ljudmi, ki so vodili ali sodelovali v partizanskem bojevanju, in zaradi predhodnih umorov so izhod iskali drugje.

6. Vse tiste, ki se niso podrejali nastajajoči oblasti OF in se niso pridružili partizanom v gozdovih, je propaganda OF razglašala za belogardiste. V času, ko t. i. bele garde ni bilo še nikjer, je OF iskala "belogardistične organizatorje" povsod tam, kjer niso bili za OF ali pa je kdo rekel kaj kritičnega na račun partizanov in komunizma. Mnogim se je namreč "brezciljno" tavanje partizanov po gozdovih zdelo nesmiselno, drugi so obsojali partizanske umore, tretji pa so idejno zavračali komunizem, ki ga je po ruskem vzorcu razglašala in uvajala Partija oz. OF.

7. Široko zasnovane in organizirane skupine ljudi izven OF do velike italijanske poletne ofenzive ni bilo. Obiski nekaterih zaupnikov Slovenske legije do avgusta 1942 so bili predvsem poizvedovalne narave. Ker so to delo v okviru svoje cerkvene službe (pregledniki cerkvenega premoženja) opravljali duhovniki, so se o razmerah v občini oz. v župniji že po naravi stvari pozanimali tudi in predvsem pri stanovskih kolegih.⁸

8. Duhovniki v Starem trgu so partizanske umore zavračali, pri tem pa so do komunizma pokazali bolj ali manj jasna in glasna stališča, ki so izhajala iz idejnih pogledov in težkih vojnih razmer (italijanskih represalij nad nedolžnim prebivalstvom), ki jih je komunistični partizanski boj povzročal v vsakodnevnem življenju ljudi.

9. V najtežjih trenutkih italijanskega nasilja so se ljudje najpogosteje obračali na duhovnike, da bi pri italijanski oblasti posredovali za njihove najdražje.⁹ Ta pot je bila pogosto še zadnje upanje. Težko bi našli primer, da bi duhovnik zavrnil takšno prošnjo, vendar pa pri posredovanjih ni bil vedno uspešen.¹⁰ Italijani so več podatkov o partizanih in o komunistih pridobili med najhujšim nasiljem. Duhovnik (župnik) kot oseba z javnim zaupanjem je mogel italijanski okupacijski oblasti pri posredovanjih najpogosteje zgolj zagotavljati, da ljudje, za katere posreduje, niso partizani ali nimajo sorodnikov pri partizanih. Zaradi različne (ne)uspešnosti pri posredovanjih in propagande OF si je pri ljudeh nakopal precejšnje zamere. Kljub temu je očitna ugotovitev, da so bile italijanske represalije v primerih, kjer tovrstnih posredovanj za rešitev posameznikov ni bilo (Babno Polje), še hujše in popolnejše.¹¹

10. V boju za preživetje so se ljudje oprijeli vsake možnosti za obstoj. Poskusi reševanja so bili usmerjeni v različne smeri. Ker so bile krajevne razmere nevzdržne (poboji, internacije, požigi), so v skrajni sili ustanavljali tudi vaške straže, ponekod celo z vednostjo in sporazumno z zaupniki OF.¹² Italijanska politika je vaške straže sprejela v svojo igro, kajti od velike italijanske poletne ofenzive naprej so postale še edini izhod za krajevno prebivalstvo, ki ni hotelo v gozd, želelo pa je ohraniti lastno življenje in življenje ter premoženje svojih družin. Z vse hujšim pritiskom nasilja so Italijani dosegli jasnejšo delitev na nekomunistični in komunistični del. Za utrditev vaških straž so se nato zavzeli zaupniki Slovenske legije (npr. dekan Matija Škrbec), ki so po veliki italijanski poletni ofenzivi 1942 poizvedovali o možnostih njihovega delovanja. Nastal je vojaški odpor proti komunistom, ki so žrtve povzročali sami neposredno z uboji in posredno zaradi italijanskih represalij kot odgovor na partizanski "osvobodilni" boj.

Po ugotovitvah Komisije za raziskavo povojnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih nepravilnosti občine Cerknica povzemam statistične podatke, po katerih so pripadniki OF v občini Stari trg do velike italijanske ofenzive, 29. julija 1942, likvidirali sedemnajst žrtev. Med njimi je bilo dvanajst civilistov, en partizan - dezertar in štirje partizani. Med žrtvami so bila štiri dekleta: tri civilistke in ena partizanka. Vse so bile še zelo mlade, prva ni bila stara niti 18 let, druga pa jih je ravno dopolnila¹³

Do konca leta 1942 so partizani likvidirali še 15 civilistov in tri pripadnike vaških straž. Vsega skupaj so v občini Stari trg v letih 1941 in 1942 likvidirali sedemindvajset civilistov, tri pripadnike vaških straž,

enega partizana dezerterja in štiri partizane. Z nasprotno, protirevolucionarne strani (vaških straž) povzročene žrtve so bile v istem času minimalne.¹⁴

Omenjena Komisija nekdanje cerkniške občine (1990–1994) je z oznako likvidacija “želela določiti predvsem položaj žrtve v času smrti pristih, ki so bili neoboroženi ali nepopolno oboroženi brez možnosti za obrambo”. In še: “Partizani so bili prvi, ki so med civilisti povzročali občutnejše žrtve. V spomladanskih mesecih 1942 so bile še posamične, julija istega leta pa so prerasle v večjo skupino žrtev. V okolju, kjer so bila žarišča partizanskega delovanja, lahko pričakujemo tudi kraje, kjer so bili poboji povzročeni. Navadno so ti bili v bližini partizanskih taborišč.”¹⁵

Očitno je, da hoče g. Avsec odgovornost za italijansko nasilje in poboje prevaliti na duhovščino. Zgornja dejstva kažejo drugače.¹⁶ G. Avsec mi tudi očita, da navajam “kvazi resnico”. Na podlagi objavljenega pisanja bodo lahko objektivni bralci sami presodili o tehtnosti in “resničnosti” mojih oziroma Avščevih trditev o kaplanu Kramariču. Vsekakor je povsem gotovo, da pri ugotavljanju zgodovinske resnice odločajo trdni argumenti; ti pa niso odvisni ravno od dolžine ali gostobesednosti teksta ali slikovnega gradiva.

Po uvodnem delu, s katerim sem poskušal osvetliti splošno ozračje obravnavanega obdobja do Kramaričeve smrti, prehajam na dogodke v neposredni zvezi z obtožbami na Kramaričevo pred- in medvojno delovanje. Ker g. Avsec ugovarja mojim ugotovitvam o obtožbah na račun kaplana Kramariča, hkrati pa v ugovore vnaša drugo stvarino, očitno ne želi jasnega razčiščenja osrednje teme: **obtožb za umor kaplana Kramariča**. Če želi o dogodkih v Loški dolini razpravljati podolgem in počez, naj si po možnosti izbere teme, ki bodo ustrezale naslovom njegovih dognanj. V pričujočem besedilu želim jasno razmejiti dogajanje v Loški dolini do velike italijanske ofenzive (glej zgoraj) nasploh in dogajanje v zvezi s Kramaričem, predvsem pa želim razčistiti dejstva v zvezi z njegovo domnevno krivdo, ki naj bi opravičevala njegov umor. Zaradi preglednosti bom o posameznih obtožbah in o Avščevih ugovorih na moje ugotovitve spregovoril pod zaporednimi številkami.

1. K prvi obtožbi: srečanje Toneta Duhovnika s kaplanom Kramaričem

V tej točki sem analiziral srečanje kaplana Toneta Duhovnika s kaplanom Kramaričem 29. in 30. maja 1942 v Starem trgu pri Ložu. Tone Duhovnik je januarja 1942 prvič obiskal Stari trg in se srečal z župnikom Presetnikom in kaplanom Lušinom, drugič pa se je mudil v istem kraju 29. in 30. maja istega leta. Dejstvo, da je v župnišču prenočil in se srečal z župnikom Presetnikom, kaplanom Kramaričem in bivšim županom Kržičem, je za g. Avsca in druge pisce NOB že zadosten razlog za trditev in obtožbo, da je kaplan Kramarič sodeloval pri ustanavljanju vaških straž v Loški dolini.

V zvezi s tem srečanjem sem navedel tudi podpisano pričevanje Marije Sterle, rojene Kržič, v katerem zagotavlja, da župnik Presetnik njenemu očetu, nekdanjemu županu, ni hotel sporočiti, kdo je Tone Duhovnik, ki ga je obiskal.¹⁷ Očitno g. Avsec tega pričevanja ni dobro razumel, ker je zapisal: "Nevzdržna je trditev g. Kebeta, ki pravi: 'Preseneča Presetnikova izjava, da kaplana Toneta Duhovnika ni poznal.' Tu je nekaj hudo narobe in tudi z izjavo Marije Sterle, rojene Kržič. Župnik Presetnik je kaplana Duhovnika že tudi osebno poznal, saj sta konferirala že januarja 1942 skupaj s kaplanom Lušinom."

Marija Sterle, rojena Kržič, je med drugim pričala: "Ta moški je povedal, da je prespal v župnišču v Starem trgu. Moj oče mu ni zaupal, zato je na skrivaj poslal hčer Julko, naj gre v župnišče vprašat, če je ta človek tam zares prespal. Župnik Presetnik ji je potrdil, da je omenjeni človek prespal v župnišču, vendar je hkrati zatrdil, da tega človeka ne pozna. Moj oče je bil do njega še bolj nezaupljiv. Kmalu je odšel od hiše. To pričevanje lahko potrdim tudi s prisego." Marija Sterle se spominja, da je sestra Julka sporočilo župnika Presetnika najprej povedala njej, da je lahko za hrbtom neznanega človeka očetu dajala znamenja, naj mu ne zaupa.

Na gornje pričevanje sem zapisal, da je župnik Presetnik od kaplanov Kramariča in Lušina gotovo zvedel, kdo je Tone Duhovnik, ki je bil duhovnik tudi po poklicu. Če je Tone Duhovnik prvič že konec januarja 1942 obiskal starotrško župnišče in se srečal z župnikom Presetnikom, sta se morala vsaj na videz poznati, kakor sklepa tudi g. Avsec. To poznanje pa nič ne omaja pričanja Marije Sterle, da je župnik Presetnik njeni sestri Julki sporočil, "da tega človeka ne pozna". Vsekakor moramo razlikovati med tem, kaj je nekdo vedel in kaj je v zvezi s svojim védenjem sporočil naprej. Župnik Presetnik po vsej verjetnosti Kržiča ni hotel obvestiti o človeku, ki je prespal v župnišču. Kje so bili vzroki za tako obnašanje, ni povsem jasno. Pričanje Marije Sterle, rojene Kržič, moremo razumeti tako, da župnik Presetnik s Tonetom Duhovnikom ni hotel imeti več kot vljudnostne stike, **da ga pred Kržičem ni hotel poznati** in da se je od njega distanciral.

Ker me je Presetnikova izjava presenetila, sem zapisal: "Preseneča Presetnikova izjava, da kaplana Toneta Duhovnika ni poznal." In še: "Vidimo, da se je v izjavi distanciral in ni hotel informirati Ludvika Kržiča, kdo je ta človek."

Tone Duhovnik je moral vedeti, kdo je bivši župan Kržič, ker ga je našel v Nadlesku na domu. Iz podpisanega pričevanja lahko tudi razberemo, da se Tone Duhovnik, župnik Presetnik, kaplana Lušin in Kramarič ter Kržič niso niti sestali, kaj šele, da bi v Loški dolini organizirali vaške straže, kar hočejo pisci NOB na vsak način naprtiti kaplanu Kramariču.¹⁸

Ob tragični smrti Toneta Duhovnika, ki ga je gestapo aretiral in poslal v koncentracijsko taborišče Mauthausen, kjer je bil vržen v krematorij, ne bi rad komentiral opombe g. Avsca: "Lep in poučen primer usode človeka, ki se je boril proti narodu za korist okupatorjev."

2. Zavrnitev obtožb, ki so jih podali vojni ujetniki pred medvojnimi vojaškim in revolucionarnim sodiščem v Kočevju zoper kaplana Kramariča, g. Avsec ni komentiral.

3. K tretji obtožbi: o pogajanju kaplana Kramariča v Vrhniki

V knjigi, ki je pisana v obliki romana, je Franci Strle v poglavju "Obračun z izdajalci" opisal pogajanje vrhniške vaške straže¹⁹ s partizanom Viktorjem Kraševcem, pri katerem naj bi sodeloval tudi kaplan Kramarič. Tone Avsec je Strletov roman z opisom kaplanovega sodelovanja na pogajanju sprejel kot prvovrsten zgodovinski vir za resničen dogodek. Po kritični presoji "dogodka" in ob upoštevanju verodostojnejših zgodovinskih virov sem prišel do popolnoma drugačnih ugotovitev. Obtožbe, ki jih je o kaplanu Kramariču zbral Franci Strle, sem z natančno analizo in s pričami ovrgel kot neresnične že v prvem sestavku "Osvetlitev uboja kaplana Franca Kramariča v Starem trgu pri Ložu".²⁰ Vse omenjene obtožbe so konstrukcije z namenom, da bi za vsako ceno kaplana Kramariča očrnili. In prav tako izmišljeno je tudi "Kramaričevo sodelovanje" pri sestanku z vaško stražo in Viktorjem Kraševcem v Vrhniki pri Ložu, ki ga je skoval Franci Strle.

Na sestankovanju v Vrhniki pri Ložu (bilo naj bi pri Žagi) namreč ni sodeloval kaplan Franc Kramarič, ampak župnik Franc Presetnik. Na ta sestanek (ali na pogajanja, kot pravita Strle in za njim Avsec) župnik Presetnik ni šel na lastno pobudo, ampak so ponj prišli partizani, ko so sredi maja 1942 začasno prevzeli oblast tudi v Starem trgu. Na sodnem procesu zoper župnika Franca Presetnika leta 1946 je pričala župnikova sestra Marija Presetnik, ki je bila gospodinja v starotrškem župnišču: "Leta 1942, ko so prišli partizani v Stari trg, so prišli po mojega brata župnika Franca Presetnika in ga odvedli v Vrhniko pri Starem trgu, odkoder se je vrnil čez dva dni. Izrazil se je pohvalno o partizanih."²¹ S tem pričevanjem je razkrita še ena izmišljena obtožba proti kaplanu Kramariču, ki jo je zrežiral Franci Strle, g. Avsec pa jo vztrajno ponavlja.

Na omenjenem procesu je iz Loške doline pričalo najmanj 55 ljudi, med njimi so bili tudi nekdanji pomembni partizani, predstavniki OF in nove revolucionarne oblasti: Matevž Hace, Feliks Razdrih iz Vrhnike pri Ložu, Alojz Mulec in drugi.²² Pričanju Marije Presetnik od navzočih ni nihče nasprotoval. Če bi ne bilo verodostojno, bi jo gotovo popravili ali celo kaznovali.

V neizmernem prizadevanju, da bi na vsak način dokazal sodelovanje kaplana Kramariča na pogajanjih v Vrhniki pri Ložu, si je Tone Avsec na

strani 247 (Borec 1997, št. 555–556) dovolil **za resnega zgodovinarja nevredno dejanje: PODATEK O KAPLANU KRAMARIČU SI JE ENOSTAVNO IZMISLIL IN GA PODTAKNIL V POROČILO DEKANA ŠKRBCA.**

V drugem odgovoru na Avščev ugovor, Borec 555–556 (1997), sem na strani 238 Strletovo obtožbo o sodelovanju kaplana Kramariča pri pogajanjih v Vrhniki pospremil z njegovim značilnim besediščem: “Kaplan Kramarič je vsekakor moral nastopati v vlogi predstavnika vaških straž v Loški dolini.”, “Je moral nastopati. Mora biti kriv...” in dodal, “to je še ena od značilnih domnev (zrežiranih obtožb) Francija Strleta na račun kaplana Kramariča”.

Na to je g. Avsec na citirani strani med drugim odgovoril: “Franci Strle je dogodek opisal po pripovedovanju udeleženca tega dogodka, ki je še živ, in mu ni bilo treba zapisati, da ‘je moral nastopati’.” “Je moral nastopati” je moj komentar, s katerim sem poudaril njegovo “vlogo” pri pogajanju. Da ne bo pomote, ponovno citiram poročilo dekana Matije Škrbca z naslovom “Pot po Notranjski” o organiziranju belogardističnih vaških straž in o razmerah na Notranjskem med veliko italijansko ofenzivo, ko o razmerah v Loški dolini pravi: “Sedaj je za vaško stražo priglašenih 52 ljudi, od katerih je orožje dobilo (od Italijanov, op. T. A.) 24. Kadar gospod Presetnik, ki sedaj županuje, župnikuje in Vaškim stražam v tej občini poveljuje. **Tedaj je kaplan Kramarič na pogajanjih sodeloval kot predstavnik poveljnika Presetnika.** (Konec citata iz Škrbčevega poročila). Ob tej priložnosti moram ponovno poudariti, da je gospod župnik Presetnik opravljal županske posle...”

Poglejmo originalno poročilo dekana Škrbca: “Sedaj je za vaško stražo priglašenih 58 ljudi, od teh jih je dobilo orožje 24. Kadar g. Presetnik, ki sedaj županuje, župnikuje in vaški stražam v tej občini poveljuje, prosi pri komandi za orožje, dobi stalni odgovor: Domani! Edino Vrhnika ga je dobila že v ponedeljek zvečer po požaru.”²³ Navedbe A. Avsca o sodelovanju kaplana Kramariča na “pogajanjih” s partizani v originalnem dokumentu kljub natančnemu in večkratnemu branju nisem našel.²⁴

(Prilagam tudi fotokopijo originalnega Škrbčevega poročila; ARS, Referat II, Slovensko domobranstvo, fasc. 120).

Zgodovinar NOB Tone Avsec se je s tem falsifikatom ne glede na domneve, da je vrinjeni stavek z omenjanjem kaplana Kramariča že Avščeva interpretacija časovno in vsebinsko različnih dogodkov, pokazal v zelo čudni luči. Če zgodovinar ne spoštuje temeljnih zahtev zgodovinopisja in si podatke celo izmišlja ali jih potvarja, ne more biti zgodovinar. Kjer ni verodostojnosti niti pri povzemanju virov, je nemogoče govoriti o resnicoljubnosti, sploh pa ne o zgodovinopisju. Tisto, kar od tega ostaja, je lahko le propaganda. Ko je “zgodovinar” enkrat najden pri zavestni potvorbi, mu je težko verjeti tudi v primerih, ko mu tega ni mogoče dokazati.²⁵

4. K četrti obtožbi: o najdbi spiska 83 ljudi pri umorjenem kaplanu Kramariču

A. Analiza Avščevega prikazovanja namišljenega spiska iz neobjavljenih Levčevih spominov

G. Avsec je v **prvem ugovoru** (Borec 1995, št. 542–543, str. 891–892) zapisal obtožbo: “Franc Levec v že citiranem (neobjavljenem, op. J. K.) rokopisnem gradivu Spomini na Loško dolino na strani 39 omenja, da je kaplan Kramarič **tudi odločal, kdo je za ustrelitev ali pa odpeljati v internacijo** (podčrtal J. K.) ... Da je on s svojo skupino resnično odločal o življenju in smrti naših ljudi, priča spisek 83 ljudi, ki so ga našli pri kaplanu Kramariču. Na tem spisku sta udeleženca napada poleg drugih našla tudi sebe. Tisti, ki so bili že pobiti, so imeli pred svojim imenom križec. Prvi je bil označen s križcem Pirnat Franc iz Vrhnike.”

V **drugem ugovoru** (Borec 1997, št. 555–556, str. 248) je g. Avsec obtožbo Franca Levca ponovil z besedami: “O samem spisku navaja Franc Levec, starejši takole: “Dobili so potem pri njem spisek 83 ljudi, ki so bili določeni za ustrelitev. Na tem spisku sta našla poleg drugih tudi samega sebe. Tisti pa, ki so bili že pobiti, so imeli že pred svojim imenom označeno s križem. Tako se dobro spominjata, da je bil prvi označen s križem tovariš Pirnat Franc iz Vrhnike, ki je bil ustreljen, itd.”

V drugem ugovoru je g. Avsec obtožbo nekoliko popravil, ko je pri navajanju Franca Levca izpustil zaključek stavka: “**ali pa odpeljati v internacijo**”. Popravek ni bil slučajen, kajti v svojem odgovoru Tonetu Avscu (Borec 1997, 555–556, str. 250) sem obtožbo analiziral z navedbo, da so italijanski karabinjerji na prvi petek v mesecu, 5. junija 1942, iz cerkve in iz spovednic pred jutranjo mašo odgnali kaplanu Kramariču in župniku Presetniku vse može, ki se jim niso zdeli prestari, in vse fante naravnost v internacijo. Nato sem dodal logičen sklep oz. retorično vprašanje: “Kaplan Kramarič pa naj bi delal spisek, koga je treba poslati v internacijo ali pa ga ubiti”. G. Avsec je besedilo, ki mu ni bilo povšeči, v naslednjem zapisu enostavno spremenil! Na ta način je nemogoče iskati zgodovinsko resnico.

G. Avsec je v ugovoru na strani 251 zapisal, da je moj sklep “umotvor” in da ne ve, kje “sem našel tako trditev. Pri meni ne, pa tudi pri drugih piscih oz. partizanskih akterjih ne.” G. Avsca moram žal zopet spomniti, da pozablja, kaj je napisal. Opozoril bi ga, naj dobro pogleda v prvi zapis Levčeve obtožbe in moja opomba mu ne bo več “umotvor”. Za razumnega bralca je moj sklep popolnoma logičen, ker temelji na nevzdržnosti Levčeve obtožbe, da je kaplan Kramarič “**odločal, kdo je za ustrelitev ali pa odpeljati v internacijo ... priča spisek 83 ljudi, ki so ga našli pri kaplanu Kramariču ...**”.

Na strani 251 je g. Avsec ugotovil, da gre za domnevni spisek iz obdobja po 5. juniju 1942. K ugotovitvi pa ne navaja nobenega dokaza, iz

katerega bi lahko sklepali na pravilnost njegove ugotovitve. V dokaz ponuja le prošnjo za izpustitev interniranih župljanov, ki jo je 5. junija 1943. podpisal župnik Presetnik. Če je to dokaz, kot trdi g. Avsec o prepričljivosti Levčeve obtožbe, da je kaplan Kramarič "tudi odločal, kdo je za ustrelitev ali pa odpeljati v internacijo", potem je mogoče vsako prošnjo ali posredovanje za življenje domačih ljudi usmeriti proti dobrohotnosti in človečnosti tistih, ki so po svojem položaju to dolžnost sploh lahko naredili.

Pri opisu italijanskih aretacij, do katerih je prišlo na prvi petek pred mašo 5. junija 1942 v starotrški cerkvi, se je g. Avsec spustil zelo nizko. Na strani 253 trdi, da so Italijani omenjeno aretacijo in njej sledečo internacijo izvedli "v soglasju s klerikalnim vodstvom". Za dokaz navaja poročilo dekana Škrbca, v katerem ta o vaških stražah piše: "Težko je z organizacijo le-teh, ker so mlajši fantje skoraj vsi odpeljani (v internacijo, op. J. K.)". Po opisu števila odpeljanih iz posameznih vasi pa nadaljuje: "Če bi se ti fantje vrnili, za kar je bilo že ponovno zaproseno, bi partizanstvo kmalu izginilo ..." Kakšen dokaz je Škrbčevo mnenje za Avščevo trditev, da so bile aretacije in internacije v cerkvi "v soglasju s klerikalnim vodstvom"?

Če bi kaplan Kramarič pri Italijanih zares odločal o ljudeh, ki naj bi bili za ustrelitev ali za internacijo, kakor ga obtožujejo, bi bilo njegovo ravnanje podlo in nevredno človeško dejanje, hudodelstvo prve vrste. Bilo bi podobno temu, kar razbiramo iz seznama, ki so ga vaški stražarji decembra 1942 našli pri Belih vodah na hrvaški meji. Terenci in drugi zaupniki OF so sestavili seznam ljudi iz Loške doline "določenih za likvidacijo" in posebej "potrebnih za likvidacijo". Po teh seznamih so načrtovali "likvidirati" okoli 500 ljudi s celimi družinami in vasmí.²⁶

To, da je seznam zaradi neprisebnosti Franca Levca prišel v javnost, je pri vodstvu OF povzročilo veliko zaskrbljenost in jezo. Zaradi usodne napake se je Franc Levec komaj rešil pred smrtno obsodbo "partizanskega sodišča", ki ga je nato razrešilo tedanje funkcije in ga prerazporedilo drugam.²⁷

V zvezi s "krivdo" Franca Levca za najdbo seznama potrebnih za likvidacijo je zanimivo, da prav on in samo on v svojih neobjavljenih spominih omenja najdbo namišljenega spiska pri kaplanu Kramariču. Levčeva "najdba" Kramaričevega spiska je postala jasna **psihološka projekcija** lastne krivde pri razkritju seznamov, ki so jih o svojih nasprotnikih sestavljali zaupniki OF.

B. Osebnost kaplana Franca Kramariča in spisek

Ali je bil kaplan Kramarič zmožen imeti in odobravati tak spisek ter pri Italijanih odločati, kdo je za ustrelitev in kdo za internacijo? Vse vedenje in delovanje kaplana Kramariča nam govori, da ta obtožba ne more biti

resnična. V svojem predhodnem odgovoru na to obtožbo sem omenil, da je ta obtožba za vse ljudi, ki so kaplana Kramariča poznali, "v nebo vpijoča" krivica njemu, ki je pred italijanskimi ustrelitvami reševal ljudi, kolikor je mogel. Starejši ljudje zatrjujejo, da ni prizadel enega človeka, da je revnim otrokom kupoval obleke in da je trpel ob vsaki krivici, ki so jo povzročili naj si bo Italijani ali pa domačini.

Tone Avsec je na strani 225 "ugotovil", da sem zgoraj navedeno prepričanje ljudi zapisal brez dokazov. Če bi g. Avsec moj tekst bolj pazljivo prebral, ne bi pisal tako neumestnih trditev. Zares veliko potrpljenja je potrebno imeti z nekom, ki tako rad pozablja, da z njim iščeš zgodovinsko resnico. Pozabiti (ali tudi motiti se) je človeško, kajti vsak po malem pozablja, toda vsi ljudje pa ne pozabijo. Že v prvem sestavku (Borec 1994, št. 526–528) sem navedel podpisana pričevanja, da je kaplan Kramarič ob italijanski ofenzivi 1942 materi Mariji Ž. dejal, naj njen sin J., ki je bil **pri partizanih, ne hodi domov, ker ga bodo Italijani prijeli**; da je rekel skupini deklet, ko so Italijani poleti 1942 streljali Ložane, da je **malokomu za pobitimi tako hudo kot njemu**; da je zopet rekel pred skupino, da je **treba pomagati lačnemu in prezeblemu, čeprav bi bil na sovražni strani**; da če je hotel kdo na sestanku kaj slabega o kom povedati, ga je vedno prekinil, rekoč: "Greh se pove, grešnika pa ne!" Dekletom Katoliške akcije je zabičeval: "**Ne vtikajte se v politiko!**"; da o njegovi priljubljenosti **med vsemi učenci** in ljudmi priča zapis starotrškega učiteljstva v šolski kroniki: "Dne 2. septembra 1942 ponoči je bil na svojem stanovanju ustreljen g. katehet Kramarič Franc. Priljubljenega kateheta je šolska mladina v spremstvu učiteljskega zbora spremila k večnemu počitku"; da je bil njegov **pogreb množičen** (kljub temu, da so partizani po nekaterih vaseh grozili, da "če bomo šli k pogrebu, nas bodo vse pobili") in se je s svojo tragiko globoko zarezal v življenje Loške doline, itd.

V drugem sestavku (Borec 1997, št. 555–556) sem navedel dvoje podpisanih pričanj, da je kaplan Kramarič posredoval pri Italijanih, da Janeza Kandareta in Franca Petriča iz Dan niso ustrelili, vrnila sta se iz internacije. Ni res, da bi Kramarič prosil samo za tiste, ki so šli k vaškim stražam, kot namiguje Tone Avsec; Franc Petrič je šel k partizanom.²⁸ Tam je tudi pričanje še živeče Marije Kraševce, rojene Gerbec, ki lahko tudi priseže, da kaplan Kramarič ni pustil svojih idejnih nasprotnikov **niti obsojati**, "ker so zavedeni", kaj šele, da bi pri Italijanih "odločal, kdo je za ustrelitev ali odpeljati v internacijo".

Da je kaplan Kramarič skrbel s svojimi dohodki za revne otroke, govori pričanje: "Podpisana Milena Kraševce (Žvanova) iz Vrhnike pri Ložu pričam, da mi je kaplan Kramarič, kot eni izmed najbolj revnih učenk kupil tri obleke, ko sem šla k prvemu obhajilu (obleko za prvo obhajilo) letno in zimsko obleko." Vrhnika pri Ložu, 20. junija 1997. Milena Kraševce, l. r.²⁹

G. Avsec na strani 255 trdi, da je kaplan Kramarič delal razlike med otroki, ki so izhajali iz "klerikalnega tabora", in tistimi, katerih očetje so bili v "taboru kmečko-delavskega gibanja". Če bi bilo to res, bi to opazili tudi učenci, ki so najboljši opazovalci. Vsi učenci, ki jih je učil (vprašal sem jih večje število), mi zatrjujejo, da je bil Kramarič do vseh otrok enak, da je imel vse rad, kot nobeden izmed učiteljev. Tu navajam troje pričanj, podobno pa so pričali tudi vsi drugi tudi tisti iz "nasprotnega tabora", katerih imena v mojih prejšnjih odgovorih g. Avsec tako zelo pogreša.

"Podpisane Ana in Justina Mlakar (Lohnetove) s Knežje Njive in Stana Mavko s Podcerkve pričamo, da je bil kaplan Franc Kramarič enak do vseh učencev in ni delal med njimi nobene razlike, ne med tistimi, katerih starši so bili bolj povezani s Cerkvijo, ne med tistimi, katerih so bili manj." Knežja Njiva, 17. junija 1997. Ana Mlakar, l. r., Justina Mlakar, l. r., Podcerkev, 21. junija 1997. Stana Mavko, l. r. Podpisano vpričo mene, Janeza Kebeta, župnika v Starem trgu pri Ložu, l. r.³⁰

Celo Franci Strle, ki je na račun kaplana Kramariča zapisal več neresničnih obtožb, je imel o njem drugačno izkušnjo: "Kaplan Kramarič je bil eden izmed treh mojih katehetov in edini, ki nas v šoli ni tepel."³¹ Vsa ta pričanja opisujejo izjemo duhovniško osebnost kaplana Franca Kramariča, ki so z Avščevimi trditvami v popolnem nasprotju. Po vsem do sedaj znanem sodeč ima negativne izkušnje iz rane mladosti s kaplanom Kramaričem samo Tone Avsec, zato ga zdaj vztrajno napada s posplošenimi in neverjetnimi zgodbami. Ali je bil kaplan Kramarič do Toneta Avsca izjemoma drugačen kot do drugih?

C. Verjetnost spiska

Tak spisek pri kaplanu Kramariču bi bil za tiste, ki se niso mogli odločiti (in teh v Loški dolini ni bilo malo) ali bi šli k partizanom ali bi šli k vaškim stražam, največji dokaz, da ima OF prav. Tak spisek bi bil **odkritje prve vrste**. Kako prav bi prišel Slovenskemu poročevalcu, ki je vabil može in fante v partizane. To glasilo OF je že od 29. septembra 1942 poskušalo opravičiti Kramaričev umor, češ da je "15. avgusta (na veliko mašo, op. J. K.) pridigal, naj se ljudje vrnejo iz gozdov, ker se ne bo nikomur nič hudega zgodilo. Med njegovo pridigo so sedem moških ustrelili, pozneje pa še šestdeset."³² V prvem sestavku (Borec 1994, št. 526–528) sem dokazal, da je obtožba brez osnove in izmišljena.

G. Avsec tudi priznava, da se spisek ni ohranil. Nato na strani 248 nadaljuje: "To si razlagam tako, da je štab Loškega odreda, preden je 20. oktobra 1942 odšel na Primorsko in od tam deloval kot Soški odred, **arhiv zakopal** (podčrtal J. K.), kot je bila tedaj pogosto navada."

Dejstvo je, da so partizani v tem času tiskali Slovenski poročevalec za Notranjsko prav v Loški dolini, kjer so imeli celo majhno tiskarno. Junija

1942 so v gozdičku pri Zakrajškovi žagi v Vrhniki pri Ložu tiskali v 160 izvodih partizansko pesmarico. Do italijanske ofenzive so Slovenskega poročevalca tiskali v gozdu na območju Mačkovca pri vasi Topol na Blokah, po ofenzivi pa na Padežu, kjer so v bunkerju delali Janez Mohar-Harašo, Tone Zigmund in Tone Zalar-Žan. Oktobra 1942 pa so tiskarno za Slovenskega poročevalca in drugo partizansko literaturo zopet preselili v Loško dolino na Knežji vrh nad vasjo Knežja Njiva. Tudi na tem kraju sta delala v tiskarni Mohar in Zigmund, ki sta bila iz Loške doline.³³

In sedaj analizirajmo Avščevo razlago, zakaj se spisek ni ohranil. Pri ubitem starotrškem kaplanu niso partizani našli za propagando in odkritje sovražnika noben izredno pomemben dokument. Slovenski poročevalec, ki je bil središče partizanske propagande in so ga **tiskali v sami Loški dolini**, pa dragocenega dokumenta ni objavil, ampak ga štab Loškega odreda z drugimi dokumenti arhiva zakopal za boljše čase v zemljo, kjer se je za njim izgubila vsaka sled.

D. Najdba spiska

V drugem odgovoru (Borec 1997, št. 555–556) sem na straneh 239–240 dokazal, da za najdbo spiska ob napadu na kaplanijo ni osnove. Iz virov, ki jih je navedel g. Avsec, se jasno vidi, **da za iskanje spiska** v kaplanovi pisarni **ni bilo časa**. Viri pravijo: "Takoj na mestu so ubili s štirimi streli kaplana, nato so odšli." In: "Hkrati (med bitko) je bil izvršen vpad v kaplanijo." Še žive priče potrjujejo, da je streljanje kmalu utihnilo.³⁴ Jasno je tudi, da partizani pisarne niso razsvetlili in med napadom prebirali številnih kaplanovih spisov.³⁵ S tem se bo menda strinjal tudi g. Avsec. Ista skupina partizanov je najprej ustrelila kaplana Kramariča in nato napadla Teličevo hišo v neposredni bližini. Kasnejši napad na Teličevo hišo je gospodarju Jerneju omogočil pobeg.³⁶ Zaporedje dogodkov – najprej v kaplaniji, nato Teličeva hiša – je še ena okoliščina, ki kaže na to, da partizani niso imeli dovolj časa, da bi v temi med številnimi Kramaričevimi spisi in literaturo iskali in celo našli omenjeni spisek.

G. Avsec hoče na strani 250 z vratolomnimi konstrukti omajati mojo tezo, da za najdbo spiska ni podlage, s čisto nepomembnimi podatki, ko npr. poudarja razliko med partizanskimi in domobranskimi podatki o datumu in uri Kramaričeve smrti in da ni bil zavratno umorjen. G. Avsec ni z nobenim argumentom dokazal, da so moji sklepi napačni; prav nasprotno, iz virov, ki jih je navedel tudi Avsec, sem naredil jasne in logične zaključke.

Čeprav sem tri leta spal v sobi, v kateri je bil na postelji umorjen kaplan Kramarič, me g. Avsec celo pri razporeditvi prostorov poučuje, kje je imel kaplan Kramarič pisarno in kje spalnico. Ko sem leta 1971 prišel v Stari trg, so bili še vidni temni madeži na parketu v spalnici. Sosedje so zatrjevali, da so to sledi krvi umorjenega kaplana Kramariča.

G. Avsec nadaljuje, da iz spalnice ni mogoče videti križišča na sredi vasi, da sem naredil nevzdržne sklepe in da se je vse dogajalo v spalnici. Da bi bilo to mogoče, nisem nikdar trdil. Umor je bil v spalnici, v pisarni pa so bili spisi. Zapisal sem: "In sedaj si predstavljajmo: okoli 150 m od kaplanije divja 'med strašnim grmenjem bomb in strelav iz pušk in mitraljezov' bitka z Italijani (ti naj bi imeli osem mrtvih),³⁷ skupina napadalcev pa v **razsvetljeni kaplanovi pisarni**, v katero **se vidi** skoraj s križišča (le štiri metre je treba iti od križišča proti kaplaniji ...), temeljito prebira številne kaplanove spise."

5. K peti obtožbi: o Kramaričevem skladiščenju orožja v starotrški cerkvi

Ker sem iz sodnega zapisnika zoper župnika Presetnika dokazal, da je bilo "orožje v cerkvi" zaboj pšenice, porcelanski servisi in čevlji, je na ta argument g. Avsec na strani 258 takole odgovoril: "Sklep g. Kebeta o orožju v cerkvi je po svoje zanimiv, saj kaže, kako banalno skuša ovreči oziroma zamegliti ta dejstva." Iz te izjave se vidi, kako g. Avsec **sprejema argumente**, ki so nasprotni njegovim tezam. Potem nadaljuje: "Orožju se je g. Presetnik lahko izognil, ker je pač šlo na račun kaplana Kramariča in cerkovnika Franca Lavriča." Ne morem drugače, da ne bi stavka zgodovinarja g. Avsca komentiral takole: Župnik Presetnik se je orožju v cerkvi izognil na tak način, da ga je "zacopral", in glej, spremenilo se je v pšenico, porcelanaste servise in čevlje ...

G. Avsec nato zapiše, da so Italijani 18. maja 1942 pa le našli dve puški na Otoku v cerkvi. Vendar se g. Avsec tudi tokrat moti, čeprav navaja vire (AINZ, ZMG, dok. 2059-10) in številko dokumenta. Italijani dveh pušk niso našli na Otoku v cerkvi, temveč **na podstrešju klonice (šupe) pred cerkvijo**, ki ni zaklenjena, ker nima vrat in jih tudi leta 1942 ni imela. Da so bile puške na podstrešju klonice, pričata vaščana Janez Mulec (Tagorenji), rojen 1. novembra 1911, in Tone Mulec (Mihov), rojen 23. decembra 1924. Na Otoku podpisani dokument z dne 5. junija 1997 je v župnijskem arhivu. G. Avsec je zapisal, da so Italijani za te puške najprej prijeli cerkovnika Janeza Mulca, rojenega 27. aprila 1897. Potem pa pravi: "Obtožbe ga je razbremenil Alojz Martinčič, ki je trdil, da sta bili puški njegova last in da ju je sam skril na tisto mesto." Če bi g. Avsec ta svoj stavek bolje pogledal, ne bi zapisal neresnice, da je bilo orožje v cerkvi, ker vsak razgledan človek ve, da ima ključ od vaše cerkve samo cerkovnik in da "tisto mesto" ni moglo biti v cerkvi. Po tem njegovem zapisu bi lahko kdo sklepal, da se je Martinčič sam javil Italijanom in tako rešil Mulca. A ni bilo tako. Oba omenjena vaščana sta povedala, da so Italijani Alojza Martinčiča zaradi pušk prijeli sami, ker so bile zavite v časopisni papir z njegovim naslovom.

V obtožbi o orožju g. Avsec na strani 257 navaja spomine Matevža Haceta "Notranjska u borbi 1942 godine", kjer pravi: "Jedan metak je

1942 godine bio više cenjen od zlatnika ...” V kakšni zvezi je ta podatek s kaplanom Kramaričem, ve samo g. Avsec. Morda pa g. Avsec s tem podatkom meni, da so eksekutorji pri Kramaričevem umoru varčevali z naboji, ko so mu v spalnem oblačilu in klečečemu ob postelji zadali štiri strele.

Na strani 255 je g. Avsec zbral še **nekaj obtožb in osebnih zamer** na račun kaplana Kramariča. Te sicer niso take, da bi ga morali zaradi njih ustreliti, ampak skušajo pokazati, da kaplan Kramarič ni bil dober.

G. Avsec je zapisal: “Znan je primer, da je med italijansko ofenzivo prišla h g. Kramariču ženska in ga prosila za pokop moža partizana, pa je to odklonil, čeprav mu je le dober mesec prej storila uslugo, ko mu je iz Ljubljane prinesla bratovo pismo.” Obtožba je brez osnove, ker je g. Avsec zamolčal, kdo je bil umrl. Zamolčal je tudi, ali je bil ta človek potem pokopan samo civilno brez duhovnika ali pa ga je pokopal drug duhovnik. Če ga je pokopal drug duhovnik, bi morala ta žena in g. Avsec vedeti, da kaplan Kramarič ni odločal, kateri od štirih duhovnikov (on, kaplan Jože Lušin, župnik Franc Presetnik ali begunec Pavel Podbregar) bo pokopal umrlega, ampak je glede na druge obveznosti duhovnikov (verouk, spovedovanje, priprava porok, krsti, obiski bolnikov) o tem odločal župnik Presetnik. Obveznosti ni mogoče opustiti zaradi usluge. G. Avsec tudi ne pove, zakaj je ta žena prosila za pogreb prav kaplana Kramariča. Če je bila zavrnjena prošnja za pogreb, kar je neverjetno, ker med vojno še ni bilo civilnih pogrebcev, je o tem odločal župnik, ne pa kaplan. Ker je g. Avsec zamolčal omenjene podatke, se je s tem izognil, da bi primer preverili po mrliški matični knjigi.

G. Avsec dalje pripoveduje, da so se na cvetno nedeljo leta 1940 sošolci v cerkvi “med mašo pretepali z butaricami in oljčnimi vejicami. Kaplan Kramarič me je edinega kaznoval, čeprav sem bil nedolžen. Moral sem v zakristiji klečati na pesku. Klečal sem toliko časa, da so se sošolci vrnili domov in povedali mojim staršem. Prišel je oče, pokazal sem mu mojo skromno oljčno vejico, ki je bila cela. Od klečanja so me tako bolela kolena, da me je moral s kolesom odpeljati domov.”

Najprej je sporna trditev, da so se otroci pretepali z butaricami med mašo. Iz zapiska bi lahko sklepali, da so se tako stegli, da so bile butarice in oljčne vejice kar oskubljeni, ker pravi, da je bila njegova cela. Taka kazen je nasprotna Kramaričevi naravi, ko vsi njegovi učenci pripovedujejo, da je bil dober do vseh otrok. Spomin g. Avsca se ne ujema s pričevanjem teh, ki so bili vsak dan v zakristiji. Vprašal sem več fantov, ki so ministrirali pri maši in hodili v zakristijo, in vsi so odločno zanikali, da bi bila zakristija prostor za kaznovanje nagajivih otrok in da bi bil tam za klečanje pesek.³⁸ Dva pa tudi pričata. “Podpisana Bernard Kraševac, rojen 10. septembra 1931 v Starem trgu, in Jože Ravšelj, rojen 2. avgusta 1928 v Nadlesku, pričava, da zakristija v Starem trgu ni bila v času, ko sva midva hodila od nedeljah v ta prostor,

vključno od leta 1940, kraj za klečanje porednežev. V tem času ni bilo v tem prostoru nikdar posebnega peska za klečanje." Postojna, 20. junija 1997. Bernard Kraševac, 1. r.; Nadlesk, 22. junija 1997. Jože Ravšelj, 1. r.³⁹

G. Avsec dalje pravi, da se spominja dogodka s kaplanom Kramaričem, ko je bil star šest let. To naj bi se zgodilo leta 1937 v občinskem zavetišču v Pudobu,⁴⁰ kjer je bil nekaj mesecev z bolnim očetom. "Kramarič je v barako prihajal vsak teden. Vsakokrat je bil v mali sobi pogoščen, drugi pa smo lačno gledali. Nekoč me je poklical v malo sobo k sebi in mi rekel, naj zmolim očenaš, pa bom dobil kruha. Molil sem, pa ni bilo dobro, in to več kot desetkrat, on pa se mi je smejal. Nenadoma se mi je uprlo, pa sem dejal: 'Pa nič, bom pa umrl.' Tedaj je poskočil. Zbežal sem v veliko sobo in poslušal glasno zgražanje sotrpinov. To napeto vzdušje je ostalo tudi v ljudski šoli. Že za prvega Miklavža sem bil izločen, čeprav sem bil dober učenec in tudi eden najrevnejših..."

Kramarič ni prihajal vsak teden v zavetišče. Takrat ni bila niti navada, da bi duhovniki prihajali k ostarelim in bolnim vsak prvi petek v mesecu, kaj šele vsak teden. Kaplana Kramariča in Lušin sta prihajala k bolnikom samo takrat, ko jih je kdo poklical v hudi bolezni "za prevideti".⁴¹ Pretirano je govoriti, da bi bili oskrbovanci v zavetišču lačni kruha. Slava Nelc iz Pudoba je bila skoraj vsak dan v "baraki" pri Neži Lavrič, ki je skrbela za hrano. Povedala je, da je Neža Lavrič jemala hrano iz zavetišča v trgovini in meso v mesnici na knjižico. Pri tem ji ni nihče delal težav, češ da je za prehrano potrošila preveč. Slava Nelc zatrjuje, da "absolutno ni res, da bi bil kdo v zavetišču lačen kruha, kaj šele šestletni otrok".⁴²

Ivana Tomec iz Viševka je bila dobra znanka Neže Lavrič. Ko sem ji prebral Avščev zapis iz zavetišča v Pudobu, je dejala: "To pa ne bo držalo. Neža Lavrič je bila tako dobra, da bi bila rajši sama lačna, če bi bilo treba, kot pa drugi."⁴³ Tudi Milka Gerbec iz Pudoba je povedala, da je bila Neža Lavrič izredno dobra, da je imela rada otroke in bila odlična kuharica, ki je pogosto kuhala tudi na svatbah. Ko so jo po vojni obiskovali v Nadlesku, se je najprej posvetila in postregla otrokom.⁴⁴

Kako naj po srcu dobra žena, ki ima rada otroke, ki je odlična kuharica, pusti, da bi bil šestleten otrok "lačen kruha"? Iz čutenja starejših ljudi bi bilo nemogoče, da bi pustili otroka lačnega. Avščeva trditev, da je bil med starimi ljudmi "lačen kruha", se upira čutu notranjskega človeka in je že po svoji naravi neprepričljiva.

Nenavadne in zelo neprepričljive so tudi besede šestletnega otroka duhovniku: "Pa nič, bom pa umrl." Znano je, da so imeli ljudje v tistih letih do duhovnika veliko spoštovanje, posebno pa še otroci. Ljudje pripovedujejo, kako spoštljivo so kot otroci pozdravljali duhovnike. Še posebno, ker (kot pravi g. Avsec) je bil on eden izmed najrevnejših otrok. Ne morem si predstavljati, da bi bil glede na omenjene okoliščine šestletni Tone Avsec tako ohol.

Prav tako ni res, da je Miklavž otrokom v ljudski šoli nosil darila organizirano. Enaka darila je Miklavž prinesel le otrokom, ki so bili člani Marijinega vrtca. Prinesel pa jih je v konzumni dvorani in ne v šoli. Vrtec pa je vsa ta leta vodil kaplan Lušin in ne Kramarič. Otrokom ljudske šole je Miklavž nosil darila v konzumni in sokolski dvorani in ne v šoli, a le tistim, ki so jih pripravili starši.⁴⁵ G. Avsec se torej moti, ko pravi, da je bil v ljudski šoli izločen (starši ga očitno niso prijavili) za Miklavža, in dela krivico kaplanu Kramariču. Ponuja se nam primerjava. G. Avsec je pozabil, kako je bilo z Miklavžem v prvem razredu ljudske šole, kar je popolnoma normalno, dobresedno pa se spominja, kaj je kot šestletnik leta 1937 rekel v pudobskem zavetišču kaplanu Kramariču.

In za konec si oglejmo še naslednjo Avščevo obtožbo: "Znan je primer, ko je kaplan Kramarič ponižal mater starejšega učenca iz starotrške šole tako, da mu je morala vpričo sina poljubiti čevljev." G. Avsec se moti, če misli, da bo kdo verjel taki obtožbi. Kako naj verjamemo njegovim spominom ali tako iracionalnim obtožbam kot je "poljubljanje čevljev", če si pa že kot "zgodovinar" izmisli važen podatek in ga podtakne, kot da bi bil resničen. Škoda, da je g. Avsec zašel s poti zgodovine na pot propagande za vsako ceno.

Kaj naj rečem na koncu? G. Avsec si je krčevito prizadeval, da bi kaplanu Kramariču dokazal vsaj nekaj takega, kar naj bi opravičilo njegov umor, pa naj bodo obtožbe še tako iracionalne.

Prepričan sem, da je resnica samo ena in ta na koncu vedno zmaga. Rečeno je bilo: "Resnica vas bo osvobodila." Prepričan sem, da je za resnico umrl tudi kaplan Kramarič. Naj njegova žrtev izprosi, da se časi pobijanja med slovenskim narodom ne bi nikoli več ponovili.

S tem končujem dopisovanje z g. Tonetom Avscem in mu želim vse dobro.

OPOMBE

¹ Kot npr. že na samem začetku, na strani 244, Borec (1997) št. 555-556, navaja tudi Slovenskega poročevalca, št. 15, 18. januarja 1946, str. 3, s katerim prenaša vsebino zapisa od kaplana Kramariča na župnika Presetnika in poskuša iz totalitarnega obdobja po vojni vzbuditi silen vtis o "izdajalski" duhovščini. Pod naslovom "Ljudstvo je predalo župnika izdajalca sodišču", piše, da so se v jutranjih urah pričeli zgrinjati ljudje proti Staremu trgu in se zbirali pred župniščem. "Pred sodišče, naj dobi kazen" je zahtevalo več sto ljudi. Danes bi lahko kdo mislil, da je bilo to zbiranje ljudi spontano, a resnica je drugačna. Janez Zgonc iz Dan je povedal, da so morali ta dan vsi delavci na žagi Marof v nočni izmeni pustiti delo in iti v povorko v Stari trg pred župnišče. Na žagi je to zbiranje ukazal Alojz M. Zgonc je še povedal, da ga je ta hrupna in organizirana aretacija župnika Presetnika posebno bolela, ker se je zavedal, da mu je na prošnjo očeta in matere prav on rešil življenje, da ga niso Italijani ustrelili. Na sodnem procesu leta 1946 je župnik Presetnik dokazal to intervencijo s pričama "mati in oče Zgonc, Dane 37". Nadškofijski arhiv (odslej NŠALJ), fasc. 188, spis Franc Presetnik, str. 10. Janez Zgonc je hotel o uspešnem posredovanju župnika Presetnika pri Italijanih pričati pred sodiščem, a mu tega na procesu proti župniku Presetniku niso dovolili. (Janez Zgonc, 2. maj 1998, ustni vir, priča Janez Maček, Dane 36). Zvečer pred aretacijo so po vaseh hodili bivši terenci in ljudi prepričevali, da morajo iti zjutraj v Stari trg, ne da bi zahtevo utemeljili zakaj. Ko so ljudje zjutraj spoznali, kaj vse obtožujejo župnika Presetnika, so se mnogi obrnili in odšli domov. (Jože Gorše, 24. maj 1998, ustni vir, povedal njegov oče). V Loški dolini se mnogi spominjajo, to je tudi splošno znano, da so bile nekatere žene tako "nahujskane", da so župnika Presetnika ob aretaciji celo brcale. V sodbi proti župniku Presetniku pa je nato celo "Svet ljudskih sodnikov" leta 1946 ugotovil: "Naknadna konstrukcija obtoženih kaznivih dejanj pa je zlasti razvidna tudi iz meglenih in deloma si nasprotujočih izjav zaslišanih prič, kakor tudi iz okolnosti, da so nekatere priče svoje izjave sproti dopolnjevale". Župnijski arhiv Stari trg pri Ložu (odslej ŽA), Sodba zoper župnika Franca Presetnika z dne 13. septembra 1946, št. sodbe Ko 746/46 - 56, fasc. 1/1.

² Tone Žagar (Kramar) iz Prezida, 14. marec 1998, ustni vir; Miroslav Troha iz Babnega Polja, 30. aprila 1998, podpisano pričevanje v ŽA. Tone Žagar pravi, da so partizani ponoči napadali italijansko postojanko z Vražjega vrtca in še z dveh drugih strani. Damjan Guštin, Razvoj partizanskih enot na Notranjskem v prvi polovici leta 1942 s posebnim pogledom na razvoj bataljona Miloša Zidanška, Notranjski listi, III (1986), str. 293-301 in Pregled razvoja poveljniške sestava Notranjskih odredov, prav tam, str. 346.

³ Ko so se Italijani po nekajdnevni revolucionarni oblasti 16. maja 1942 vrnil v Loško dolino, so med celodnevni vsesplošni ropanjem preiskali tudi župnišče in starotrškemu župniku Francetu Presetniku ukradli srebrno uro, fotoaparat, daljnogled, radio, perilo in

kokoši. Župnik Presetnik je krajo dokazal s pričami na sodnem procesu leta 1946. NŠALJ, f. 188; Zapisnik sodnega procesa zoper župnika Franceta Presetnika 1946.

- ⁴ Stane Okoliš, Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem, Gradivo Komisije za raziskavo povojnih množičnih pobojev, pravnodvomljivih procesov in drugih nepravilnosti občine Cerknica, Ljubljana 1996, str. 124–147. Najpomembnejši primer revolucionarnega umora iz idejno-političnih vzrokov, ki je med katoliškim prebivalstvom vzbudil korenit preobrat v gledanju na partizansko delovanje, je bil umor Janeza Kandareta iz Dan št. 5, 17. julija 1942.
- ⁵ Janez Kebe, Loška dolina z Babnim Poljem, Zgodovina župnij Stari trg pri Ložu in Babno Polje, Ljubljana 1996, str. 81–82. Pri organizaciji obiska Visokega komisarja Ljubljanske pokrajine v Loški dolini 13. julija 1941 je sodelovalo občinsko vodstvo in šolsko upraviteljstvo.
- ⁶ Primerjaj Vinko Šumrada: Na drugi fronti, v: Notranjski listi II, Cerknica (1981), str. 87–93.
- ⁷ Jože Kraševac, Lož, in Ivan Avsec, Pudob: podpisano pričevanje 17. februar.1998: "Podpisana pričava, da nama je v družbi še drugih delavcev (Kajžarja iz Podloža, zdaj že pokojni) gradbene skupine tovarne Kovinoplastika Lož, ko smo v Markovcu delali nov betonski most okoli leta 1950, povedal Anton Prevec - Dimač iz Loža: ŽV tej baraki smo imeli partizani sestanek z italijanskimi oficirji starotrške postojanke po italijanski ofenzivi." Na Avščevo vprašanje "Kako to, da ste imeli sestanke z okupatorjem, je ta odgovoril, da je imela italijanska komunistična partija velik vpliv v italijanski vojski in zato ni bilo problema z navezavo stikov". Pričevanje se nahaja v ŽA. Starejši vaščani iz Pudoba se spominjajo, da so imeli zaupniki OF spomladi in še poleti 1942 pogoste stike z italijanskim oficirjem Korichem, ki je bil hrvaškega rodu. (Npr.: Angela Tomažič, roj. 7. aprila 1918 in Marija Mulec, roj. 26. marca 1913, ustni vir 27. avgust 1998.) O tem pišejo tudi Črne bukve, Ljubljana 1944, str. 83.
- ⁸ Tone Duhovnik je v prvi polovici leta, do konca maja 1942, dvakrat obiskal starotrško župnijo: ARS, Referat II, Slovensko domobranstvo, f. 120.
- ⁹ Med različnimi viri na tem mestu omenjam zapisnik sodnega procesa proti župniku Francetu Presetniku iz leta 1946 (NŠALJ, fasc. 188, spis Franc Presetnik). Iz besedila obtožnice, iz župnikovega zaslišanja pri ozni, iz njegovega zaslišanja na sodni obravnavi, iz pisnega zagovora k zaslišanju in iz izjav številnih prič izhaja nedvomno dejstvo, da je starotrški župnik Presetnik na prošnje prizadetih ljudi, predvsem svojcev pripadnikov OF, večkrat posredoval pri italijanski okupacijski oblasti in si prizadeval za ugodno rešitev. Največ posredovanj, v pisnem zagovoru jih tudi sam navaja, je opravil zlasti med veliko italijansko ofenzivo poleti 1942, verodostojnost svojih izjav pa je podkrepil tudi z navedbami prič. "Ko sem interveniral za vaščane iz Dan, so mi rekli, naj ne skrbim zanje. Glede Ložanov je bil pogoj, da povedo, kje se nahaja orožje. Odgovorili so mi, da ne vedo. To je bilo 31. 7. 1942 okrog 10 ure. Priče: Franc Mlakar, Lož, Stanko Zabukovec, Leopold Južina, Lož, Andrej Komidar, Lož, Predmestje 9. Ko sem prosil, naj se ne požiga Loža, me je poveljnik osorno zavrnil. Priča Viktor Poznik, Lož, Predmestje. Za Franceta Petriča, Dane št. 8, in Janeza Kandareta (Kosmačev) prav tako iz Dan sem se posebej zavzel. Priče: Franc Petrič, Dane št. 8, Franc Mlakar, Lož. Za posredovanje so te dni

prosili še mati Komidar Andreja, Lož, mati in oče Zgonc, Dane št. 37, Marija Mlakar, Lož, Predmestje 7, Zofija Zabukovec, Predmestje 9, Nežka Pimat, Vrhnika, Marija Debevc, Stari trg 69, Mimi Benčina, Stari trg, Marija Mlakar, Stari trg 33 – vsi kot priče. Na prošnjo Ložanov, ki sem jih videl na cesti, sem odšel ponovno k poveljniku, pa me je zavrnil: "Nemogoče, je že vse odločeno". Priče: Miloš Benčina, Stari trg, Anton Gabrič, Sevnica, Anton Lah, Ljubljana. Milka Germ, sedaj poročena Vrhovec, Stari trg, me je prosila za posredovanje z ozirom na očitek zveze s komunisti. Priča: ona. Pod sumom komunizma zaprti posestnik Alojzij Strle iz Viševka št. 33 se je obrnil do mene glede intervencije. Posređoval sem zanj, kakor še za mnogo drugih. Priča: Alojzij Strle, Viševka 33." Župnik Presetnik je v podobnih okoliščinah posređoval tudi v zvezi z drugimi prošnjami. Na prošnjo Ule Jožeta je posređoval za Vovka iz Loža. Priči: Ule Jože, Lože, Vovk, Lož. Posređoval je tudi takrat, ko so Italijani Francu Škrbcu zagrozili, da mu bodo požgali, če se ne vrne hčerka iz gozda. Prav tako za Marijo Tomec zaradi sina Alojza. Priči: Franc Škrbec, Podcerkev 25, in Marija Tomec, Stari trg . ltd. ... Po italijanski kapitulaciji je med drugim pri Nemcih pismeno interveniral tudi za Janeza Franka iz Loža, sekretarja MOOF odbora Lož. ltd. ...

- ¹⁰ Ker je ozna že v kazenski prijavi župnika Presetnika označila z besedami: "osumljenec je vojni zločinec in izdajalec. Sokriv in odgovoren je za vsa streljanja, odgone v internacijo, požige, sokriv je za vse zločine, izvršene po okupatorju in domačih izdajalcih po starotrški župniji ...", je bilo skoraj nemogoče pričakovati, da bi pri posređovanjih za aretirane duhovniku (župniku Presetniku) priznali dobrohotne namene. Vsakršen pomislek na to so odpravili s trditvijo: "da ne bi vzbudil suma je (župnik – op. J. K.) napisal nekaj prošenj za ljudi. Vsem, za katere je pisal, je bilo rešeno življenje." Tako prvo namigovanje kot tudi druga trditev ne vzdržita objektivne presoje takratnih dogodkov. Čeprav so bile na omenjenem sodnem procesu proti Presetniku "vse priče razen Zabukovca, ki je bil nevtralen, vedno za OF", pa obtoženi duhovnik za posređovanja pri italijanski okupacijski oblasti ni dobil večjih obtožb, kot bi sicer pričakovali. Prav nasprotno, do njegovih intervencij so bile izpovedi prič po eni strani pozitivne, po drugi pa negativne niso bile prepričljive: Alojzija Poje je npr. pred sodiščem izjavila: Svojo snaho Ivano Poje sumim, da me je leta 1942 ovadila Italijanom, da sem komunistka in moj sin Ivan Capo – komunist. Če ona tega ni storila, je to storil Presetnik, ki je rekel nekoč mojemu možu, ko sem se drugič poročila, naj se ne poroča z menoj, češ da sem vzgojila same komuniste." Ivana Janežič: "Dan po aretaciji 7. 8. 1942 sem šla do italijanskega oficirja Bardelija, ki je stanoval pri moji hčeri Ani Tomec, ki mi je rekel, da on ne odloča, da moram do župnika Presetnika, in kakor bo on odločil, tako bo on storil...". Ivana Tomec: "Moji bratje so bili pri partizanih. Bila sem poklicana na italijansko komando in prosila Presetnika, da bi šel z menoj. Vprašal me je, kako se pišem in pred menoj pregledal knjigo. Nato je odgovoril, da me ne pozna in da ne gre z menoj. Čez nekaj dni sem bila odpeljana v internacijo". ltd. Nekatere druge priče so bile do Presetnikovega ravnanja dobrohotnejše, razumevajoče in v posameznih izjavah tudi razbremenjujoče. Karel Vovk iz Loža je npr. izjavil: "Presetnik je ob moji aretaciji iz razloga, da imam sina pri partizanih, Italijanom dokazal, da nimam sina in sem bil izpuščen." Prav tako Anton Hace: "Na Presetnika so se obračali ljudje z raznimi prošnjami za svojce, pa jim je, če je

le mogel, pomagal. Da bi delal izjeme, ne vem." Jože Udovič je izjavil: "Glede Presetnika vem, da so se ljudje obračali z raznimi prošnjami do njega. V večih primerih je bila njegova intervencija uspešna". Itd. ... Več prič se o duhovniških (Presetnikovih) posredovanjih pri italijanski oblasti na sodni obravnavi ni želelo izreči, kajti izjavile so, da "ne vedo ničesar". Po končani razpravi je celo "Svet ljudskih sodnikov" ugotovil, da je "obtoženi Franc Presetnik sicer odklonil kako intervencijo, da pa se iz odklonitve intervencije nikakor ne da sklepati na to, da bi obtoženi odločal o tem, koga je treba postreliti in koga poslati v internacijo, saj je po drugi strani ugotovljeno, da je obtoženi interveniral tudi za pristaše OF in jih dokaj rešil smrti." (Sodba z dne 13. septembra 1946, št. Ko 746/45 - 56 je v ŽA, fasc. 1/1.) Župnik Presetnik je na omenjenem procesu poudarjal, da se je zavzemal za tiste posameznike, ki jih je poznal, kajti posredovanja za javno znane pripadnike OF se je bal, ker so ga Italijani obtoževali: "češ, kako se more za take ljudi zavzemati". (Sodba 1946.) Ko je šel na prošnjo Škrbčeve iz Šmarate prosit za njenega moža in še pet drugih, ga je kapetan Angeri zavrnil, "kako more prositi za take, ki so jih na zaslišanju vaščani najbolj obremenili." Za Šmarčane in Kozarščane so takrat prosili Lušin (kaplan) in Kvaternik skupaj, župnik pa še sam. Žal je bilo vseh šest ustreljenih. NSALJ, Sodni zapisnik 1946.

Na tem mestu naj opozorim še na ravnanje župnika Franca Presetnika v primerih **Franca Pirnata in Toneta Laha**, za katera je g. Avsec v drugem ugovoru, revija Borec (1997) št. 555-556, na str. 259 zapisal, da župnik Presetnik zanju ni posredoval. Glede na primerjavo med pričevanjem Nežke Pirnat na sodnem procesu leta 1946 in njenimi izjavami leta 1960, ki jih navaja g. Avsec v omenjenem drugem ugovoru na strani 259, je potrebno ugotoviti, da je Pirnatova svoje pričevanje spreminjala in dopolnjevala. Na sodnem procesu proti Presetniku leta 1946 je izjavila: "Na mojo prošnjo mi je župnik Presetnik odvrnil, da ne more prositi in pomagati, ker moža ne pozna. Videla sem, da si je na listek nekaj zapisal in odšel na italijansko komando. Kmalu nato je bilo več ustreljenih, med njimi tudi moj mož. Prepričana sem in sigurna, da ako bi Presetnik dal dobro besedo za mojega moža, bi bil isti izpuščen ali vsaj odpeljan v internacijo." Na drugem mestu je takrat tudi povedala: "Dan po aretaciji mojega moža Franca dne 31. 7. 1942 je nekdo dejal, da nihče drug nima besede na italijanski komandi kot župnik. Šla sem prosit župnika, ki mi je odgovoril, da moža ne pozna, in da ne more. Videla sem, da si je nekaj zapisal, nato je odšel po Starem trgu, najbrže na italijansko komando, kar je tudi obljubil. Da bi pa stvarno odšel, ga nisem videla". O istem posredovanju je na tem procesu pričala tudi Gabrijela Zakrajšek, ki je z ženami iz Vrhlike (pri župniku Presetniku) prosila za svoje može: "S Kristino Turšič smo prosili za njenega moža Andreja Turšič dne 31. julija 1942. Presetnik je odvrnil, da ga sploh ne pozna in da zato tudi prositi ne more. Čez nekaj časa nato je odšel ven, verjetno na italijansko komando."

Župnik Presetnik se je na zaslišanju med opisom tragičnih dogodkov ob italijanskem divjanju poleti 1942 že pred izjavami prič o omenjenih prošnjah spominjal: "... Ko smo šli v župnišče, da si napišem podatke, se je zvedelo, da gori Lož. Košmrlova je stekla domov, obema sem napisal podatke in priporočil, naj ostaneta moža doma. Moža nista bila poslana v internacijo. Medtem so prišle prosit k meni 3 žene iz Vrhlike za svoje može. Napisal sem si podatke. Obenem sta prišli Marija Benčina in Milka Kovač, da bi

prosil za Toneta Laha. S podatki vseh štirih sem tekkel na komando. Za Vrhničane sem zvedel, da je prepozno, Lah pa je skočil iz vrste, ker mu je oficir namignil, naj zbeži. Italijani so dopoldne ustrelili približno 27 Ložanov in Vrhničanov. Prebivalstvo so postavili pred izbiro: internacija ali MVAC. Pudobci so se odločili za drugo in je nastala postojanka v Pudobu. Tega dne sem rešil Franca Mlakarja, Stanka Zabukovca, Andreja Komidarja, Janeza Zgonca in Toneta Laha." NŠALJ, fasc. 188.

G. Avsec v drugem ugovoru zanika sodelovanje župnika Presetnika pri rešitvi Toneta Laha iz Loža. Kot dokaz navaja neobjavljeni rokopis nekega T. G. (značilno je, da se g. Avsec zelo rad opira na neobjavljene rokopise in spomine) iz Starega trga, kjer pravi, da je Laha rešila Milka Kovačeva. To naj bi potrdil 8. avgusta 1996 celo Tone Lah s pripombo: "Točno tako!" V zvezi z zgoraj zapisanim imajo zgodovinarji NOB neobjavljene spomine za zanesljivejše zgodovinske vire kot pa ugotovitve in pričevanja na sodišču. Milan Lah, oče Toneta Laha, je na sodišču pričal: "Ob aretaciji mojega sina Toneta 29. julija 1942 sta prosili (pri župniku Presetniku, op. J. K.) za intervencijo Marija Benčina in Ljudmila Kovač. Najprej sta odšli k Presetniku, nato skupno na italijansko komando in dosegli toliko, da sin ni bil ustreljen, ampak interniran. Kot mi je znano, je Presetnik v več primerih uspešno interveniral, ne morem pa reči, da bi bil pri tem pristranski. Kot mi je znano, je rešil življenje tovarišici Mariji Benčina." NŠALJ, fasc. 188.

¹¹ V Babnem Polju so Italijani skoraj vse aretirane, 47 mož in fantov, brezobzirno postrelili, ostale pa odpeljali v internacijo. V nasprotju s starotrškim se babnopoljski župnik Anton Črnugelj na zaslišanju pri italijanskem poveljstvu ni posebej zavzel za posameznike, za katere bi jamčil, da niso sodelavci OF in bi jih Italijani najbrž izpustili, temveč se je o vseh svojih župljanih izrazil enako. Pozneje je moral kazati domačije tistih, ki so jih ustrelili, da so jim vse požgali. Daljše in popolnejše pismeno pričanje, kako so Italijani zasliševali župnika Črnuglja, je dal 30. aprila 1998 Mirko Troha iz Babnega Polja in je v ŽA. Ravnanje duhovnika v tako težkih okoliščinah je veliko etično vprašanje, odvisno pa je tudi od njegove moralne občutljivosti, zato nikakor ne moremo jemati odločitve enega za absolutno pravilnega, drugega pa za "izdajalsko početje", kot se je vse do nedavnega poudarjalo.

¹² Do nastajanja vaške straže sporazumno z zaupniki OF je prišlo v Ložu. Ker je obtožnica župnika Presetnika bremenila organiziranja "bele garde", so o vzrokih in okoliščinah pripravljanja vaške straže spregovorili tudi na že večkrat omenjenem sodnem procesu leta 1946. Na številne obtožbe, da je sodeloval pri ustanavljanju vaških straž, je župnik Presetnik odgovoril: "Avgusta 1942 so mi Ložani prinesli spisek mož, ki so prosili za orožje in me prosili, da ga izročim Italijanom. Rekel sem jim, da so jim Italijani storili že dosti gorja in naj jim z orožjem ne pomagajo in da se jim ne bom vdal. Ložani bodo vedeli, koga so poslali s spiskom oseb, ki so prosile za orožje k meni. Ti bodo mogli potrditi, da sem jim orožje odsvetoval in izjavil, da spiska ne bom oddal. Ložani so spisek za orožje sestavili sami brez moje vednosti." Na župnikovo izpoved o njegovem odnosu do ustanavljanja vaških straž so priče na procesu izjavile: Milan Lah (pristaš OF, dva sinova sta bila partizana) iz Loža: "Leta 1942 je prišel Karel Žnidaršič iz Dan večkrat k nam in pripovedoval, da je italijanska komanda sklenila, da bo pobila vse moške, ki ne pristopijo k be-ga. Zato smo dotično listino podpisali pri **predsedniku terenskega odbora**

(podčrtal J. K.) Jožetu Uletu. To listino smo izročili župniku Presetniku s pripombo, naj jo odda dalje na italijansko komando le v primeru, če nam grozi resna nevarnost. Kot mi je znano, je Presetnik ta seznam zadržal in tako ni prišlo v Ložu do ustanovitve be-ga.” Franc Strle (Nino), znani organizator OF: “Kolikor poznam obtoženca, ni bil slab človek. Kolikor vem, ni sodeloval pri seznamu oseb glede orožja.” Janez Mavri iz Loža: “Avgusta 1942 je prišel Karel Žnidaršič agitiral za podpis liste za orožje. Kakor se je govorilo, se je Presetnik izrazil, naj ne primejo za orožje.” Jože Ule (predsednik terenskega odbora v Ložu) je pričal enako kot Janez Mavri s pristavkom: “Sam Presetnik je proti meni izjavil, naj za orožje do zadnjega ne primemo.” Enako je pričal tudi Rafael Telič. Leopold Kočever iz Loža: “Mislim, da je Žnidaršič pobiral podpise za orožje. Ta seznam sem iz strahu podpisal. Presetnik mi je ob neki priliki pozneje v župnišču dejal, da naj ne primemo za orožje do skrajnosti. Do tega, da bi prijeli za orožje, ni prišlo”. Viktor Poznik, nekdanji notar v Ložu, je povedal enako kot Janez Mavri, dodal pa je, da “je bil seznam oddan župniku Presetniku s pripombo, naj napravi z njim po svoji uvidevnosti.”

¹³ Stane Okoliš, *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem*, str. 124–147.

¹⁴ 5. oktobra 1942 so likvidirali enega civilista; prav tam.

¹⁵ Stane Okoliš, prav tam, str. 54 in 77.

¹⁶ Če medvojna dogajanja opazujemo s tragičnega stališča žrtev, za starotrško župnijo ugotovimo **610 medvojnih in povojnih žrtev**. Gradivo omenjene Komisije nam daje o žrtvah tele podatke: Povzročili so jih: italijanski okupator **218** žrtev ali **35,7 %** (od teh je umrlo v internaciji 13 žrtev ali 2,1 %); nemški okupator **59** žrtev ali **9,7 %** (od teh je umrlo v internaciji 13 žrtev ali 2,1 %); komunistična revolucija med vojno 104 žrtev ali 17 % (v knjigi so navedeni partizani), komunistična revolucija po vojni (od 15. maja 1945) 152 žrtev ali 25 % (v knjigi je navedena jugoslovanska armada in OZNA), skupaj komunistična revolucija **256** žrtev ali **42 %**; vaške straže (v knjigi VS - MVAC) 11 žrtev ali 1,8 %, domobranci 34 žrtev ali 5,5 %, skupaj protikomunisti **45** žrtev ali **7,3 %**; sami (nesreče) **15** ali **2,5 %**; drugi **7** žrtev ali **1,1 %**; neugotovljeni **7** ali **1,1 %**; Anglo-Američani **3** ali **0,5 %**. Stane Okoliš, prav tam; prim. tudi Janez Kebe, *Loška dolina z Babnim Poljem*, str. 83.

¹⁷ Podpisano pričevanje Marije Sterle, rojene Kržič, z dne 18. februarja 1996 je v ŽA. Prav tako pa s sestro Alojzijo Kržič iz Nadleska pričata, da njun oče Ludvik Kržič ni imel nobenih stikov z župnikom Presetnikom. Ta ga v Nadlesku ni nikdar obiskal. Prav tako tudi ne vesta, da bi Ludvik Kržič obiskal župnika Presetnika; pisno pričevanje Alojzije Kržič z dne 29. 4. 1998 je v ŽA.

¹⁸ Franček Saje je zapisal: “Tokrat je konferiral z župnikom Presetnikom, kaplanom Kramaričem in klerikalnim veljakom Kržičem.” Belogardizem, 1951, str. 542; Franci Strle: “V maju so se beli zarotniki že toliko povezali, da so oblikovali že nekakšen vodstveni vrh, ki so ga sestavljali župnik Presetnik, kaplan Kramarič in Ludvik Kržič.” Naša obramba, 1990, št. 3, str. 38; Lojze Mlakar: “Odposlanec Tone Duhovnik je znova prišel v Stari trg maja 1942 in se spet sestal z župnikom Presetnikom, kaplanom Kramaričem in bivšim županom in hotelirjem Kržičem. Kaj drugega so razpravljali na teh sestankih kot o igri na dve karti, kakor so jo potuhtali slovenski klerofašistični voditelji v Ljubljani.” Notranjski listi, 1981, str. 72.

¹⁹ Za prikaz ustrezne podobe in za pravilnejše razumevanje vloge in pomena vrhniške vaške straže navajam verodostojno pričevanje Frančiške Palčič: “Podpisana Frančiška Palčič,

rojena Dobrovoljc, rojena 9. oktobra 1914, iz Vrhnike pri Ložu 15 pričam, da je moj pokojni mož Jakob Palčič vpričo mene in drugih članov naše družine med vojno izjavil, da je on rekel vrhniškim partizanom, da "zaradi nas lahko hodite iz gozda domov po hrano in drugo, mi (vaške straže) vas ne bomo naznanili. Samo pazite, da vas ne bodo drugi videli." Vedno kadar so pobirali za partizane hrano (v tej hiši je bila trgovina, op. J. K.) ali stare rjuhe za obveze, mi je mož rekel: "Daj jim, ker rabijo." Ne mojega moža, ne njegovega brata Ivana Palčiča nisem nikdar videla, da bi nosila puško. Ko so partizani 2. septembra 1942 ponoči prišli po moža in njegovega brata, so rekli, da ju bodo pripeljali nazaj k Žagi naslednji dan, a vrgli so ju v jamo v Matjackinem gozdu pri Županovem lazcu nad Babnim Poljem. Po končani vojni leta 1945 je prišel k nam partizan Feliks Razdrih iz Vrhnike. Rekla sem mu: "Kaj vam je moj mož Jakob naredil, da ste ga ubili, saj vidva sta bila prijatelja?" Odvrnil mi je takole: "Vedeli smo, da nam ni bil nevaren in se ga nismo bali, da nas bo izdajal. Bali pa smo se, da nam bo nevaren po vojni zaradi vpliva na druge ljudi, ker je bil proti našemu gibanju (komunizmu). To pričanje lahko potrdim tudi s prisego." Vrhnika pri Ložu, 26. maja 1998. Franciška Palčič, 1. r. Podpisano vpričo mene, Janeza Kebeta, župnika v Starem trgu pri Ložu, 1. r. Dokument je v ŽA.

²⁰ Borec 1994, št. 1–3, str. 236–247; glej tudi Janez Kebe, Loška dolina z Babnim Poljem, str. 83–97.

²¹ NŠALJ, fasc. 188, župnija Stari trg pri Ložu, spis Franc Presetnik, str. 13.

²² Sodba zoper župnika Franca Presetnika dne 13. septembra 1946, ŽA, fasc. 1/1.

²³ ARS, Referat II, Slovensko domobranstvo, fasc. 120.

Ker poročilo dekana Škrbca, ki ga Tone Avsec pogosto navaja, vsebuje več netočnih podatkov, ni povsem prepričljivo. Dejstvo je, da sem v poročilu, ki se nanaša na razmere v Loški dolini, odkril nekatere napake: npr. (Matevž) Hace ni bil starotrški cerkovnik, cerkovnik je bil njegov oče, a ne v Starem trgu, pač pa v Podcerkvi. Italijani niso ustrelili župana Mlakarja "z njegovima hčerama in baje tudi s sinom v njegovi rojstni lga vasi". Župana Mlakarja so Italijani ustrelili v Ložu brez hčera in sina. Imel je samo eno hčer. Ko omenja Presetnikovo županovanje in poveljevanje vaškim stražam, se ne moremo znebiti vtisa, da poročilo, glede na druga poznana dejstva, močno pretirava. Župnik Presetnik je bil v času dvovladja v Loški dolini resda najbolj izpostavljena oseba, nikakor pa ni bilo celotno dogajanje odvisno od njega. 1. Iz zaslišanja prič na sodnem procesu smo se že zgoraj prepričali o njegovi vlogi pri ustanavljanju vaške straže v Ložu. 2. Prav tako je opozarjal Podložane, da vaške straže in italijansko orožje niso prava rešitev. Preden so Podložani prijeli za italijansko orožje, so šli po nasvet še k župniku Presetniku, ki jim je po spominjanju navzočih zatrdil: "To ne bo rešitev – puško na ramo kot smrt za vrat". (Podpisano pričevanje: Jože Kraševac, Lož, 21. julij 1998, Stane Kraševac: Stari trg, 21. julij 1998). 3. Iz medvojnega zaslišanja na partizanski komandi v Starem trgu, 22. 9. 1943, se je obtoženi F. K. zagovarjal pred izbranimi sodniki: "Janežič Andrej, Majdar z Police, Lohne z Knježje Njive, Razdrih Janez, Jernejčkov Tone iz Šmarate, Felix Malnarček, Anton Gabrič in Tine Stanovnik iz Horjula" med drugim tudi na njihovo vprašanje: Kdo je v Loški dolini organiziral Belo gardo. Obtoženi je izrecno poudaril: "Belo gardo je organiziral spontan odpor do (komunizma) partizanov, ker ste takrat mnogo grešili in pobijali ljudi". Po razsodbi sodišča je bil obtoženi oproščen ter mobiliziran v partizanske vrste. Iz medvojnega dnevnika F. K. iz Loške doline.

²⁴ Na ta izmišljeni podatek je opozoril že Ivo Žajdela, Kdo hoče opravičiti umor kaplana Franca Kramariča?, Borec (1998), št. 561–562–563, str. 337, kjer pravi: "Pač po metodi: najprej si nekaj izmisliš, potem pa s tem polemiziraš." Tone Avsec pa je v svojem odgovoru, Borec (1998) str. 346–360, to Žajdelovo ugotovitev, da je stavek izmišljen, previdno obšel. S tem je priznal, da ima Žajdela prav.

²⁵ Borec (1997) št. 555–556, str. 249; G. Avsec zatrjuje: "Zgodovinarji NOB smo zgodovinarji." Ko analiziramo njegova prispevka o kaplanu Kramariču, zapise Francija Strleta in pisanje drugih zgodovinarjev NOB, imamo mnogo razlogov, da o gornji trditvi dvomimo. Ker je prav v tem času izšla knjiga Ivana Jana "Škof Rožman in kontinuiteta", si od blizu oglejmo samo en značilen primer. Avtor omenja podatek, da naj bi škof Rožman med birmo leta 1943 nagnal partizanske matere iz starotrske cerkve. Ta podatek je prvi objavil Franci Strle, Borec (1989), št. 2. str. 281. Ivan Jan ga je v Novi reviji leta 1994, št. 96–99, str. 900 prvič prepisal, še istega leta pa je v Novi reviji št. 101 izšlo pričevanje enajstih starejših krajanov, ki so bili leta 1943 pri omenjeni birmanski slovesnosti, da "škof Rožman pri birmi ni niti z besedo omenil partizanskih mater, kaj šele, da bi zahteval, naj cerkev zapustijo. Tak nastop škofa bi bil škandal prve vrste, ki bi ga ljudje pomnili vrsto let. Potvarjanje zgodovinskih dejstev pač ne služi pravi zgodovini. Loška dolina, 16. julija 1990, Kristina Komidar, Marija Mulec, Ivana Tomec, Kristina Žnidaršič, Gabrijela Žnidaršič, Franc Zabukovec, Marija Intihar, Kristina Mlakar, Terezija Avsec, Olga Ravšelj in Marija Sterle, 1. r." Isto pričevanje je izšlo tudi v reviji Borec leta 1994 št. 1, str. 242. Kljub temu je Ivan Jan neresnični podatek, da naj bi škof Rožman med birmo leta 1943 nagnal partizanske matere iz starotrske cerkve, **ponovno natisnil** v omenjeni knjigi: Škof Rožman in kontinuiteta, Zahteva po škofovi rehabilitaciji, ponoven izziv resnici, Ljubljana 1998, str. 157. Pričakovali bi, da bo zgodovinar NOB bral vsaj revijo Borec, kajti potem ne bi ponavljal takih neresnic.

²⁶ V znamenju Osvobodilne fronte, Ljubljana (1943), ponatis Magnolija (1990), str. 160–166: seznam je nastal med 5. junijem 1942 in 17. julijem 1942. Časovna umestitev nastanka je očitna, ker so avtorji seznama pri vasi Nadlesk, kjer so bili moški 5. junija 1942 odpeljani v internacijo, določili: "Vsa vas razen nekaj hiš (6); moški (predvideni za likvidacijo, kakor piše v naslovu, op. J. K.) skoraj vsi internirani, zato pridejo v poštev le ženske", in ker so 17. julija 1942 umorili Janeza Kandareta, ki je prav tako na omenjenem seznamu zapisan za likvidacijo. Š. T. se spominja, da je omenjeni seznam, pri katerem je sodelovalo več zaupnikov OF, ki ga je imel pri sebi Franc Levec, videl. Čeprav so partizani Levca opozarjali (prav tako tudi Š. T.), naj bo z njim zelo previden, ga je ob spopadu na Črnem vrhu pri Poljanah zataknil pod skalo, kjer je prišel v roke vaških stražarjev. Š. T.; ustni vir 7. julij 1998, priča Franc Truden.

²⁷ Franc Ravšelj, ustni vir, 8. julij 1998; Š. T. 7. julij 1998, ustni vir.

²⁸ To vedo vsi starejši vaščani iz Dan. Neresnična je tudi Avščeva trditev, da je župnik Presetnik prosil samo za svoje somišljenike. Iz omenjenega sodnega zapisnika iz leta 1946 je razvidno, da je župnik Presetnik s pričami dokazal, da je rešil pred streljanjem ali internacijo še te partizane: Franca Mlakarja, Antona Laha, Lidijo Poznik (vsi iz Loža), Janeza Zgonca iz Dan, sina Marije Debevec iz Starega trga 69, ki je bil terenec, Mimi Benčina in še druge. Bivši notar Viktor Poznik je pričal: "Mojo hčer Melito je Presetnik

dvakrat rešil gotove smrti, enkrat 1. avgusta 1942, drugič ko sta bili zajeti s tovarišico Darinko Troš, ko sta šli opozoriti partizane na grozečo obkolitev. Interveniral je tudi pri Italijanih, da niso mene in vse družine odvedli v internacijo." Presetnik je interveniral tudi za partizansko usmerjeno učiteljico Štefko Prešern, žal brez uspeha, in v župnišču skrival ranjena partizana Lojzeta in dr. Marjana Pavšiča. Prav tako je župnik Presetnik dvakrat interveniral za Alfonza Komela iz Snežnika, ki je bil sodelavec OF, a Italijani so ga zavrnil.

²⁹ Dokument je v ŽA.

³⁰ Dokument je v ŽA.

³¹ Borec 1989, št. 2, str. 284.

³² Slovenski poročevalec, 29. septembra 1942, št. 38, str. 4.

³³ Lojze Tršan, Partizanske tehnike na Notranjskem, 1941–1945, Notranjski listi, III (1986), str. 388–389.

³⁴ Marica in Ivanka Onušič, 18. april 1996, ustni vir.

³⁵ Ko so ljudje v Loški dolini še dolgo po vojni sumili Alojza Mulca – Rajdka, ki je skupino partizanov vodil, za izvršilca uboja, je ta zatrjeval, da je pri tem (z baterijo) samo svetil.

³⁶ Izjava Toneta Haceta na žagi Marof, priča Janez Sterle, 5. april 1998.

³⁷ Nihče od starejših krajanov ni še nikdar slišal, da bi imeli Italijani, ki so bili v varstvu debelih zidov, kakšne mrtve.

³⁸ Jože B. in Milan Ž. iz Starega trga, 17. junija 1997, ustni vir.

³⁹ Dokument je v ŽA.

⁴⁰ Naslov ustanove, ŽA, status animarum za Pudob, št. 38.

⁴¹ Marija Mulec iz Pudoba, rojena 26. 3. 1913; Frančiška Antončič iz Podgore, rojena 9. 2. 1920; Ivana Truden iz Nadleska, rojena 13. 9. 1922; 21. maj 1998, ustni vir.

⁴² Slava Nelc iz Pudoba, 21. maj 1998, ustni vir.

⁴³ Ivana Tomec, 20. maj 1998, ustni vir, priča Jožefa Šebenik.

⁴⁴ Milka Gerbec iz Pudoba, 26. maj 1998, ustni vir.

⁴⁵ Franc Ravšelj iz Viševka, Ivana in Marica Onušič iz Starega trga in Bernard Kraševac iz Postojne, 23. maj 1998, ustni vir.

Alenka Gerlovič: GLASBA NA SLOVENSKEM IN DRUGA SVETOVNA VOJNA – ČETRTEČ IN (ZAME) ZADNJIČ

Muzikolog g. Franc Križnar se je z negotovanjem odzval na moje razmišljanje o njegovem prispevku o glasbi na Slovenskem v drugi svetovni vojni, ki ga je pripravil za dvojno številko revije Borec (555/556, 1997) in za simpozij o kulturnoumetniških dosežkih v NOB, ki je bil 31. maja 1997. Očita mi, da sem podcenjevala njegovo poznavanje obravnavane snovi, saj jo proučuje že veliko let in je o njej že večkrat pisal. Priznati moram, da tega njegovega dela ne poznam. Če sem menila, da sta prispevka v Borcu in na simpoziju plod naglice in tega, da kot pripadnik povojne generacije ne pozna dovolj medvojnega življenja in delovanja Osvobodilne fronte, je bilo to naključno opravičilo za pomanjkljivosti, ki sem jih opazila v njegovem prispevku. Zgodovinarji so že dokaj raziskovali in opisali pomembne vojaške in politične dogodke, mlajšim generacijam pa manjka vednost o drobnih dejstvih, ki opisujejo in pojasnjujejo vsakdanje ravnanje in odločitve v tistih časih. Brez vednosti o tem pa bo vsak raziskovalec medvojnih dogodkov v nevarnosti, da bo presojal tedanji čas črno-belo, da bo tudi krivičen.

Moj odmev na pisanje g. Križnarja seveda ni bil kritika dela tega muzikologa v celoti. Nastal je zato, ker na seminarju 31. maja 1997 zaradi dolgih referatov sploh ni bilo mogoče razpravljati. Ko smo odhajali iz dvorane, sem hotela g. Križnarju razložiti, s čim se ne strinjam v njegovem referatu, pa tudi za to ni bilo časa. On sam mi je svetoval, naj vse rajši napišem in pošljem Borcu, kar sem tudi storila. Toliko o tem, da sem se kot neglasbenica sploh oglasila.

Če sem se na najino temo morda preveč razgovorila in morda ne dovolj jasno izrazila, naj ponovim, v čem se s člankom oziroma referatom g. Križnarja nisem strinjala. Menim, da je umetnost avtonomna, podvržena samo svojim izraznim sredstvom, zlasti še glasba in likovna umetnost. Lahko raziskujemo politično namerjenost glasbenikov in jih delimo na levo, desno ali sredinsko opredeljene. Lahko tudi naštejemo, katera glasbena dela so ustvarili eni ali drugi, ne moremo pa govoriti o levi, desni ali sredinski glasbi.

Pa brez zamere.

Franc Križnar: GLASBA NA SLOVENSKEM IN DRUGA SVETOVNA VOJNA – V TRETJE

Po eni strani sem bil vesel (edinega) odziva ga. Alenke Gerlovič, slovenske likovne umetnice in aktivne udeleženke 2. svetovne vojne, aktivistke OF, na mojo Skico za študijo z naslovom GLASBA NA SLOVENSKEM IN DRUGA SVETOVNA VOJNA (V PRVO) v reviji Borec (1997, št. 555–556, str. 61–117), ki ga je v zadnji številki (561–563) te revije objavila na straneh 379–383 in ga naslovila Glasba na Slovenskem in druga svetovna vojna – v drugo. Po drugi strani pa je, četudi zelo vljudno, nanizala nekatera dejstva, ki ne zdržijo mojega (tehtnega) prispevka, mora ta hip še vedno edinega, ki se vsebinsko in oblikovno dotika slovenske domobranske umetnosti, še posebej glasbene.

Predvsem ne zdrži uvodni konstrukt ga. A. Gerlovič, ki ga lahko mimogrede potrdita tudi oba urednika revije Borec, g. J. Dežman in ga. M. Štrajnar, saj sem omenjeni prispevek pripravljaval več let, pa tudi kar tako in mimogrede ne bi mogla nastati razprava, ki je objavljena na malo manj kot 60 straneh revije (Borec) ali napisana na čez sto straneh tipkopisa (približno 6 avtorskih pol teksta in likovne opreme). Delo je nastalo šele potem, ko sem se kar nekaj let, morda celo dve desetletji, intenzivno ukvarjal s slovensko partizansko glasbo, za katero mi vsa ta leta nihče ni oporekal tega in takega naslova, in zato ne razumem, zakaj sedaj ne bi mogla obstajati domobranska glasba; domobranci, upam, da se bo s tem strinjala vsaj A. Gerlovič, pa so na Slovenskem zagotovo bili. Najprej je bilo to moje diplomsko delo na Oddelku za muzikologijo ljubljanske Filozofske fakultete pod mentorstvom akademika in red. prof. dr. D. Cvetka l. 1978 z naslovom *Glasba v narodnoosvobodilni borbi*, ki je naslednje leto izšlo v adaptirani in skrajšani obliki v nadaljevanjih v reviji Borec (31/1979, št. 2–11). Potem je sledilo poglobljeno raziskovanje iste tematike v okviru Znanstvenega inštituta ljubljanske Filozofske fakultete (samostojni raziskovalec, 1978–92). To delo je bilo leta 1989 »kronano« z obrambo magistrske naloge na Oddelku za muzikologijo ljubljanske FF z naslovom *Slovenska glasba v narodnoosvobodilnem boju 1941–1945* (mentorja red. prof. dr. D. Cvetko in dr. M. Stiplovšek). V precej skrajšani obliki je delo izšlo v knjižni obliki pri Znanstvenemu inštitutu FF (Ljubljana, 1992). Sledili so še drugi samostojni prispevki s podobno tematiko v različnih tiskanih in elektronskih medijih. To vsekakor potrjuje, da tudi omenjeno delo za revijo Borec ni nastalo na hitro in še najmanj za predstavitev te tematike na lanskem

simpoziju o kulturno-umetniških dosežkih NOB v okviru Evropskega meseca kulture Ljubljana 1997 v Muzeju novejšje zgodovine Slovenije (31. maja 1997) in v organizaciji GO ZZB NOV Slovenije. Pač pa sta bila pot in moje delo pri tem popolnoma obratna: šele na podlagi dveh tako samostojnih obravnav, kot sta slovenska partizanska in domobranska glasba, je lahko nastalo neke vrste komparativno delo, ki pa se je in se vsakič sprevrže v veliko prednost partizanski glasbi: ne le po količini izkazanih opusov, marveč predvsem po kakovosti. In še nekaj je res: ves ta čas intenzivnega in znanstvenega ukvarjanja z obema glasbenima vsebinama slovenske glasbe med drugo svetovno vojno sem našel zelo malo dokaznega gradiva o domobranski glasbi. Tudi zato sem se na koncu *Skice za študijo* nemalo naslonil na pričevanja (takrat) še živih in med drugo svetovno vojno aktivnih slovenskih glasbenikov, na tej – levi, ali na oni – desni strani idejnega boja in glasbene ustvarjalnosti ter s tem idejne privrženosti. Zakaj se potemtakem A. Gerlovič niti z besedico ni dotaknila živih prič in citatov, ki so mi jih posredovali in sem jih zato (tudi zaradi pomanjkanja izvirnega – primarnega muzikološkega gradiva) v celoti objavil kot tehtne prispevke živih glasbenih sopotnikov tistega preteklega časa: Z. Ciglič, R. Gobec, F. Milek, J. Skrinar, P. Šivic, J. Kuhar, C. Cvetko, M. Lipovšek, V. Mihelčič, B. Adamič, S. Mihelčič, P. Ramovš, S. Kermelj, C. Budkovič in J. Bitenc. Prav tako ne morem reči, da sem »... nasedel zadnje čase 'modernemu' tolmačenju zgodovine narodnoosvobodilnega boja kot izključno ideološkega spopada med 'levico' in 'desnico', 'komunizmom' in 'protikomunizmom'«. Tisti, ki je doslej prebral vsaj nekaj mojih navedenih prispevkov o vseh teh smereh ali pa poslušal moje podobne prispevke v drugih sredstvih javnega obveščanja, se bo s tem zagotovo strinjal; morda spet ne le A. Gerlovič, ampak to je lahko spet samo njena trditev, ki nima nikakršne strokovne in znanstvene glasbene podlage. Res pa je, da je bil tudi idejni boj eden izmed temeljev narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem in da ga v svojih dosedanjih razpravah upoštevam zelo obrobno, samo toliko, kolikor me to zanima v zvezi z glasbo. Da pa ima vsaj v glasbeni umetnosti 20. stol. tudi sodobni postmodernizem zvezo s postkomunizmom, o tem dejstvu ne mislim posebej razpravljati z A. Gerlovič in je ne prepričevati. Drugi (molčeči) so bili o tem zagotovo prepričani tako, kot sem zapisal. Če mi v svojem prispevku očita besedovanje kot del nesmiselnega početja za pisanje o glasbi, potem je zagotovo ena redkih likovnih ustvarjalk, ki si za svoje umetniške dosežke in razstave ne želi nikakršne ocene, kritike itd., kar pa je lahko samo njen, res osebni problem. V svojem početju pa ji lahko zagotovim, da je v glasbi morda drugače in da je drugačnost, ki ji sama očitno ne daje nikakršne druge možnosti, tudi del našega vsakdana. Tudi sam ne pretiravam, ko omenjam, da se glasbeni slog v letih 1941–1945 na Slovenskem ni kdove kako spremenil,

kvečjemu je predvojni Osterčev glasbeni modernizem malce zastal; čeprav seveda vemo vsi skupaj, da je v tem času v svetu deloval pravi cvetober klasikov glasbe 20. stoletja. Če smo ves čas omenjali »levo« in »desno« usmerjene slovenske glasbene ustvarjalce (skladatelje) in poustvarjalce (izvajalce), zakaj potem ne bi mogli obstajati »sredinski«, »nevtralni«, spet vse v (poudarjenih) narekovajih. Kar nekaj takih bi lahko naštel, s tem pa bi samo ponavljal svoje dosedanje ugotovitve, ki razen pri A. Gerlovič še niso doživele niti najmanjšega oporekanja; seveda zgolj v glasbenih krogih. Da je tudi slovenska cerkvena glasba poleg številnih pozitivnih vlog odigrala med drugo svetovno vojno tudi izjemno negativno vlogo, zlasti še tisto, ki je bila hierarhično povezana z delovanjem ljubljanske škofije, je tudi vsakomur jasno. Da so med zadnjo vojno priredili na ljubljanski Glasbeni akademiji s posebnimi avreolami sprejem kar dvema italijanskima generaloma, E. Grazioliju in M. Robottiju, pa sem tudi že dokazal. Da je izšel v tem času v Cerkvenem glasbeniku podoben pozdravni članek (v dveh nadaljevanjih) s podpisom S. Premrla, sem prav tako že navedel in to še dodatno ilustriral. Ali A. Gerlovič vse to še vedno ni dovolj?

Oba pa se seveda strinjava, da je klerikalizem ena najhujših zlorab cerkve v politične namene. In tega je bilo v opisanem času kar dovolj, morda več kot pa tisti redki pozitivni prebliski, ki jih podpisana navaja za Primorsko. Sam lahko tem njenim ugotovitvam dodam, da res žal premalo. Preveč pa sem se v tem hipu oddaljil od glasbe same, s katero se izključno ukvarjam, tudi takrat, ko pišem o partizanski ali pa domobranski glasbi.

Tudi v tem sem bil dovolj natančen, ko sem omenil številne »zlorabe« slovenske narodne in ponarodele pesmi v domobranske namene. In to samo takrat, ko so nespretni in glasbeno ustvarjalno neinventivni domobranci enostavno na omenjene napeve nataknili nova, svoja besedila in jih prepevali. To pa je zagotovo skromen in »ubog« domobranski glasbeni fragment in ne le moj konstrukt o teh dosežkih. Glasbenega šolstva se dotaknem samo obrobno, ker se je pristno slovensko (nižje) glasbeno šolstvo začelo porajati šele na osvobojenem ozemlju Bele krajine v letu 1945. Če pa sem omenil edini dokazni primer glasbenega konservatorija, ki je bil med vojno v Kranju, podružnica avstrijskega konservatorija iz Celovca, pa z dokazi zagotovo nisem segel predaleč. Tam so menda ob nemškem vodstvu in pedagoškem osebju učili tudi slovenski (glasbeni) kolaboracionisti. O delovanju ljubljanske Glasbene akademije kot najvišje strokovne glasbeno-šolske, torej umetniške, pedagoške in znanstvene glasbene šole pri nas nasploh med 2. svetovno vojno v Ljubljani, zdaj pod Italijani (1941–43), zdaj pod Nemci (1943–45), pa si A. Gerlovič in drugi bralci najinih medvojnih glasbenih dopisovanj lahko preberejo še kje drugje, ne le v mojih dosežkih (npr.

Cvetko Budkovič, *Razvoj glasbenega šolstva na Slovenskem II, od nastanka konservatorija do AG/1919–1946*, ZI FF, Ljubljana 1995). Po A. Gerlovič so žal, po mojem pa k sreči Budkovičeve teze identične mojim. Oba sva namreč tudi »učenca« t. i. Cvetkove zgodovinske oziroma komparativne »ljubljske muzikološke šole«; čeprav seveda kolega C. Budkovič kot predstavnik t. i. predvojne generacije in še eden izmed aktivnih udeležencev OF, sam pa seveda, kot bo sledilo na koncu tega odgovora, »šele« l. 1947 rojeni predstavnik povojnih Slovencev.

Pa po nasvetu A. Gerlovič v tem in za to nimam nikomur ne želje ne pravice in ne možnosti soditi. Za to preprosto nimam ne kvalifikacij niti me vse to v tej smeri ne zanima, ker pa pač dejstva o tem obstajajo, sem jih navedel. Ali morda podpisano tovrstne resnice bodejo? V množici navedenih glasbenikov, o katerih res nisem imel v rokah trdnih dokazov (zato tudi naslov mojega prispevka *Skica za študijo*), kakšno je bilo njihovo glasbeno-idejno zadržanje v času 1941–1945, sem morda na podlagi preskromnih enciklopedičnih podatkov le napravil kakšno majhno »krivico«, ki pa vendarle za vse navedene strani A. Gerlovič tudi ne drži. Morda je imela v svoji ponudbi edinole prav za D. Merljaka, pa še zanj bi si ob tej trditvi zgovoril vpogled v njegov medvojni tržaški fragment biografije in bibliografije. Za po njenem prepričanju trdne dokaze, kot v primeru V. Bukovec, M. Polajnar in D. Ročnik-Gregorič, gre vendarle za poustvarjalke – pevke, pa v idejnem, ustvarjalnem navajanju njihove pripadnosti ali zadržanosti vendarle nisem nič zagrešil. Tak je bil namreč moj namen *Skice za študijo*: da samo na podlagi glasbene ustvarjalnosti pretežno vokalne in vokalno-instrumentalne glasbe, organsko povezane z besedili, teksti, razdelim oziroma samo poberem že veliko prej idejno razdeljeno slovensko glasbo tistega časa in prostora.

Še na misel pa mi pri mojem delu ni prišel odčitek, da bi karkoli počel na podlagi današnjih strankarskih delitev. To me v izvirni glasbeni znanosti čisto nič ne zanima. Nisem član nobene politične stranke, prav tako lahko A. Gerlovič nadaljuje svoje izvirno raziskovalno delo v tem vrtanju in bo na žalost lahko ugotovila, da tudi nimam nikakršnih zvez ne s strankami ne z njihovimi somišljeniki in nisem v svojem glasbeno-teoretskem in znanstvenem delu kako drugače povezan z očitanimi zunajglasbenimi stvarmi. Moja edina in svetovna stranka je glasbena! Če pa je omenjeni prispevek konec koncev le pripeljal tudi A. Gerlovič do glasbene sprave, sem zelo vesel. V tem se očitno oba in dovolj soglasno celo strinjava. Še več: pridružujem se A. Gerlovič, da gre v tem še za nekaj več: gre za »življenjsko modrost«. Ali tudi naju obeh?

Skratka, moja *Skica za študijo* ni nastala na hitro, pred simpozijem o kulturi v narodnoosvobodilnem boju (1997), ampak narobe: nastajala je kar nekaj časa. Spričo res akutnega pomanjkanja gradiva tovrstnega slovenskega »domobranskega« glasbenega fragmenta pa lahko še do-

dam, da ji je bilo idejno in zgodovinsko ozadje le okvir, na katerega sem pač »naslonil« svojo tezo. Ta niti na omenjenem simpoziju niti na poznejšem simpoziju ZI FF na temo *Slovensko pesništvo upora 1941–1945*, ki je bil 6. septembra 1997 v Semiču, ni doživel nikakršnega oporekanja. Žal pa seveda vsega tistega, kar ima za seboj A. Gerlovič kot aktivna sodelavka OF in s tem ena izmed umetniških upornic tistega časa, pač nimam za seboj. Če sem seveda kriv v tem samo zato, ker sem del kompletne in kompleksne povojne generacije, pa ni več moj izključni in edini naglavni greh. Kaj pa, če je prav zato moja distanca do vsega opisanega, obravnavanega, raziskanega in objavljenega moja prednost in ne »greh«, ki mi ga zaradi tega pisanja pripisuje A. Gerlovič?

Pavla Jerina-Lah: UREDNIŠTVU

Oglašam se na knjigo TIGR, Borec I. 1996, namreč o reševanju Ferda Kravanje, "junaka" te organizacije z II. kirurškega oddelka Splošne bolnišnice v Ljubljani. Ranjeni Kravanja je bil pod imenom Jovanović na zdravljenju na oddelku pod strogim nadzorom italijanskih karabinjerjev. V virih, ki jih navaja avtor knjige, ni naveden dokument italijanskega vojnega sodišča pod imenom "Jedert femina" iz arhiva Inštituta za novejšo zgodovino. Ta akt sem odkrila ob mojem delu Usode, na str. 69 navedene revije I. 1996. V opisu delovanja OF v zdravstvu v Ljubljani je tudi reševanje Djura Jovanovića – Ferda Kravanje z oddelka, kjer sem bila tedaj zdravnica. Ožji krog osebja je namreč vedel, da asistent dr. Venčeslav Arko in usmiljenka Jedert Kršmanc podaljšujeta zdravljenje hudo ranjenega Kravanje in tvegata tudi nevarne medicinske posege, s čimer sta omogočila Kravanji pobeg pred italijanskimi oblastmi. O vsem na oddelku nismo razpravljali, saj smo bili že vajeni konspirativnosti v delovanju OF. Zaskrbljenost dr. Arka in sestre Jedert pa je bila očitna. O reševanju Kravanje iz bolnišnice 6. oktobra 1941 je v publikacijah o TIGR-u opisanih več načinov. Luka Kraševac, ki je bil tisti večer dežurni na bolnišničnem vhodu, mi je povedal, da je opazil sestro usmiljenko, kako je spremljala nekega bolnika iz bolnišnice.

Ostalo pa je nepojasnjeno: kako da so Italijani aretirali "reševalca" Kravanje inž. Dušana Štucina šele čez leto dni? Proces italijanskega vojnega sodišča v Ljubljani zoper Štucina in druge sodelujoče v reševanju (Jedert, dr. Marušiča, Tomšetovo, Pipana in druge) je potekal septembra 1942. Izpoved obtožnice je napisana v prvi osebi, kot da jo izpoveduje Kravanja sam, in to od ranitve v boju z Italijani vse do dneva, ko je odšel v partizane. Kdo je bil ta pozni izdajalec? Sodišče navaja, da je podatke liste No 5118 našla enota iz divizije Granatieri di Sardegna v svoji akciji. Spričo točnosti ovadbe inž. Štucinu ni ostalo nič drugega, kot da je reševanje priznal. Obsojen je bil na dve leti zapor, drugi so bili oproščeni. Obtožnica Dušana ni toliko skrbela kot dejstvo, da je bil med izdelovalci municije za diverzantske akcije partizanov. Za to pa sodišče ni vedelo, in kaj bi doletelo Štucina, če bi vedelo!

Februarja 1943 so inž. Štucina odpeljali iz ljubljanskih zaporov v Parmo. Od tod je bil odpeljan na prisilno delo v Nemčijo, od koder se je rešil v Slovenijo avgusta 1944 in takoj odšel v partizane.

Inž. Štucin je bil kemik v laboratoriju interne klinike, l. 1941 vseljene v nov paviljon ljubljanske bolnišnice. Po vojni je bil profesor in ustanovitelj ter predstojnik biokemijskega inštituta Medicinske fakultete v Ljubljani. Umrl je l. 1976. To v spomin na inž. Dušana Štucina.

Dr. Sonja Sovdat-Babič: UREDNIŠTVU

Prosim, da objavite v vaši reviji Borec repliko na naslednji prispevek: v reviji Borec 548–550 leta 1996, 1941–1945 Usode je v članku Ljubljansko zdravstvo in OF dr. Pavla Jerina-Lah na strani 6 napisala: »S pomočjo nekaterih zdravnikov in aktivistov Rdečega križa sem ustanavljala službo za transfuzijo v Sloveniji...« Glede na to trditev sem dolžna posredovati resnična dejstva o organiziranju transfuzijske in krvodajalske službe v Sloveniji. Dr. Pavla Jerina-Lah v Sloveniji ni ustanavljala službe za transfuzijo.

Razvoj transfuzijske dejavnosti in krvodajalstva v Sloveniji je potekal tako:

Dne 24. 10. 1944 je bil v Beogradu ustanovljen Zavod za transfuzijo krvi Jugoslovanske armade. Dne 25. 10. 1944 sem bila dodeljena Zavodu za transfuzijo krvi Jugoslovanske armade in sem kot medicinka delala v hematološkem laboratoriju.

Marca 1945 me je obiskal kapetan dr. Janez Milčinski-Peter, šef Slovenske vojaške bolnice v Zadru.¹ Vprašal me je, ali bi bila pripravljena na osvobojenem ozemlju Slovenije organizirati transfuzijsko službo. Z navdušenjem sem privolila. Prosil me je, naj se pozanimam med Slovenci v zavodu, ali bi se bili pripravljeni pridružiti. Oba Slovenca, medicinec Franc Fludernik in medicinska sestra Marjana Vorina, sta takoj pristala. Čez nekaj dni mi je dr. Miličinski povedal, da general dr. Gojko Nikoliš, načelnik sanitete Vrhovnega štaba NOV in POJ, ne dovoli, da gremo. Sredi aprila me je obiskala podporočnica Marija Jeras iz Slovenske vojaške bolnice v Zadru in mi povedala, da ji je uspelo izposlovati pri načelniku zaledja (načelnik pozadine) generalu Jaku Avšiču dovoljenje, da gremo vsi trije v Slovenijo. Dne 30. 4. 1945 smo bili razrešeni dolžnosti v Zavodu za transfuzijo krvi Jugoslovanske armade v Beogradu.

Zavod v Beogradu je dal potrebni material za začetek dela – pribor za konserviranje krvi (steklenice, zamaške, sisteme, natrijev citrat), serume za določanje krvne skupine AB0 in laboratorijski pribor.

Dne 4. maja 1945 smo se odpeljali s transportnim letalom v Zadar. Še preden nam je uspelo priti v Slovenijo, je bilo konec vojne. Čez nekaj dni

¹ »Poslanstvo slovenskega zdravnika«, Zbornik razprav in člankov 1965 v počastitev stoletnice slovenskega zdravniškega društva (1863–1963) in petindvajsetletnice rojstva partizanskega zdravstva 1941–1965, Janez Milčinski – Peter, str. 490, 499, 500, 503.

smo se s kamioni selili v Slovenijo. Kolona se je ustavila v Trstu na Goldonijevem trgu. Dr. Janez Milčinski - Peter mi je prišel povedat, da naša ekipa ne gre v Ljubljano, temveč v bolnišnico v Sežani. Naša naloga naj bi bila od tam hoditi v bolnišnice v Sloveniji učiti, kako določamo krvne skupine. Seveda je bil to nesmisel. Zato sem šla v Ljubljano k upravniku Centralne vojne bolnice (CVB), majorju dr. Milanu Červinki - Žigi. Pri njem in dr. Ruži Germ - Meti sem našla razumevanje za organiziranje oddelka za transfuzijo krvi. Dr. Červinka mi je dal pisno pooblastilo, naj organiziram transfuzijski oddelek v CVB v Ljubljani, s pozivom vojaškim in civilnim oblastem, naj mi gredo pri tem na roko. Oddelku je dodelil prostore v laboratorijskem paviljonu CVB na Zaloški cesti ter šest mobiliziranih srednješolcev. Ti so bili: Rafael Šabec, Jože Jagodic, Janko Guček, Dušan Martinšek, Franc Pančur in Branko Malus. Za zdravstvene preglede krvodajalcev je bil odrejen zdravnik Interne klinike, prim. dr. Heferle.

Šla sem na Propagandni oddelek, sedaj na Cankarjevi cesti, in prosila, da naj propagirajo med prebivalstvom, naj dajo kri za ranjene borce. Že naslednjega dne me je klical stražar pri vhodu v bolnišnico, naj takoj pridem, ker se je zbrala velika skupina ljudi, ki hočejo dati kri. Tega dne je prišlo preko 150 Ljubljančanov. Obrazložila sem jim, da še nimamo urejenih prostorov, jih evidentirala in jim rekla, da jih bomo poklicali, čim bomo pripravljeni.

Adaptacija prostorov je bila kmalu opravljena in prostori opremljeni s pohištvom in aparati, ki smo jih našli na podstrešjih in v kletih bolnišnice. Tako smo dobili laboratorijsko opremo (centrifugo idr.), in kar je bilo glavno – hladilnik za shranjevanje steklenic s konservirano krvjo.

Dne 4. junija 1945 (niti mesec dni po koncu vojne) smo konservirali prvih 19 steklenic krvi.

Krvodajalci so dajali kri brezplačno, uprava CVB pa jim je dajala topel obrok hrane in v zahvalo podarjala olje, sladkor in moko.

Poleg konserviranja krvi smo takoj pričeli pripravljati tekočo plazmo in serume za določanje krvnih skupin ABO. Vse je bilo brezplačno na razpolago vojaškim in civilnim zdravstvenim ustanovam LRS ter cone B. Učili smo tudi osebje vojaških sanitetnih ustanov določati krvno skupino in dajati transfuzije konservirane krvi.

Od 4. junija do konca decembra 1945 je dalo 799 krvodajalcev 2,061.160 ccm krvi.

Vodja oddelka sem bila od 27. maja 1945 do 14. januarja 1946.

Septembra 1945 je bila CVB reorganizirana, oddelek za transfuzijo krvi ni prišel v novo formacijo.

Dne 9. septembra 1945 smo bili vsi demobilizirani. Vedno večje povpraševanje po konservirani krvi, plazmi in serumih za določanje krvnih skupin pa je narekovalo, da oddelek ne sme nehati delati. Tega se je osebje zavedalo in se kljub temu, da je bilo demobilizirano, ni razšlo,

temveč je prostovoljno, brezplačno delalo naprej. Vodstvo CVB pa je kljub administrativnim in proračunskim težavam nudilo oddelku vso pomoč in krvodajalcem še naprej dajalo obrok hrane, olje, sladkor in moko.

Šla sem k dekanu Medicinske fakultete prof. Božidarju Lavriču s prošnjo, naj oddelek prevzame Medicinska fakulteta.

S 15. januarjem 1946 je oddelek za transfuzijo krvi prevzelo Ministrstvo za ljudsko zdravstvo LRS in ga preimenovalo v Zavod za transfuzijo krvi Medicinske fakultete v Ljubljani. Dne 25. 1. 1946 sem bila imenovana za v. d. vodje Zavoda.

Zavod pa je še nadalje delal v Vojni bolnici z delno zamenjanim osebjem, ker so morali v sklopu klinik izprazniti stanovanjsko hišo za Ljubljanico. Končno so hišo zasilno adaptirali. Najtežje pa je bilo dobiti opremo. Vodje tehničnih delavnic Anton Steklasa, električne delavnice Miro Mlakar in mizarske delavnice Leopold Kravos so se intenzivno vrgli na delo. Pokvarjeno hladilnico za meso (s kavliji) so popravili, naredili police za steklenice in jo usposobili za delovanje. Imeli smo le ročno centrifugo za dve epruveti. Mojstri so privlekli s podstrešij oddelkov že odpisane, pokvarjene centrifuge, termostat idr., jih popravili in usposobili za delovanje. Prav tako so nam popravili že odpisano pohištvo s klinik.

Zavod se je junija 1946 preselil v sklop Kliničnih bolnic. Po preselitvi zavoda je Vojna bolnica ukinila nagrado krvodajalcem. Ministrstvo za preskrbo in trgovino je odobrilo posebne živalske nakaznice in denar za nakup teh racioniranih živil (do 300 ccm dane krvi 500 g sladkorja, 700 gr maščob, 2 kg mesa, 750 g bele moke ali testenin; za preko 300 ccm dane krvi pa 750 g sladkorja, 900 g maščob, 3 kg mesa in 1 kg bele moke ali testenin). Po ukinitvi živilskih nakaznic so dobivali krvodajalci po odločbi Ministrstva za ljudsko zdravstvo denarno nagrado 1 din za 1 ccm dane krvi. Tako smo prešli na plačano krvodajalstvo.

Na Medicinsko fakulteto sem se vpisala l. 1941. Do ukinitve fakultete l. 1943 sem imela šele štiri semestre in prvi rigoroz. Želela sem nadaljevati študij. Zato sem prosila dekana prof. Božidarja Lavriča, da imenuje za vodjo zavoda zdravnika. Prof. Lavrič je ugodil moji prošnji, vendar s pogojem, da delam ob študiju še naprej v Zavodu. Za vodjo Zavoda je imenoval dr. Pavlo Jerina - Lah, ki je bila na specializaciji iz kirurgije. Šef zavoda je bila od avgusta 1946 do konca julija 1948, ko je odšla v Beograd. Vodstvo Zavoda sem ponovno prevzela jaz. Novembra 1948 sem promovirala.

Število krvodajalcev in količina konservirane krvi sta se večala tudi v naslednjih letih. Nagel razvoj naše zdravstvene službe, izkušnje z uspehi transfuzij pri zdravljenju različnih bolezni, novi operativni posegi po eni strani, hitro razvijajoča se industrija in naraščanje obratnih in prometnih nesreč po drugi strani je terjalo vedno večje količine konservirane krvi.

Kmalu se je izkazalo, da Zavod sam ne more kriti vseh potreb po konservirani krvi za vse bolnišnice v republiki. Število krvodajalcev, ki so

prihajali iz drugih krajev Slovenije, ni bilo tolikšno, da bi skupino s krvodajalci iz Ljubljane krili vse potrebe. Zato je bilo nujno organizirati oddelke za transfuzijo v večjih bolnišnicah, da bi pritegnili k dajanju krvi tudi ljudi, ki jih je od tega odvrčala dolga pot do Ljubljane.

S soglasjem in pooblastilom ministra za zdravstvo dr. Marjanom Ahčinom sem obiskala vse direktorje bolnišnic. Bili so naklonjeni temu, da ustanovijo oddelke za transfuzijo krvi, vendar pa je bilo povsod pomanjkanje prostorov in osebja.

Prvi oddelek za transfuzijo krvi so ustanovili v Celju 16. 5. 1949. Za predstojnico oddelka je bila imenovana prim. dr. Stana Štraus. Zaradi neustreznih delovnih pogojev je bilo delo oddelka v začetku omejeno le na zbiranje krvodajalcev za neposredne transfuzije, določanje krvnih skupin in na dobavljanje konservirane krvi iz Ljubljane. Sredi novembra pa je oddelek začel tudi konservirati kri. Do konca leta je konserviral 24 litrov krvi.

Dne 8. 10. 1949 so ustanovili Oddelek za transfuzijo krvi v Splošni bolnišnici v Mariboru. Za predstojnico je bila imenovana dr. Drina Gorišek. Po končanih pripravah so konservirali 28. 12. 1949 prvih pet litrov krvi.

Obe zdravnici sta bili na zavodu v Ljubljani na strokovnem izpopolnjevanju za delo na transfuzijskem oddelku.

Zavod je odstopil obema oddelkoma po eno medicinsko tehničarko (edini, ki jih je zavod takrat imel) in bolničarke, ki so bile usposobljene za delo na oddelku.

Leta 1956 so ustanovili oddelke (postaje) za transfuzijo krvi v Inštitutu za tuberkulozo na Golniku – šef je bil dr. Branko Štangl, v bolnišnici na Jesenicah, v Kopru, Murski Soboti – šef dr. Nikolaj Lanščak, na Ptuj – šef dr. Joža Vrečko, v Slovenj Gradcu – šef dr. Stane Zupančič in Št. Petru dr. Alenka Petkovšek.

Leta 1957 so ukinili transfuzijske oddelke na Jesenicah, v Št. Petru in v Kopru, leta 1964 pa tudi na Golniku. Za kopske bolnišnice so leta 1961 ponovno ustanovili Oddelek za transfuzijo krvi v Izoli, ki ga je vodila dr. Božena Žen - Boh. Leta 1958 je bil ustanovljen oddelek za transfuzijo v Novem mestu, šef dr. Ljubo Kretič, leta 1959 v Trbovljah, šef. dr. Krasnikova.

Vprašanje kadrov je bilo pereče tudi v zavodu. Imel je le enega zdravnika, dva medicinska tehnika (ki sta šla v Maribor in Celje), 12 bolničark – od teh 10 praktikantk za bodoče transfuzijske oddelke, dva administrativna delavca in dve nekvalificirani delavki. Ker nismo mogli dobiti medicinskih sester, smo izbirali med učenkami enoletne bolničarske šole, ki so prihajale na zavod na 14-dnevno obvezno prakso, najboljše, ki so imele tudi veselje za delo v transfuzijski ustanovi. Prizadevali smo si, da bi izučili te bolničarke v vseh opravilih – pri pripravi stabilizatorja in steklenic za konserviranje krvi, pri odvzemu krvi, v laboratorijskem delu in strokovni administraciji.

Akrbeli smo, da so opravljale svoje delo vestno in natančno po danih navodilih. Vseh deset bolničark je bilo nastavljenih na zavodu 19. 3. 1949. Pred tem in v času šolanja so bile na praksi na zavodu 1 do 8 mesecev. Med delom smo jih stalno učili in jim pojasnjevali. Enkrat do dvakrat tedensko smo imeli popoldne daljše sestanke – seminarje, na katerih smo razpravljali o strokovnem delu, ugotavljali napake, dajali navodila in jih razlagali. Da bi to praktično znanje izpopolnili, smo pričeli 1. avgusta 1949 s sistematičnimi vsakodnevnimi popoldanskimi predavanji, na katera so prihajale redno vse stare in nove uslužbenke. Dne 20. septembra 1949 pa so opravile izpite, katerim sta prisostvovala dva predstavnika Ministrstva za ljudsko zdravstvo LRS.

Zahteve po konservirani krvi in njenih produktih so se nenehno večale. Kmalu so se pokazale negativne strani plačevanja krvodajalcev. Med krvodajalce, ki so dajali kri iz nesebičnih, človekoljubnih nagibov, so prihajali ljudje, ki jih je vodila le misel na denar in niso upoštevali niti nevarnosti zase, kaj šele za bolnika. Ti krvodajalci so dajali kri večkrat v enem mesecu (ugotovili smo celo primer, da je dal kri dvakrat v enem tednu), po pol litra krvi v raznih transfuzijskih ustanovah in bolnišnicah za direktno transfuzijo. Da bi to preprečili, sta nam oddelka za transfuzijo krvi in bolnišnice, ki teh niso imele, a so dajale direktne transfuzije, pošiljali tedenske sezname krvodajalcev. Potem ko smo te osebe črtali iz seznama krvodajalcev, smo kmalu ugotovili, da se prijavljajo pod drugimi imeni. Od teh krvodajalcev nismo dobivali resničnih anamnez – utajili so prebolele bolezni, zaradi katerih jim ne bi vzeli krvi. To nam je narekovalo, da moramo nujno odpraviti plačano krvodajalstvo in preiti na neplačano dajanje krvi. Bali smo se, da bo število krvodajalcev, ki bi bili pripravljeni dajati kri brezplačno, premajhno, da bi mogli kriti vse potrebe po konservirani krvi.

Pred decembrskimi prazniki (božič, novo leto) smo imeli veliko krvodajalcev in zato natrpano hladilnico s konservirano krvjo. Tvegala sem: odločila sem, da s 1. januarjem 1953 ukinemo plačevanje krvodajalcev. V kritičnem obdobju prehoda na brezplačno dajanje krvi so zagotovili zadostne količine konservirane krvi nesebični stari krvodajalci in ljubljanski zdravstveni delavci, ki so prihajali s predstojniki na čelu.

Dr. Danilo Gomišček, zdravnik v Zagorju, je ponudil, da bo kot aktivist RK organiziral krvodajalsko akcijo med zagorskimi rudarji. Odziv je bil izreden. Njihovemu zgledu so sledili rudarji iz Trbovelj. Šla sem k tedanjemu sekretarju (pozneje predsednik) GORKS prof. Josipu Jerasu s prošnjo, da prevzame organiziranje krvodajalcev RKS. Takoj je pristal na to. GORKS je dal okrajnim in občinskim odborom RKS nalogo, naj organizirajo krvodajalce. Ti so organizirali sestanke po krajevnih skupnostih, katerih sva se udeleževali predstavnica GORKS Olga Kraigher in jaz. Dnevno sva se udeleževali teh sestankov v več krajih, kjer sem predavala o pomenu dajanja krvi in odgovarjala na številna vprašanja udeležencev.

Brezplačno krvodajalstvo je steklo, uspeh je presegel vsa naša pričakovanja: od 4. junija 1945 do 31. decembra 1952 smo imeli v Sloveniji registriranih 11.694 krvodajalcev (od teh na zavodu 8993). Leta 1953 pa je dalo kri 20.210 krvodajalcev (na zavodu 15.402).

Da bi se približali krvodajalcem, je moral zavod organizirati mobilno ekipo. Dobiti vozilo je bil takrat težak problem. Situacijo nam je rešila JA, ki nam je posodila tovornjak dodge iz vojaške avtošole. Tako se je požrtvovalna in delu predana ekipa vozila na teren s kamionom, sedeč na zabojih z materialom in med njimi.

Število krvodajalcev se je večalo iz leta v leto. K temu ni pripomogel le enoten koncept RKS, da je dajanje krvi brezplačno, anonimno in prostovoljno, temveč je tako množičen odziv našega prebivalstva k dajanju krvi rezultat tako odlične organizacije, ki jo je vodila Komisija za krvodajalstvo pri BO RKS, neumornega truda in dela okrajnih, občinskih odborov in vsakega posameznega aktivista RKS kot razumevanje naših ljudi, da je konservirana kri nepogrešljiva za reševanje življenj in uspešno zdravljenje in mora biti vsak trenutek na razpolago v zadostni količini in da nam more to zagotoviti le organizirano, kontinuirano dajanje krvi vseh zdravih ljudi.

Delo krvodajalskih komisij, problematiko organizacije in podrobnosti more podati le RKS.

Medtem se je transfuziologija zelo razvila, številna odkritja in ugotovitve so terjali razširitev laboratorijskega dela, izpopolnjevanje tehnike konserviranja krvi, liofiliziranje plazme, izdelave serumov za določanje krvnih skupin in faktorjev, ki lahko kljub ustrezni skupini AB0 sistema povzročajo po ponovnih transfuzijah reakcije in komplikacije ali senzibilizacije, ki so lahko usodne za plod, pripravljanje ustreznih plastičnih sistemov za odvzem in dajanje krvi idr., bolnišnice pa so terjale vse večje količine krvi.

Hiša, v kateri je bil zavod, je merila 10 m × 10 m. V pritličju je bilo pet prostorov: sprejemna pisarna za krvodajalce, 3 m × 2 m, laboratorij za krvodajalce in vsa druga laboratorijska dela, 5 m × 5 m, čakalnica za krvodajalce pred odvzemom krvi, 5 m × 3 m, prostor z boksom za odvzem krvi, 5 m × 5 m, ter prostor 2 m × 2 m s hladilnico za kri, ozek hodnik s stopniščem v klet in prvo nadstropje. V prvem nadstropju je bilo enako število prostorov.

Ko so bili krvodajalci še plačani in so hodili na preglede v ambulate klinik, je to zahtevalo veliko časa. Da bi mogli opraviti vse preglede v hiši, smo prostore v zgornjem nadstropju pregradili tako, da smo dobili več prostorov. Iz sobe 4 m × 3 m, ki je služila kot čakalnica krvodajalcev za zdravniške preglede in obenem kot jedilnica za malico krvodajalcev po odvzemu krvi in za sestanke z osebjem, je vodil ozek hodnik v prostor za rentgenske preglede. Te je opravljala dr. Rozka Dovč, ki se je usposobila za rentgensko diaskopijo pljuč in srca na Rentgenološkem inštitutu. Sledila je soba 4 m × 3 m za zdravniške preglede, ki je bila obenem soba

dežurnega in lekarna. Na drugi strani je bila soba za dermato-venerološke preglede, ki jih je opravljal zdravnik dermato-venerološke klinike; tudi ta prostor je služil za pripravo materiala. V prostoru 4 m × 4 m je bil sterilni boks za pripravo stabilizatorja, plazme in serumov. V prostoru 2 m × 2 m je bila pomivalnica steklenine in drugega pribora ter hkrati kuhinja za pripravo malic za krvodajalce. Soba 4 m × 2,5 m je bila hkrati soba direktorja in strokovnega kolegija. V kleti smo uredili prostore za sterilizacijo, na podstrešju pa sobo za administrativna in računovodska dela, ki jih je opravljal Dušan Šlegl. V teh neprimernih in premajhnih prostorih zavod ni mogel povečati svojih zmogljivosti niti uvajati nujno potrebnih novih dejavnosti.

Specifičen razvoj zavoda za transfuzijo krvi in njegove številne naloge za vso republiko so Medicinski fakulteti narekovali, da je sprejela sklep o ukinitvi tega zavoda in predlagala, da se ustanovi samostojen republiški zavod.

Izvršni svet Ljudske skupščine SRS je ta predlog sprejel in izdal 25. decembra 1955 odločbo o ustanovitvi Zavoda SRS za transfuzijo krvi s sedežem v Ljubljani. Tega sem vodila do upokojitve 31. 10. 1979. Da bi mogel republiški zavod uvesti in opravljati številne nove dejavnosti, je republika odobrila sredstva za gradnjo nove stavbe, ki jo je projektiral arhitekt ing. Jože Platner.

Kljub slabim delovnim pogojem se je dr. Ljerka Glonar že leta 1952 lotila odkrivanja in preventive senzibilizacije pri neskladnosti med materjo in plodom glede na krvne skupine Rh. Leta 1956 je dr. Miran Hočevnar začel produkcijo anti-Rh serumov in anti-humanglobulin seruma za Coombsov test (15. 12. 1956).

Istega leta je začel zavod tudi delati navzkrižne preizkuse med krvjo bolnikov in krvjo dajalcev – za kar je bila v prenatalnem, edinem laboratoriju na razpolago mizica z 1 m² površine. Mr. ph. Veri Maher je leta 1957 uspelo že pripraviti prve plastične sisteme za odvzem in dajanje krvi.

Vse to pa se je moglo razmahniti šele potem, ko se je zavod 25. oktobra 1958 preselil v novo zgradbo v Šlajmerjevi ulici 6.

Zavod je organiziral tri strokovne oddelke, katerih naloga je razvijati in opravljati svoje specifične naloge v razvoju transfuziologije. Poleg teh oddelkov je bila formirana Strokovna statistika, ki jo je uvedel in vodil Janez Jamar.

Predstojnica oddelka za konservacijo krvi z odsekom za predelavo krvi je bila dr. Ljerka Glonar. Šef odseka za predelavo krvi je bila dr. Terezija Šivic, ki je bila tudi predsednica okrajne komisije za krvodajalstvo pri okrajnem odboru RK.

Poleg osnovnih nalog – sodelovanje pri organizaciji in planiranju krvodajalstva pod okriljem RKS, oskrba s konservirano krvjo vseh bolnišnic v Sloveniji, ki nimajo transfuzijskega oddelka, je imel ta oddelek od 9. 8. 1963, ko je dobil liofilizator, še nalogo pripravljati liofilizirano plazmo za

zvezne, republiške in občinske zaloge. Ta odsek je vodila dr. Zlata Vi-senjak. Leta 1959 je dobil oddelek prvo hlajeno centrifugo za steklenice in začel pripravljati oprane eritrocite, s trombociti obogateno plazmo idr. Oddelek je pod odličnim vodstvom doc. dr. Glonarjeve (sedaj prof.) razvil številne dejavnosti in zagotovil našemu zdravstvu redno dobavo različnih preparatov, od liofilizirane antihemofilne plazme, frakcije I po Cohnu (l. 1966), krioprecipitat (l. 1967), Ig G-anti D za preprečitev kvarnih posledic pri plodovih Rh-senzibiliziranih mater.

Oddelek za hematologijo in serologijo z odsekom za izdelavo test-serumov je pod vodstvom dr. Mirana Hočevarja uvedel poleg testiranja krvi krvodajalcev tudi testiranje krvi bolnikov, teste kompatibilnosti med krvjo dajalca in sprejemalca za vse bolnišnice, ki jih zavod oskrbuje s konservirano krvjo in njenimi proizvodi.

S preventivnimi preiskavami krvi vseh nosečnic v Sloveniji pa ni bila opravljena le detekcija in s tem omogočena pravočasna terapija pri-zadetega novorojenčka z izmenjalno transfuzijo, temveč tudi dobivanje večjih količin plazme s hiperimunim gama globulinom anti-D. Imunološki zavod v Zagrebu je to plazmo frakcioniral in smo imeli zadostne količine hiperimunega gama globulina za zaščito žena po porodu ali splavu Rh-D inkompatibilnega otroka oziroma ploda.

Odsek za izdelavo test-serumov, ki ga je vodila dr. Jelka Erjavec, pripravlja zadostne količine serumov za določanje krvnih skupin AB0, Rh, MN in antihumanglobulin serum, s katerim krije vse potrebe v Slo-veniji, v znatnih količinah tudi za druge republike.

Farmacevtski oddelek z odsekom za biokemijo in analitiko je organizirala predstojnica mr. ph. Vera Maher. Že kmalu po preselitvi v novo zgradbo je začel ta oddelek pripravljati plastične sisteme za odvzem in dajanje krvi in infuzij. Z uvedbo teh sistemov so prenehale pri bolnikih reakcije (pirogene), ki so nastopale le po transfuzijah krvi in infuzijah zaradi neustreznih gumijastih sistemov, ki so jih pripravljali sami na bolniških oddelkih. S plastičnimi sistemi ter s steklenicami s stabilizatorjem za konserviranje krvi oskrbuje poleg ustanov v Sloveniji še nekatere ustanove v drugih republikah. Na prošnjo klinik je začel oddelek izdelovati tudi različne plastične katetre.

Oddelek je ustrezno usposobil analitski laboratorij za kontrolo surovin in končnih izdelkov ter za pripravljanje laboratorijskih reagentov, ki ga je vodila mr. ph. Alojzija Mohorič. Biokemični laboratorij pod vodstvom prof. Mateje Bohinjec je usmeril svoje delo v preiskavo plazmatskih beljakovin za diagnostiko za Slovenijo in za druge republike. Junija 1971 je prevzel nalogo določanja antigenov in protiteles sistema HLA in se 1. 1974 vključil v Jugotransplant.

Zavod je dolžan strokovno izpopolnjevati kadre za delo na transfuzijskih ustanovah. To opravlja s praktičnim uvajanjem v delo ter s tečaji za srednje in višje zdravstvene delavce ter s specializacijo zdravnikov. Poleg

tega prireja zavod tečaje za srednji in višji kader, ki je na bolniških oddelkih pristojen za delo pri dajanju transfuzij in za seminarje iz transfuziologije za zdravnike drugih strok.

Poleg znanstveno-raziskovalnega dela je visoki kader dolžan preizkušati nove izsledke in delati komparativne študije za osvojitev najustrežnejše metode tako pri laboratorijskih preiskavah kot pri uvajanju novih materialov ali pripravi novih izdelkov, ki jih posreduje transfuzijskim oddelkom v okviru strokovne in metodološke pomoči.

Mednarodno društvo za transfuzijo krvi postavlja kot osnovna načela:

1. centralna transfuzijska ustanova v vsaki deželi,
2. standardizacija opreme, reagensov in nomenklature,
3. organizacija pridobivanja krvodajalcev pod okriljem nacionalnih društev Rdečega križa,
4. prostovoljno, brezplačno dajanje krvi ter nekomercializacija krvi in derivatov.

S tem, da je RKS prevzel organizacijo krvodajalstva leta 1953, z ustanovitvijo republiškega zavoda za transfuzijo krvi 31. decembra 1956, s strokovnimi navodili za organiziranje transfuzijske službe, ki jih je izdal Svet republiškega zdravstvenega centra 21. februarja 1968, ter s Strokovnimi navodili o delovnih področjih in krvodajalskih območjih zavoda in oddelkov za transfuzijo krvi v bolnišnicah, je v naši republiki dosežena organizacija transfuzijske službe, kot jo priporoča Mednarodno društvo za transfuzijo krvi.

Tak razvoj transfuzijske službe in njene dosežke so omogočili in opravili predani delavci transfuzijskih ustanov, odlična organizacija RKS s požrtvovalnimi organizatorji in aktivisti ter utrjena zavest solidarnosti krvodajalcev.

Herman Janež: ITALIJANSKA KONCENTRACIJSKA TABORIŠČA ZA SLOVENCE MED DRUGO SVETOVNO VOJNO

Pod tem naslovom je revija za zgodovino, literaturo in antropologijo Borec objavila knjigo Božidarja Jezernika kot dopolnjeno izdajo njegove prejšnje, v letu 1983 napisane knjige *Boj za obstanek*. Po uvodu, ki ga je napisala Mojca Drčar – Murko, naj bi knjiga v naši, zlasti pa v tuji javnosti obudila od uradne Italije pozabljeno in tiho prikrivano resnico, da so italijanske oblasti med drugo svetovno vojno, v času, ko je država Italija z vsemi svojimi ljudskimi in materialnimi potenciali sodelovala na strani nacifašističnih sil, organizirale koncentracijska taborišča, v katera so strpale na tisoče nedolžnih ali zaradi domnevne nelojalnosti osumljenih Slovencev in Hrvatov s takratnega okupiranega ozemlja, od katerih jih je (po ugotovitvah avtorja) samo na Rabu umrlo 1252. »Smrt se je tudi na Rabu utrudila do smrti,« je zapisala uvodničarka, povzemajoč pesniški zapis Lojzeta Krakarja o nemških zločinih v koncentracijskem taborišču Auschwitz, »ko je vihtela koso med šibkimi, bolnimi, otroki, starimi komaj kakšno leto, ki so pred tem doživeli, da so prišli v njihove vasi italijanski vojaki, jih požgali, moške postrelili, druge pa odpeljali v koncentracijska taborišča... s kakšno pravico so jih poniževali, jim odrekli možnost spodobnega oblačenja in vzdrževanja osebne higiene samo zato, da bi potem lahko rekli, kako so Slovenci umazani, nemarni, potisnjeni na dno biološkega bistva človeka?«

V knjigi na več kot 400 straneh avtor Božidar Jezernik razlaga svoje izsledke in poglede na bivalne in življenjske razmere v italijanskih koncentracijskih taboriščih, ki so delovala na otoku Rabu ter v Gonarsu, Viscu, Padovi, Reniciju in Trevisu. Po njegovi oceni je bilo v njih internirano približno 20.000 Slovencev in nekaj tisoč Hrvatov iz takratne Ljubljanske in Reške pokrajine ter 2244 Židov, ki so jih leta 1943 pripeljali iz drugih taborišč na hrvaškem ozemlju.

Razmere v navedenih taboriščih so opisane z več vidikov, kot npr. kategorije internirancev, taboriščni red, bivališča, noša, prehrana, zdravje, žrtve itd. Pri večini navedb so navedeni tudi viri (v glavnem pričevanja internirancev, ki so svoje izjave dali že ob izidu prve knjige), kar naj bi tekstu, zlasti pa sklepom avtorja dajalo vtis verodostojnosti. Pri tem avtor, podobno kot v prvi knjigi, poleg strahot bivanja, življenja in umiranja internirancev, ki so bile splošne, podobne in množične v vseh koncentracijskih taboriščih, najusodnejše pa na Rabu, navaja tudi nekatere stranske pojave, o katerih obstaja dvom, ali so se resnično dogodili ali pa

so bili tako posamični za čas in kraj, da jih ni bilo primerno navajati, zlasti pa ne na več mestih in s takšnimi poudarki in podrobnostmi, kot je to storil avtor in s tem ustvaril vtis, kot da so bili del vsakdanjega življenja taboriščnikov. (Npr. pijančevanje in različne oblike veseljačenja, požrtije in tekmovanja v žretju ipd.)

Po drugi strani avtor nekaterih pomembnih dejstev, ki bi bolje osvetlila postopke interniranja Slovencev ter njihovo trpljenje v italijanskih taboriščih, ne opisuje ali pa jih omenja samo na kratko in tako še povečuje nekonsistentnost besedila pri obravnavanju bolj pomembnih zadev od manj pomembnih.

Člani taboriščnega odbora nekdanjih internirancev z otoka Raba (v nadaljevanju Rabski odbor) smo z velikim zanimanjem spremljali nastajanje te knjige. Po svojih močeh in še živih spominih smo se trudili, da bi avtorju pomagali odpraviti slabosti, ki smo jih opazili že v knjigi *Boj za obstanek*. Želeli smo prispevati k temu, da bi nova knjiga, vsaj kar zadeva razmere na Rabu in v Gonarsu (ki so nam znane iz lastnega preživetja), čim bolj in objektivneje odsevala dejansko stanje. Takoj ko je bila sprejeta zamisel o njeni izdaji, smo posredovali avtorju naša mnenja in opozorila na pomanjkljivosti iz prve knjige in izrazili našo pripravljenost, da prispevamo svoj delež k čim večji verodostojnosti obravnavanja posameznih vprašanj. Med drugim smo mu sporočili: »Knjiga (mišljena je bila prva knjiga *Boj za obstanek*) je pisana v stilu raziskovalne naloge, v kateri pa je avtor nekaterim dvomljivim in neodgovornim izjavam posameznih respondentov večkrat očitno dal preveliko težo in jih (napačno) posploševal. Bilo bi zaželeno in zelo koristno, da bi se na podlagi zbranega gradiva in te raziskovalne naloge napisala zgodovinska knjiga z bolj dognanimi in uravnoteženimi, predvsem pa realnimi in tudi bolj logično razumljivimi in sprejemljivimi ocenami resničnega stanja in življenja v italijanskih internacijskih taboriščih.«

Na žalost avtor od vsega začetka ni kazal posebnega razumevanja in pripravljenosti, da bi upošteval naše pripombe in predloge. Še več: kmalu po prvem srečanju nam je dal vedeti, da z nami ne bo osebno sodeloval. Svoje pripombe k besedilu novonastajajoče knjige naj mu sporočamo preko članice uredniškega odbora Milene Štrajnar. Čeprav prizadeti zaradi takega njegovega odnosa do še živih internirancev in članov Rabskega odbora, smo mu vztrajno pošiljali pisne pripombe k tekstu, ki ga je obnavljal in pripravljajal za izdajo, in sicer k tistim njegovim navedbam, o katerih smo vedeli, da ne ustrezajo resnici in dejanskemu stanju ali da je iz pričevanj posameznikov delal napačne sklepe. Mnoge pripombe smo tudi večkrat ponovili, da bi avtorja prepričali in odvrnili od – po našem mnenju – nekaterih napačnih predstav in sklepov o razmerah v taboriščih. Pred izdajo knjige se je avtor osebno sestal s tistimi člani Rabskega odbora, ki so dali največ pripomb, vendar se je izkazalo, da ne

zato, da bi skušal dojeti naša doživetja in spomine, temveč zato, da je zagovarjal in opravičeval svoja stališča do obravnavanja posameznih spornih zadev. Po the pogovorih je odgovornim predstavnikom Glavnega odbora ZZB in udeležencev NOV zatrdil, da so z nami zadeve razčiščene, nato pa je bila – mimo volje Rabskega odbora – izdaja knjige odobrena.

In katere so pomembnejše pripombe članov Rabskega odbora k besedilu te knjige.

V nasprotju s knjigo Boj za obstanek iz leta 1983, v kateri avtor vsaj mimogrede omenja vlogo rimskokatoliške duhovščine pri odbiranju in pošiljanju Slovencev v internacijo, in kljub temu, da je imel o tem poleg publikacij, ki to dejavnost dokumentirano obravnavajo, na razpolago tudi pričevanja nekaterih neposredno prizadetih, tega za današnji čas in za zgodovino pomembnega vprašanja v novi izdaji ne obravnava in sploh ne omenja več. Upravičeno smo pričakovali, da bo osvetlil vsaj najizrazitejše primere vključevanja duhovščine v to umazano delo, npr. v farah Begunje, Sv. Vid, Bloke, Stari trg (Loška dolina) in Loški Potok. Na strani 23 navaja le izjavo italijanskega polkovnika Alberta Seraglia: »V razliko s preteklostjo, ko smo morali postopati slepo in brez zanesljive orientacije, sedaj pri mnogih ljudeh najdem stremljenje, da bi nam dajali točne podatke o komunistih. Vse to spravljam v zvezo z zadržanjem duhovščine ...« To je bilo vsekakor dobro izhodišče in potreba po avtorjevi angažiranosti pri raziskavi in pojasnitvi tega problema. To bi upravičeno pričakovali. Vendar ne. Opustil je še tisto, kar je o tem napisal v prvi knjigi. Po drugi strani pa dokaj obširno navaja dejavnost škofa Rožmana in duhovščine pri odpuščanju internirancev iz taborišč (str. 193–195). Ali je tak odnos in način pisanja zgodovinski?

O številu žrtev na Rabu je bilo že veliko napisanega. Ob različnih priložnostih in v polemikah so bili navajani podatki od 967 do 4641. Avtor navaja 1252 imen internirancev, umrlih na Rabu. Zaradi spoštovanja do vseh, ki so trpeli na Rabu in za posledicami tega trpljenja umrli, ugotavljamo, da je ta informacija nepopolna. Mi smo navajali večje število umrlih in tudi kronist (p. Odoriko Badurina), ki ga avtor večkrat citira, navaja večje število. O tem tukaj ne bi polemizirali. Vsekakor pa je treba k omenjenemu številu dodati še 60 ljudi, ki so za posledicami Raba umrli v taborišču Renicci, kamor so preselili del internirancev z Raba (avtor jih omenja na strani 286), pa tudi 740 internirancev, ki so po preselitvi z Raba umrli v taboriščih Gonars, Visco, Padova, Treviso in v bolnišnici Palmanova (obstaja seznam teh umrlih). Če te podatke seštejemo, ugotovimo, da je na Rabu ali za posledicami Raba umrlo najmanj 2052 internirancev. In vsaj to število umrlih bi bilo treba navesti in ga bo treba navajati pri objavljanju žrtev taborišča na Rabu. Saj je že po tako velikem številu umrlih v zelo kratkem času (okrog šest mesecev) možno sklepati, v kako slabih razmerah so živeli interniranci v koncentracijskem

taborišču na Rabu in da je bilo to najhujše italijansko uničevalno taborišče med drugo svetovno vojno.

Ima pa Rabski odbor še tri pripombe k pisanju avtorja o žrtvah tega koncentracijskega taborišča. Prva se nanaša na sklepanje avtorja o razlogih za tako veliko umrljivost internirancev na Rabu. Na strani 290 piše o dveh primerih samomora, potem pa pravi: »Toda neke vrste samomora so storili tudi tisti, ki so se ponižani in oobupani popolnoma predali usodi, čakajoč da pride smrt (negacija človeškega življenja) in jih odreši preganjalcev in trpljenja.« Zelo je žalostno, da avtor kljub svojim »poglobljenim« raziskavam ni dojel, da so ljudje umirali zaradi strašne žeje in lakote in zaradi za človeka neznosnih bivalnih razmer, zaradi česar je bil njihov organizem izčrpan in okvarjen do te mere, da so njegove življenjske funkcije popolnoma odpovedale in je neogibno nastopila smrt. Tudi potem, ko so se razmere nekoliko izboljšale, večina najbolj kritično obolelih internirancev pa je bila preseljena v druga taborišča, v katerih so bile razmere nekoliko znosnejše, mnogim od njih ni bilo več pomoči. Kljub našim ugovorom je avtor ostal pri svojem, za mrtve in žive internirance z Raba nezaslišanem konstruktu o neke vrste kolektivnem samomoru.

Druga pripomba zadeva smrt zloglasnega komandanta taborišča Cuiulija, ki si je pred privedbo na sodišče sodil sam, ter izvršeno smrtno obsodbo nad taboriščniki (4), ki jim je sodilo narodno razsodišče za vohunstvo in izdajstvo med interniranci. Pri tem avtor ne navede, da je komandant napravil samomor, besedi narodno razsodišče (zasedalo je v Čabru oktobra 1943) postavlja pod narekovaj, smrt teh ljudi pa prišteva k rabskim žrtvam!?

Kljub navajanju že kar motečih podrobnosti o času in številu umrlih na Rabu so v knjigi navedeni netočni podatki o prvih žrtvah. Na strani 403 in 411 je zapisano, da sta bili prvi žrtvi Marija Štimac, ki da je umrla 28. julija 1942, in Frančiška Arh, ki naj bi umrla 30. julija 1942. V mrliški knjigi (hrani jo Muzej novejšje zgodovine v Ljubljani) pa je zapisano, da je Marija Štimac umrla 18. avgusta 1942 in Frančiška Arh 30. avgusta 1942. Naj k omenjenim napačnim podatkom navedemo samo še dejstvo, da so prvi interniranci moški prispeli v taborišče na Rabu 27. julija 1942, drugi transport, v katerem so bile tudi ženske, pa 28. julija, tj. prav na dan, ki se v knjigi navaja kot dan smrti Marije Štimac!? Napačni podatki so »zašli« v knjigo kljub našim dokazljivim podatkom (vpis v knjigi župnije Kapor pri frančiškanskem samostanu sv. Eufemije na Rabu), da je bil prva rabska žrtev Viljem Malnar, ki je umrl 5. avgusta 1942.

Avtor na več mestih in s posebnimi poudarki piše o medsebojnih sporih in ribarijah med »protetivi« (ki so jih italijanske oblasti poslale v internacijo zaradi zaščite) in »represivi« (ki so bili tja poslani po kazni ali zaradi suma delovanja za odporniško gibanje). Bralec dobi vtis, da je bilo enih in drugih podobno število, in avtor pravi celo, da so med zajetimi v

množičnih racijah ob roški ofenzivi (to pa so bili skoraj vsi interniranci na Rabu, R. O.) pa sploh prevladovali nasprotniki komunizma (str. 321). Avtor ni navedel vira za takšno skrajno neodgovorno sklepanje, ki ni daleč od trditev, ki so se takrat in se tudi še danes širijo zlasti iz cerkvenih krogov, da so za interniranje Slovencev in njihove žrtve krivi komunisti, ne pa nacifašistične okupacijske sile. Takšno očitno tendenciozno sklepanje je popolnoma neodgovorno.

O zares čudnih in za množstvo internirancev nerazumljivih pojavih pijančevanja (zlasti v Padovi, pa tudi v Gonarsu in celo na Rabu) piše avtor na več mestih, vendar tako, da bralec dobi vtis, da so bili kar splošni pojavi. Pri opisovanju teh in podobnih, že kar grotesknih dogodkov avtor postavlja v zelo slabo luč tudi slikarja in kiparja Nikolaja Pimnata. To pa ga ni oviralo, da ne bi za okras svoje knjige uporabil kopije njegovih najmenitnejših slik in grafik (49), večinoma ustvarjenih v internaciji v Gonarsu.

O preseljevanju internirancev iz taborišč na Rabu v druga taborišča piše avtor na strani 32 dokaj pomanjkljivo. Poudariti bi bilo namreč treba, da so bile v vseh italijanskih koncentracijskih taboriščih družine razbite. Ženske in otroci obeh spolov do 15. leta starosti so bili skupaj v enem taborišču, možje in očetje pa v drugem, moškem. Tako razbite družine so potem preseljevali iz taborišča v taborišče, tudi z Raba v Gonars, v manjšem številu pa še v Treviso. Tudi ni res, da so bile v Gonarsu marca 1943 samo nekatere družine iz Starega trga pri Ložu, temveč so bile tam (v gonarški beti) ženske in otroci obeh spolov do 15. leta starosti s celotnega območja tedanje Ljubljanske in Reške pokrajine.

Pri opisovanju postopkov odpuščanja žensk, otrok in ostarelih iz Gonarsa aprila 1943 bi bilo treba navesti, da med odpuščenimi ni bilo nobene osebe, ki je bila internirana s slovenskega območja Reške pokrajine. Interniranci s tega območja so ostali v taborišču Gonars do kapitulacije Italije, ker se niso imeli kam vrniti, njihovi domovi so bili požgani. Tudi ni res, da so po 23. avgustu 1943 odpustili iz taborišča Gonars vse starejše od petinpetdeset let. Družine, ki so se združile spomladi 1943 v majhnih lesenih barakah v alfi, so odšle domov po kapitulaciji Italije.

V zvezi z odhajanjem internirancev iz taborišč v Renicciju in Gonarsu avtor na strani 207 navaja, da so nekateri ostali v the taboriščih prostovoljno tudi po kapitulaciji Italije, ne pove pa, da so morali ostati tam zaradi oslabelosti in izčrpanosti; nekatere matere z otroki so komaj prebolele tifus in zato niso bile sposobne za naporno pot v domovino. V domovino so se ti interniranci vrnili šele po 20. septembru v organizaciji Mednarodnega rdečega križa.

Avtor ni upošteval naših pripomb k dejstvu, da sta v Gonarsu od marca 1942 naprej obstajali dve popolnoma samostojni taborišči, prvo moško in drugo žensko, v katerega so v novembru in decembru 1942 preseljevali ženske in otroke z Raba. Avtorjevo opisovanje konstrukcije taborišča v Gonarsu ne ustreza dejanskemu stanju.

Na straneh 35 in 37 je opisan potek ustanavljanja in razvoja taborišča na Rabu. Pri tem je navedeno, da je bilo v tretjem (ženskem) taborišču postavljeno tudi »nekaj velikih šotorov s pogradi v nadstropje«. Ta trditev ni točna, na kar je bil avtor opozorjen. Tudi v tem taborišču, podobno kot v moškem, so ženske z majhnimi otroki bivale v majhnih preperelih in dotrajanih šotorih, leže na skoraj golih tleh, na prgišču zdrobljene slame. Tudi ni resnična trditev, da so »ženske in otroke iz tega taborišča še pred zimo prepeljali in umaknili v druga taborišča«, kajti to preseljevanje je trajalo vse do konca leta 1942, kar je seveda zelo pomemben podatek, saj je bilo število umrlih v novembru in decembru največje.

Dogodki v zvezi z razoroževanjem italijanske posadke v taborišču in na otoku Rabu (str. 210–216) so opisani dokaj pomanjkljivo in tudi netočno, kar nedvomno lahko vpliva na bralčevo oceno o težavnosti, tveganosti in edinstvenosti tega podviga taboriščnikov. Med drugim je navedeno, da je komandant taborišča Cuiuli na zahtevo delegacije taboriščnikov, da se ji izroči del orožja, to začasno odklonil, »vendar je kmalu popustil in jim predal nekaj orožja za stražo v taborišču«. To ni res. Cuiuli je zahtevo delegacije odločno zavrnil. Rekel jim je, da bodo orožje dobili, ko bo italijanska posadka zapustila taborišče in otok Rab: »Orožje je v podzemskem skladišču v bližini stavbe poveljstva, ključ od skladišča pa bo po odhodu posadke na mizi v njegovi pisarni.«

Dalje je rečeno, da je italijanski poročnik Nanni dne 11. septembra popoldne poklical predstavnika internirancev, da bi uradno prevzeli upravo taborišča. Tudi to ni res. Komandant Cuiuli je namreč vsem enotam najstrožje prepovedal predajo orožja. Razorožitev pa je potekala, kot sledi: dne 11. septembra zjutraj sta se dva člana IO OF iz taborišča, ki ga je še vedno stražila italijanska posadka, odpeljala v mesto Rab s kamionom, ki ga je vozil taboriščnik in s katerim je dovažal pesek iz пристanišča. V mestu sta se povezala z vodstvom narodnoosvobodilnega odbora Rab, dobila od njega dve puški in nekaj ročnih bomb ter se vrnila v taborišče. Istega dne dopoldne se je v mesto Rab odpeljal tudi komandant Cuiuli, popoldne pa so se tja začele voziti tudi italijanske vojaške enote, razmeščene v Kamporju. Pri taborišču sta ostali le še četa karabinjerjev in četa vojakov, ki so bili razmeščeni po stražarnicah okrog taborišča. Ob četrti uri popoldne so svoja mesta v stražarnicah zapustili vojaki in odšli k stavbi v bližini moškega taborišča, v kateri je bila sicer dotlej nameščena njihova četa. Tam so čakali na prevoz v mesto in pristanišče. Tedaj je vodstvo Osvobodilne fronte poslalo desetino pripadnikov dotlej skrivnega policijskega voda na cesto k vhodu v moško taborišče z nalogo, da tam počakajo in prestrežejo italijanske vojake, ki se bodo odpeljali v mesto, in jih razorožijo. K vhodu v taborišče sta prišla tudi Anton Vratuša in Franc Šlajpah, poveljnik omenjenega voda. Eno četo pa je vodstvo OF poslalo k stavbi, v kateri je bila četa karabinjerjev, da jo razoroži. Vsaka od the dveh enot taboriščnikov je bila oborožena z eno puško in nekaj

bombami. Ko je do našega policijskega voda pripeljal prvi kamion, poln vojakov, ga je desetina voda zaustavila in zahtevala, da jim italijanski vojaki izročijo orožje. Toda iz kabine kamiona je izstopil poročnik Nanni in vojakom to najstrožje prepovedal. Tedaj je k poročniku stopil Franc Šlajpah in mu dejal, da ga po telefonu v pisarni kliče komandant Cuiuli. Vendar pa je bil to samo izgovor, da bi se Nanni oddaljil od vojakov. V pisarni je ugotovil, da je telefon zaprt. Vratuša in Šlajpah sta ga začela nagovarjati, naj enota preda orožje, vendar neuspešno. Še pred koncem pogovora je Šlajpah odhitel h kamionu in zaklical vojakom, da je Cuiuli po telefonu ukazal, naj izročijo orožje. Člani desetine so hitro skočili k vozilu in nanj ter razorožili vojake. Ko je Nanni prišel iz pisarne, je bila posadka že razorožena. Vojaki so se morali izkrcati in so odšli skupaj s svojim poveljnikom peš v pristanišče. Zatem so pripeljali v krajših presledkih še trije kamioni vojakov in dva kamiona karabinjerjev. Interniranci policijskega voda so tudi njih razorožili in jih poslali peš v pristanišče. Preostale karabinjerje je razorožila omenjena četa internirancev. Medtem so oddelki drugih čet rabskega bataljona internirancev razoroževali italijanske vojaške posadke v bunkerjih okrog taborišča.

S kamioni, ki so jih interniranci – borci zasegli obema italijanskima enotama, se je v mesto Rab odpeljal večji del zdaj že oboroženega bataljona in policijskega voda in tam so skupaj z Rabčani razorožili še vso preostalo italijansko posadko, ki se je večinoma že vkrcala na ladje za prevoz na kopno. Policijski vod je medtem v mestu poiskal komandanta taborišča Cuiulija in ga aretiral ter privedel nazaj v taborišče. Vratuša je v spremstvu dveh članov policijskega voda odšel v stavbo dotedanjega italijanskega poveljstva taborišča in po daljšem iskanju našel ključ skladišča z orožjem. V njem so našli v zabojih 600 popolnoma novih pušk mavzeric in večjo količino streliva.

Navedli smo nekaj pomembnejših pripomb h knjigi Božidarja Jezernika, ki naj bi po izjavah avtorja in uvodničarke pomenila »mejniki v temeljnem raziskovanju italijanskih taborišč za Slovence ...«. Ne moremo zanikati, da avtor ni opravil pomembnega dela, ko se je že drugič lotil te tematike. Mnenja pa smo, da bi bilo to delo lahko popolnejše in bolj verodostojno, če bi v večji meri upoštevalo pripombe nas, ki smo strahote italijanskih taborišč doživeli in preživeli. Bile so ustvarjene vse možnosti, da knjiga predstavi resnične razmere, v kakršnih so živeli interniranci. Tako pa takšna, kot je, pri bralcu lahko pusti vtis, ki sicer delno obstaja tudi v uradni politiki Slovenije (državni zbor je sprejel zakon o žrtvah vojnega nasilja, v katerem je med koncentracijska taborišča uvrščeno samo taborišče na Rabu), da v italijanskih koncentracijskih taboriščih le ni bilo tako hudo, kot bi sodili po imenu, ki so jim ga dale italijanske oblasti pri njihovem ustanavljanju. To pa lahko s pridom uporabijo tudi potomci fašističnih sil, ki so kljub demokratičnemu razvoju Italije vse glasnejši.

KRANJC, Marijan, generalmajor v pokoju
Slovenija, 1119 Ljubljana, Litijska cesta 62

BALKANSKI VOJAŠKI POLIGON

(Vojaško-varnostni zapisi)

Borec, Ljubljana,

Avtor se je lotil aktualne teme iz naše nedavne preteklosti, ki bo verjetno vzbudila različne odmeve. V treh zaokroženih poglavjih, ki se smiselno dopolnjujejo in prepletajo s kratkimi biografskimi vložki, nam predstavi vzroke in kronologijo pomembnejših dogajanj od 1945 do 1995 na Balkanu oziroma v drugi Jugoslaviji.

Predstavi nam tri destabilizacije SFRJ, in sicer: prvo, zahodno (pod šifro Ekspres) od 1945 do 1947 (neuspešna), drugo, vzhodno (informburo) od 1948 do 1952 (neuspešna) in obširneje tretjo, zahodno (po načrtu Dan D), v obdobju od 1980 do 1995, ki se je končala s krvavo vojno in z razbijanjem SFRJ. Pri tem nam avtor dokazuje smelo tezo, da imajo v t.i. dirigirani in vodeni destabilizaciji, ki se izvaja po metodologiji najnovejše vojaške doktrine spopadov nizke intenzivnosti, zunanji dejavniki vedno odločilno premoč nad notranjimi. Z vzorčnimi primeri iz drugih delov sveta nam nazorno prikazuje, kako je neka velesila po pripravljenem scenariju in v skladu s svojo doktrino posegla v dogajanja in vsilila svojo voljo nacionalističnim pretepačem v balkanski krčmi! Napoveduje tudi podoben potek dogajanj na drugem žarišču, na Kosovu.

Slovenski javnosti je prvič in v zgoščenih obliki predstavljen Kos JLA, ki je petdeset let uspešno ščitil JA in državo. Številke in varnostno-politične ocene iz zaupnega gradiva nam sicer ne morejo predstaviti vseh naporov Kos-a pri obrambi nekdanje skupne domovine. Avtor skuša tudi demistificirati vlogo in pomen Kosa in poznejše varnostne službe JLA, v kateri je delal skoraj trideset let. Varnostna služba JLA je doživela nesladen konec zaradi enakega razloga kot JLA: sprejela je napačno strateško in politično-varnostno oceno, da je mogoče drugim narodom vsiliti svojo politično voljo!

V drugem delu je podana zanimiva geneza napadov na JLA od 1942 do 1991, v kateri bomo naši zanimive podrobnosti. Predstavi nam posttitovsko obdobje od 1980 do 1990 in glavne elemente načrta Dan D za razbijanje SFRJ. Avtor seveda ni mogel mimo procesa proti četverici, v katerem je imel vlogo "okradene stranke". S prikazom objavljenih in neobjavljenih napisov, kakor tudi z objavo prvih treh zaupnih dokumentov JLA, prepričljivo dokazuje, da proces proti četverici ni bil niti političen niti montiran s strani JLA. Šlo naj bi za proces, ki je bil vsiljen JLA v okviru splošnega načrta kompromitacije Kosa.

Avtor nam v tretjem poglavju zelo zgoščeno in dokumentirano predstavi teoretične osnove doktrine spopadov nizke intenzivnosti, da bi tudi teoretično dokazal svojo tezo o prevagi sunanjih dejavnikov. Posredno je tudi prikazal, da je ravno v omenjeni ameriški vojaški doktrini našel prvine, ki so se preizkušale na balkanskem vojaškem poligonu: kako razbiti večnacionalno državo, potem pa brez boja in večjih žrtev z različnimi načini nebojnega delovanja, predvsem z mirovnimi silami Nata (Unprofor, Ifor, Sfor), "okupirati" Bosno in Hercegovino in celo vsiliti (daytonski) mir!

Zlasti je zanimivo poglavje o scenariju vodene ali dirigirane destabilizacije SFRJ, kakor tudi zgoščen in dokumentiran prikaz notranjih vojn v Jugoslaviji, posebno v Sloveniji.

Avtor je oktobra 1990 kot generalmajor in načelnik štaba bitolskega korpusa kot prvi slovenski general zapustil JLA, ker se je zavedal, da se proti svojemu narodu ne moreš boriti!

KRANJC, F., Marijan, retired Major General
Slovenia, 1119 Ljubljana, 62, Litijska rd.,

THE BALKAN MILITARY RANGE
(Military-security record)

Borec, Ljubljana

The author tackled a topical subject from our recent past, which would probably meet with different responses. In three rounded up chapters which are logically supplemented and interlaced with short biographic inserted pieces, he introduces the causes and cronology of significant events from 1945 to 1995 in Balkan and in Yugoslavia respectively.

He presents three destabilities in Socialist Federative Republic of Yugoslavia (SFRJ), namely: the first, the western (under the code Express) from 1945 to 1947(unsuccesful), the second, the eastern (Informbiro) from 1948 to 1952 (unsuccesful) and in detail the third, the western (according to the plan D-day), in the period from 1980 to 1995, which ended in a bloody war and disintegration of SFRJ. The author gives proof of the daring thesis that in a so called directed and guided destability which was implemented by the methodology of the current military doctrine of encounters of low intensivity, the outer factors have always deciding predominance over the interior ones. By giving the sampling from other parts of the world he clearly presents how had a certain Superpower with a prepared scenario and in accordance with its doctrine interwened in the events and forced their will on the nationalistic brawlers in the Balkan public house. He announces also the similar course of events at the other centre, in Kosovo.

Counterintelligence service of Yugoslav People's army (KOS JLA), which had in the fifties successfully protected Yugoslav Army and the state, is for the first time and in a condensed way presented to the Slovenian public. The numbers and security-political estimations from the classified documents can not present all the efforts of KOS to defend the former common country. The author tries to demistify the role and importance of KOS and later security service of Yugoslav People's Army (JLA) in which he had been working for nearly thirty years. The security service of JLA faced the inglorious end due to the same reason as JLA did : it took the wrong strategic and political-security estimation namely, that it is possible to impose your own political will on other nations.

In the second part is given an interesting genesis of the attacks on JLA from 1942 to 1991 in which many interesting details are found. He introduces the post-Tito period from 1980 to 1990 and the main elements of the plan D for disintegrating of SFRJ. The author could not elude the Process against the four in which he played the role of a "deprived party". With a survey of published and non published inscriptions as well as by publishing three classified documents of JLA for the first time, he persuasively proves that the Process against the four was neither political nor set up from the JLA side. It must have been the process which was imposed on JLA in the framework of the general plan of compromitation of KOS.

In the third chapter the author in a condensed and proved by documents way, introduces the theortical basis of the doctrine of conflicts of low intensity, in order to also theoretically prove his thesis of prevailing outside factors. Indirectly he also illustrated that in the mentioned American military doctrine he found the elements which were tested on the Balkan military ground: how to break up a multinational state and then without conflicts and major victims with different ways of non-fighting activities, mostly by peace forces of NATO (Unprofor, Ifor , Sfor) occupy Bosnia and Hercegovina and even force a Dayton peace!

The chapter on scenario of guided or directed destability of SFRJ is of special interest as well as the condensed and documentary survey on innner wars in Yugoslavia, specially in Slovenia.

The author, Major General and Head of Bitola corps, had in October 1990 as the first Slovenian general, left JLA, because he saw clearly that one can not fight against his own nation!

VIDETIČ, Jernej, prof. francoščine in španščine
Slovenija – Ljubljana, Klemenčičeva 1

OPIJ KOT DEJAVNIK V MEDNARODNIH ODNOSIH

Borec, Ljubljana,

Trgovina z opijem, kot "stranski proizvod kolonializma", je razkrila slabosti kitajskega državnega sistema in ustvarila nova rivalstva med kolonialnimi silami. Težišče ravnotežja med evropskimi silami v jugovzhodni Aziji se je pod težo Japonske in Združenih držav premaknilo na drugo točko. Eden od dejavnikov premika te točke je bila tudi trgovina z opijem, ki je:

- povzročila notranje spremembe na Kitajskem, ker je razkrila njene slabosti,
- ustvarila spor med Združenimi državami Amerike in Japonsko po prevladi, kar je
- utrdilo zaveznitvo med Veliko Britanijo in Združenimi državami Amerike,
- premaknila obravnavo trgovine z mamili v multilateralne okvire,
- okrepila zavest, da je trgovina z mamili grožnja stabilnosti in suverenosti katerekoli države.

VIDETIČ, Jernej, B.A. in French and Spanish
Slovenia – Ljubljana, Klemenčičeva 1

OPIUM AS A FACTOR IN MULTILATERAL RELATIONS

Borec, Ljubljana,

Trade with opium as a "by-product of colonialism" disclosed the weakness of the Chinese state system and produced new competition among the colonial forces. The centre of balance among the European forces in the Southeast Asia was due to the power of Japan and the U.S.A. shifted to another place. One of the elements of transferring was also a trade with opium, which has:

- caused internal changes in China, because it exposed its weaknesses
- created a conflict between the U.S.A. and Japan to predominate which
- strenghtened the alliance between the U.K. and the U.S.A
- placed the discussion on trade with drugs into multilateral framework
- built up the awareness that the trade with drugs is the threat to the stability and sovereignty of any state.

KOKALJ KOČEVAR, Monika, prof. zgodovine in angleščine
Slovenija – 1117 Ljubljana Dravlje, Lubejeva 1

MAMA, KAM GREMO

Borec, Ljubljana

V članku je prvič predstavljena tema, ki je še zelo neraziskana. Avtorica je zbrala nekaj zgodb otrok, ki jih je konec vojne zaznamoval, saj 15. maj 1945 zanje ni pomenil konec vojne, ampak je osebno prizadel njih in njihove najbližje. Izgubili so dom in družino in bili oropani srečnega otroštva. Osrednja zgodba je dnevnik petnajstletne deklice, ki je sama s sosedi odšla na Koroško, bila v begunskih taboriščih v Vetrinju in v Lienzu, nato pa še v otroškem taborišču v Leobnu. Po dveh letih se je s skupino slovenskih in hrvaških otrok, ki jih je v Leoben poprej prišla pogledat slovenska komisija Rdečega križa, vrnila domov v Slovenijo. Pripoved nadaljujejo zgodbe otrok, ki so junija 1945 prišli v otroško taborišče Petriček, na obrobju Celja. Njihovi starši so bili domobranci, nemški državljani, kočevarji. Tu so bili tudi otroci, ki so prišli z domobranskimi transporti konec maja 1945 s Koroške v taborišče v Teharje, kjer so jih ločili od mater in poslali v Petriček. Za to otroško taborišče se dolgo ni vedelo. V večji hiši, ki je bila pred vojno gostilna, je bilo do 60 otrok starih od enega do petnajst let. Večina otrok ni več videla svoje družine, saj so bili sorodniki pobiti, sami pa so otroštvo preživljali po mladinskih domovih. Bili so prikrajšani za starševsko ljubezen pa tudi do bratov in sester, ki so jih večkrat ločili in poslali v druge domove, niso znali zgraditi pravega odnosa. Otrok se je držal poseben pečat. Dolgo si sami sploh niso upali raziskovati, kaj se je pravzaprav zgodilo z njihovimi najbližjimi. Usoda teh otrok je bila obrazložena kot objektivna posledica njihovega porekla.

KOKALJ KOČEVAR, Monika, B.A. in history and English
Slovenia, 1117 Ljubljana Dravlje, Lubejeva 1

MOTHER, WHERE ARE WE GOING

Borec, Ljubljana

The article presents the research into the theme which is not well researched yet. The authoress introduces some stories of children which were marked by the end of war, because 15th May 1945 did not present to them the end of war, but they and their families were personally affected. They lost their home, family and were robbed of happy childhood. The central story is the diary of a fifteen year old girl who together with her neighbours in May 1945 left for Carinthia, stayed at the camp in Viktring and Lienz and then also in the childrens camp lead by UNRRA in Leoben. A group of members of Slovenian Red Cross came to see them in the camp. After two years she returned to Slovenia with a group of Croatian and Slovenian children. The narrative goes on with the stories of children who came in June 1945 to the children camp Petriček, outside Celje. Their parents were Home Guards, German citizens, Germans from Kočevje. Among them were also children who arrived at the end of May 1945 with transports from Carinthia to the camp in Teharje where were separated from their mothers and sent to Petriček. Not a lot of people knew about the camp. In a bigger house, a former public house, were about 60 children who were from 1 to 15 year old. The majority of children did not see their families any longer as their relatives were killed, and the children spent their childhood in a youth homes. They were deprived of their parents love and also toward their brothers and sisters who were separated and sent to other homes, were not able to build up a real relation. Those children were marked. Long time they were afraid to research what had actually happened to their dearest. The destiny of those children was explained as an objective consequence of their origin.

borec

567-568-569 REVIJA ZA ZGODOVINO, LITERATURO IN ANTROPOLOGIJO **1998**

ustanovitelj

Zveza združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Slovenije

izdajatelj

Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije

glavni in odgovorni urednik

JOŽE DEŽMAN

telefon (064) 221 071

Revija izhaja ob denarni podpori Ministrstva za kulturo Republike Slovenije

uredniški odbor

TILKA BLAHA, JOŽE DEŽMAN, DR. BOŽIDAR JEZERNIK, DR. LEV KREFT, MIHA
NAGLIČ, DR. DUŠAN NEČAK, DR. BOŽO REPE, MILENA ŠTRAJNAR, RAPA ŠUKLJE,
DR. CVETKA TOT

oblikovalka in tehnična urednica

DARJA CJUHA

lektorici

BORA ZLOBEC-JURČIČ, LILJANA KRANJC-TEKAVEC

uredništvo in uprava

1104 Ljubljana, Zemljemerska 12, poštni predal 2056, telefon (061) 134 42 43

Naročniška cena te številke je 3.000 SIT, v predprodaji 3.500 SIT, v prosti prodaji 4.500 SIT

žiro račun pri NLB d.d. Ljubljana

50100-678-000-0093214

devizni račun pri NLB d.d. Ljubljana

50100-620-133-900-27491-705-112270/3

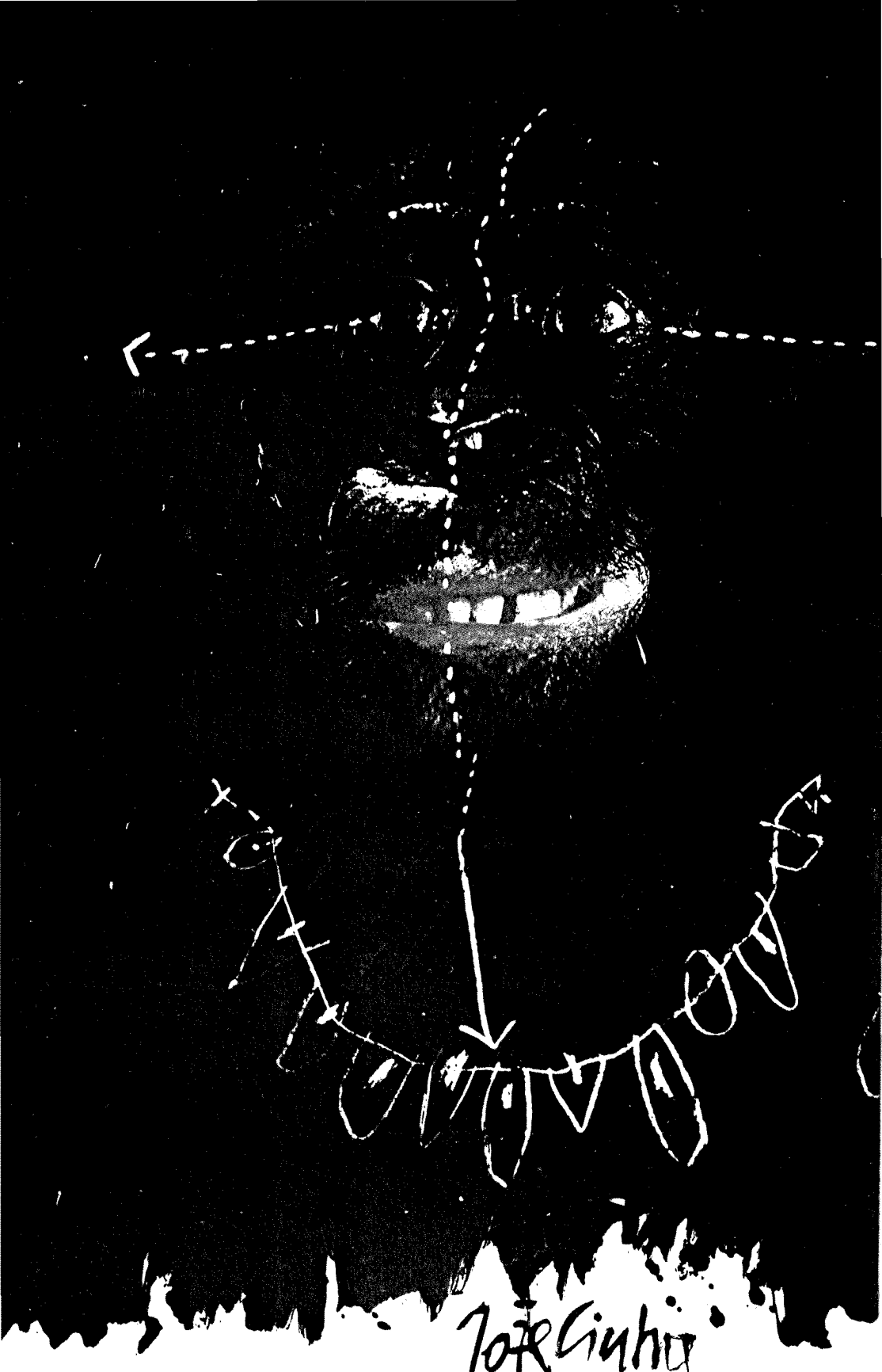
tisk

Tiskarna Tone Tomšič d. d., Ljubljana, Gregorčičeva 25 a

UDK 949.712+82(05)

ISSN 0006-7725

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415-649/92 z dne 27. 10. 1992 šteje ta knjiga po 13. točki tarifne številke 3 Tarife davka od prometa proizvodov in storitev (Uradni list RS, št. 4/92) med proizvode, za katere se plačuje 5 % davek od prometa proizvodov in storitev.

707 Cinhia